

TERSLUIKS

ALCOHOLSMOKKEL EN SLUIKSTOKERIJ
IN DE LAGE LANDEN

TERSLUIKS

ALCOHOLSMOKKEL EN SLUIKSTOKERIJ
IN DE LAGE LANDEN

UITGEVERIJ
snoeck
EDITIONS / PUBLISHERS

8

VAN ROEISTOK
TOT VOCHTWEGER

Eric Van Schoonenberghe

32

SLUIKSTOKEN EN SMOKKELEN,
EEN GRENSOVERSCHRIJDENDE ACTIVITEIT

Paul Spapens

50

CLANDESTIENE STOOKPRAKTIJKEN
IN NEDERLAND

Peter Zwaal

84

ACCIJNZEN OP ALCOHOL IN BELGIË,
DE BENELUX EN EUROPA

Michaël Van Giel

VOORWOORD

Enkele jaren geleden namen het Nationaal Jenevermuseum in Hasselt, het Nationaal Jenevermuseum in Schiedam en het Likeur & Fris Museum in Hilvarenbeek het initiatief om elkaar op gezette tijden te ontmoeten. Tijdens dit regulier overleg brachten museumbestuurders en conservatoren elkaar niet alleen op de hoogte van hun jaarplannen, maar werden ook ervaringen en expertises uitgewisseld. Later trad ook het Elsmuseum uit het Nederlandse Beek toe tot het overleg. Waar de bijeenkomsten aanvankelijk een tamelijk vrijblijvend karakter hadden, dienden zich al snel projecten aan die leidden tot meer formele vormen van museale samenwerking. Eerst ging het vooral om het vlotter uitwisselen van collectiestukken voor tijdelijke tentoonstellingen (collectiemobiliteit!), later verhuisden zelfs volledige tentoonstellingen van België naar Nederland en omgekeerd.

Gaandeweg groeide zo het plan voor een reizende tentoonstelling, die in gezamenlijkheid zou worden voorbereid en uitgevoerd. Het onderwerp van deze reizende tentoonstelling was snel gevonden. Want waar België en Nederland met elkaar verbonden zijn door dezelfde nationale drank – jenever! – zijn het ook buurlanden met verschillende accijnsregimes en landen waarvan de drank- en horecawetgeving lang niet altijd parallel loopt. Deze verschillen hebben in de negentiende en twintigste eeuw zowel alcoholsmokkel als clandestiene alcoholproductie (sluikstokerij) in de hand gewerkt. Omdat het onderwerp smokkel en sluikstook ook enige kennis veronderstelde op het gebied van wetgeving, opsporingsmethodes en alco(hol)metrie, hadden de vier gedistilleermusea nood aan bijkomende expertise. Die werd gevonden in het Nationaal Museum van Douane en Accijnzen in Antwerpen. Het vervolg laat zich raden.

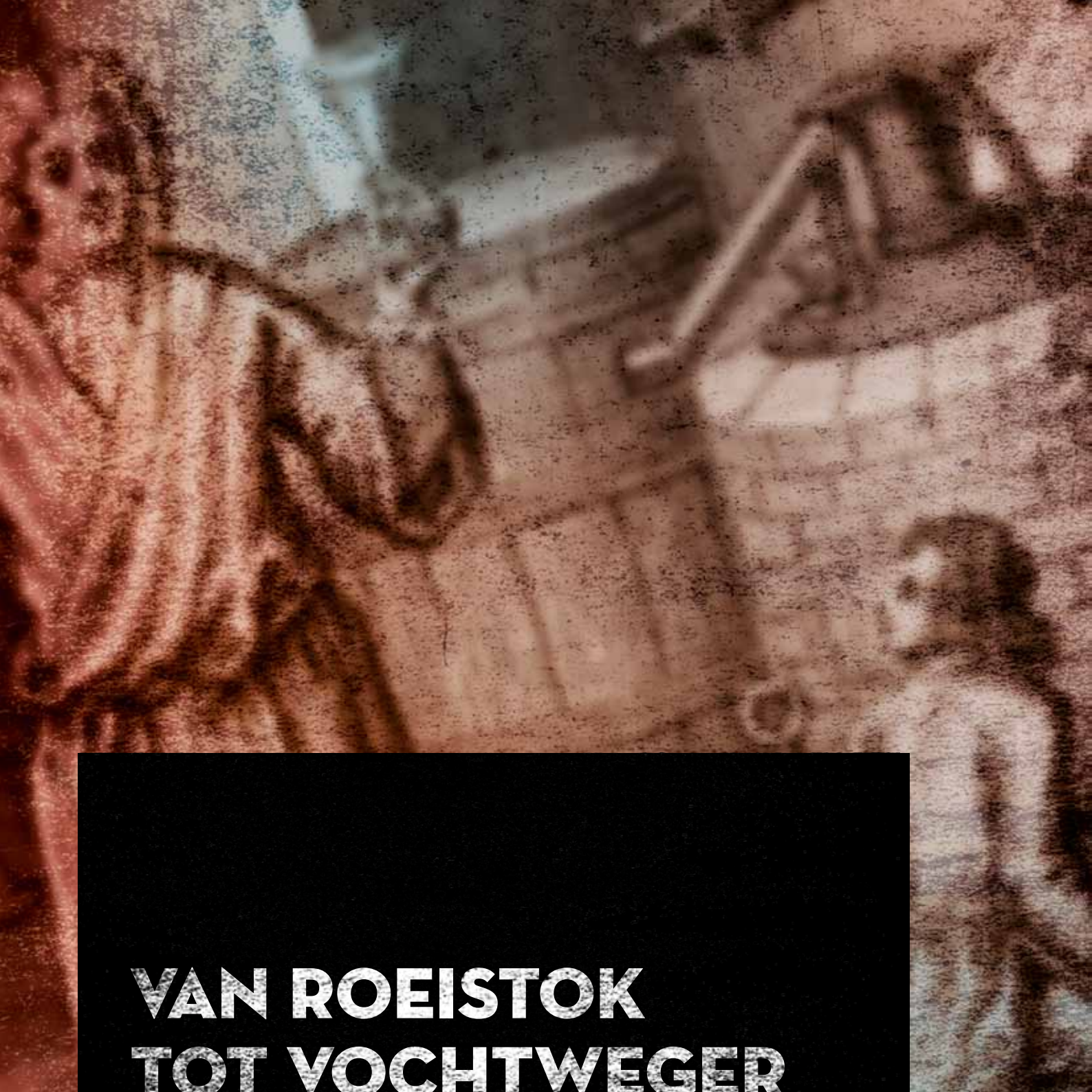
Vijf museale partners uit België en Nederland stortten zich vol enthousiasme gedurende drie jaren op de materie. Verschillende kranten-, foto- en andere archieven werden uitgeplozen, tientallen secundaire bronnen werden geraadpleegd, voormalige douaniers en accijnsbeambten werden geïnterviewd, enz. Al dit boeiende materiaal werd verwerkt in voorliggende publicatie en illustreert een bijzonder kleurrijke episode uit de gemeenschappelijke Belgisch-Nederlandse historie, doorspekt met zowel komische als erg ontlusterende anekdotes.

Zoals al gezegd is deze publicatie het resultaat van het samenwerken van velen. In dat verband gaat onze welgemeende dank vooral uit naar de vier auteurs die elk belangeloos en vanuit hun eigen perspectief het thema van de alcoholsmokkel en sluikstokerij hebben benaderd. Verder danken we alle organisaties en personen die informatie en/of fotomateriaal ter beschikking stelden of op een andere manier hun medewerking verleenden.

We hopen dat u, beste lezer, minstens evenveel plezier beleeft aan het lezen van dit boek, als wij aan de voorbereiding van dit verrijkende samenwerkingsproject.

Namens de medewerkers en bestuurders van

het Elsmuseum in Beek;
het Likeur & Fris Museum in Hilvarenbeek;
het Nationaal Jenevermuseum in Hasselt;
het Nationaal Jenevermuseum in Schiedam;
het Nationaal Museum van Douane en Accijnzen in Antwerpen.

VAN ROEISTOK TOT VOCHTWEGER

Eric Van Schoonenberghe

De accijns is een belasting op het binnenlands verbruik van bepaalde goederen die worden ingevoerd of ter plaatse worden geproduceerd. De accijns op genotmiddelen (wijn en bier) en voedingsmiddelen (zout, suiker, graan,...) komt er met het zelfstandig worden van de steden in de veertiende eeuw. De inkomsten dienen voor de betaling van de stedelijke ambtenaren, de aanleg en het onderhoud van gebouwen, straten, muren en omwallingen. In Luik is deze accijns gekend onder de naam *fermeté* of *firmitas*, wat duidelijk het verband aangeeft. Bovenop de stadsaccijns komt er nog een land- of statenimpost. De accijns wordt ofwel door ambtenaren of door pachters geïnd. Tijdens de vijftiende eeuw wordt er een accijns op brandewijn ingesteld. Deze accijns wordt berekend op het volume brandewijn en niet op de alcoholsterkte ervan. Dat verandert tijdens de achttiende en negentiende eeuw wanneer de vochtweger (densimeter) in zwang komt.

AQUA VITAE PER TWEE À DRIE DRUPPELS

In 1351, drie jaar na het uitbreken van de pest in de Nederlanden, kopieert Johannes de Altre het traktaat *Aqua vite*, *dats water des levens of levende water ende dat maect men aldus*. Het bevat het oudste recept om *aqua vitae* of alcohol te bereiden dat in het Middelnederlands is geschreven. Het behandelt niet alleen de bereiding maar ook het gebruik en de eigenschappen van *aqua vitae*, het nieuwe geneesmiddel uit wijn gedistilleerd. Een kolf van 9 stopen (1 Brugse stoop is ongeveer 2,23 liter) wordt grotendeels gevuld met wijn van Ser Jans (Saint-Jean-d'Angély nabij de stad Cognac), de beste wijn die toen verkrijgbaar was. Op de kolf wordt de helm vastgekit met eiwit van eieren en vochtig gemaakte bloem. Men distilleert vier- tot vijfmaal.

Er wordt aangeraden 's morgens en 's avonds twee à drie druppels *aqua vitae* gemengd met wijn te gebruiken of deze te mengen met het eten of er de zieke ledematen mee in te wrijven. *Aqua vitae* blijkt in staat voedingsmiddelen tegen bederf te beschermen. Dus moet het, volgens de middeleeuwers, ook in staat zijn het menselijk lichaam tegen ziekte, een vorm van bederf, te beschermen en aldus het leven te verlengen. Vandaar de naam *aqua vitae* of levend water. Om voedingsmiddelen

te kunnen bewaren moet dat water echter *goed en oprecht* zijn want anders zouden ze *onneeren* of bederven. Ter controle wordt vervolgens de brandproef of de olieproef uitgevoerd:

Ende alst lange es gesoden seldi proeven oft dat water bernen wille, want naemdijt langere het soude onneeren alt dandere dus salment proeven met linen cledren ende stekent der in dat nat si. ende stekent an tvier of an .i. kersse.

Ende dit water es subtyl ende claer ende licht boven alle watere, ende het verlicht boven allen liquoren ende boven alle olien, want die gote olye in dit water het soude sincken, ende gote men dit watere boven olye het soude boven vlieten.

AQUA VITAE WORDT BRANDEWIJN

Het *aqua vitae* heeft volgens Johannes de Altre nog andere eigenschappen. Het kan wijn versterken en (beter dan wijn) de geneeskrachtige stoffen uit planten, vruchten, bessen, zaden en wortelen extraheren, wat aanleiding geeft tot de productie van de medicinale wateren. Een andere belangrijke eigenschap is: *het doet oec den mensche droefheit vergeten ende maecten van hertten vro ende oec stout ende coene*. Het is deze euforieverwekkende eigenschap die maakt dat het geneesmiddel *aqua vitae* een eeuw later een genotmiddel wordt, *brandewijn* genaamd. Dat valt op te maken uit een laat vijftiende-eeuws recept met de titel *Gebranden wyn te maken* (hs. Sloane 345, fols. 51^r-51^v, British Museum, Londen) en uit het feit dat in Amsterdam in 1497 een accijns wordt ingesteld op de invoer, de lokale productie, de aankoop en de verkoop van brandewijn (Gemeentelijk Archief Amsterdam, Keurboek B, fol. 28).

Het recept *Gebranden wyn te maken* staat niet langer meer vermeld bij de medicinale recepten maar bij de keukenrecepten. Naast de titel heeft iemand bovendien *aqua vitae* geschreven. Het recept verschilt nauwelijks van dat van Johannes van Altre. Opvallend is echter dat men volgens de auteur bij gebrek aan wijn ook een mengsel mag distilleren van wijn en Hamburgs bier, het beste bier dat toen verkrijgbaar was. In dit handschrift

Aqua vite. Dats wat des le-
uens. of leuende waten.
en dat maect me albus
floris. en dat die houte
w. stoppe. benede. Byt en
boue nauke. en doet al vol. wint
te best. dat me. vme. vnt. o. fane. en doet
boue te pot. 1. alonbyc. dat wel gemaect
es na te met. vme. potte. en potte. wel
tuffe te pot. en te met. crage. des alen
bys. m. bloeme. en m. vichte. vnt. te oye
en geplesse. m. hne. elde. en pot. te
pot. op. efie. en lites. altoes. fiede. en dan
oefact. dat wat. dat. dat. vnt. loep. en
alst. lange. ad. gepote. pbi. prooue. of
dat. wat. le. ne. wille. wat. naedyn. lange
h. poute. onere. al. dante. duo. salment
prooue. m. hne. elde. en pche. d. i. dat
nre. si. et. pche. an. efie. of. an. 1. her. se
en. gfi. moet. dat. wat. wel. mach. vnt.
roche. hne. na. pbi. vnt. vnt. dat. i. te
pot. blau. es. en. m. hne. su. en. doet. die
wat. wed. d. m. en. pche. vnt. op. dat. alen
byc. en. pche. vnt. op. efie. en. distale. an
dove. p. en. oefact. alder. voluer. es. i. een
glasen. vat. of. i. and. dat. su. es. ge. hne
of. wat. rose. wat. en. i. te. mame. en
salment. distale. q. vnt. of. 1. **D**ie
wat. heeft. men. gande. cracht. en. es
goet. te. men. gande. pche. hne. alle
medicme. wat. h. genest. al. hne. pche.
he. die. h. nature. genest. mach. ja. doet
nre. te. fine. vche. en. na. die. dat. fine. na
ture. mach. **O**me. gepone. te. hne. p
salment. elde. morgens. nuchte. neme. 2.
vnt. of. 3. genest. m. hne. en. su. es
alst. en. albus. houte. gepote. te. gepote.
en. maect. gepone. ten. pche. **H**er. doet. oye
te. m. hne. vnt. hne. vnt. en. maect. vnt.
he. te. vnt. en. oye. pche. en. coere. her.
maect. hne. allen. smige. goet. bloet.
h. gforce. alle. des. m. hne. lere. h. maect
oere. hne. pche. hne. vnt. vnt. lere.
en. framel. her. goet. ioge. ege. ouel
gedrohe. en. fine. hne. vnt. d. m. gad. vnt.
ge. en. al. ege. oye. goet. ioge. te. hne. vnt.
h. es. oye. goet. ioge. vnt. hne. vnt.
vnt. d. fide. en. nuchte. i. gepote. fin.
her. oye. goet. ioge. oye. oye. en. die
die. hne. hne. 1. lute. lute. d. hne. vnt.

gonet. en. i. die. oye. gepote. des. hne. alst.
h. pche. pche. her. goet. ioge. pche. mag. e
en. ioge. vnt. hne. en. ioge. vnt. hne. en. ioge
pche. al. vnt. hne. te. mach. en. ioge. alst. pche.
hne. d. lute. oye. m. hne. en. ioge. pche. lute.
ne. en. ioge. pche. en. ioge. te. pche. en. ioge
al. hne. pche. d. lute. en. ioge. alst. hne.
he. die. oye. vnt. vnt. hne. her. oye. goet.
die. vnt. hne. of. te. m. an. hne. pche. pche.
pche. dat. pche. vnt. en. d. m. hne. her.
oere. goet. ioge. te. pche. i. te. m. hne. hne.
vnt. en. h. maect. goet. hne. her. oye.
goet. ioge. vnt. en. h. hne. oye. en. ioge.
gele. h. hne. hne. hne. vnt. hne. her.
es. oye. goet. ioge. pche. hne. hne. vnt.
vnt. hne. en. ioge. pche. vnt. hne. die.
vnt. i. mach. vnt. en. ioge. pche.
vnt. her. oye. goet. ioge. pche. die. hne.
m. pche. alst. her. hne. en. vnt.
hne. die. pche. vnt. vnt. te. pche. en.
geet. te. en. die. wat. vnt. en. and.
m. her. vnt. vnt. vnt. vnt. pche.
en. sand. sal. pche. her. goet. ioge. al. ge.
vnt. gepote. en. d. m. hne. en. ioge.
pche. hne. en. maect. die. oye. hne.
en. doet. wel. vnt. her. goet. vnt. hne.
vnt. vnt. vnt. die. vnt. vnt. fin.
Die. wat. es. hne. en. hne. en. hne. lo.
te. alle. hne. en. h. hne. hne. allen. h.
vnt. en. hne. alle. hne. wat. die. goet.
oye. i. die. wat. h. pche. pche. en. goet.
m. oye. hne. oye. h. pche. hne. vnt.
en. m. allen. es. die. wat. goet. te. m.
gande. pche. hne. her. oye. goet. te.
vnt. vnt. **D**oe. m. 1. lute. vnt. vnt.
vnt. vnt. die. hne. es. en. vnt. h. m.
oche. oye. en. goet. en. h. maect. oye. vnt.
goet. en. h. hne. goet. vnt. h. maect.
pche. goet. en. h. hne. m. vnt. oye. **A**l.
vnt. m. hne. vnt. vnt. her. 1. vnt. vnt.
vnt. vnt. en. lute. i. vnt. vnt. die. goet.
es. en. hne. d. i. lute. 1. hne. pche. en. vnt.
na. vnt. die. vnt. en. and. d. m. en. vnt. alst.
3. vnt. of. 2. en. m. d. die. wat. m. hne.
vnt. vnt. pche. vnt. vnt. vnt. en. alst.
pche. m. vnt. vnt. vnt. vnt. en. vnt.
pche. m. vnt. 1. vnt. vnt. pche. vnt. vnt.
m. vnt. vnt. d. m. hne. vnt. vnt. vnt.
vnt. en. doet. pche. te. pche. en. vnt. hne.

wordt ook de aanmaak van medicinale wateren beschreven. Zo wordt het gebruik van jeneverbessen aangeraden, weliswaar in combinatie met muskaatnoot, salie en kruidnagel.

DE ORDONNANTIE OP DE BRANDEWIJNACCIIJS IN AMSTERDAM

De Amsterdamse ordonnantie op de brandewijnaccijns van 1497 luidt als volgt:

Van den barndewijn.

De Heer ende gerecht hebben voirt geordineert ende gewillekuert op t stuck van den barndewijn ende op den excijs van dien de punten ende articlen hierna volgende.

In den eersten zoo en zal nyemant eenige barndewijn in- of uyt slaen tenzy by den gezworen dragers ende excysenaer.

Item dat nyemant barndewijn vercopen en zal tenzij bij consent van den excysenaer.

Item nyemant en zal uyt scepen eenige barndewijn min dan een half vat of vierendeel vat, hij en zal dair excijs of geven ende dat niet uyt te slaen tenzy by den gezworen dragers of excysenaer.

Item nyemant en zal barndewijn maecken, hij en zal eerst oirlof nemen van den excysenaer.

Ende nyemant en zal mit tafeletkens eenigen barndewijn by der strate mogen vercopen, hy en hebbe oirlof van den excysenaer.

Altsamen dese punten ende articlen, offer yemant ter contrarie dede, van dair of gecorrigeert te wesen tottes gerechts proeve.

Item dat alle gebrandewijntappers gehouden sullen wesen den excijsser van dien alle weke an te brenghen hoe vele sy van de weken verleden ghetapt oft gesleten sullen hebben.

Zoals bij de accijns op voedingsmiddelen en andere genotsmiddelen wordt ook hier geen rekening gehouden met de kwaliteit (onder meer de sterkte) van de brandewijn. Wel moet men minstens een vierde van een vat verhandelen en moet de verkoop van brandewijn gebeuren buiten langs de openbare weg, op een tafeltje op de straat of de markt, een gebruik dat tot in de zeventiende eeuw in zwang blijft.

Verkoop van brandewijn en medicinale wateren. Detail uit het schilderij *Markttafereel op de Meirbrug te Antwerpen*, begin zeventiende eeuw.

Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, Brussel.
Foto: Grafisch Buro Lefevre.

Al in 1504, dus zeven jaar na de invoering van de brandewijnaccijns, stelt de Amsterdamse *excysenaer*, dit is de pachter van de brandewijnaccijns, reeds twee overtredingen vast, namelijk het slijten van brandewijn *sonder die te verexcysen soe dat behoirt* (Gemeentelijk Archief Amsterdam Correctieboek achter Keurboek B, fol. 71^v en 79, 10 mei 1504).

Het aantal accijnsontduikingen moet snel zijn toegenomen, want om verdere stijging te voorkomen wordt de ordonnantie in 1557 nog strenger gemaakt. Binnen de stad mogen de brandewijnstokers niet minder dan een halve stedekan (18,7 liter) tegelijk verkopen. Verder moeten ze poorter zijn van de stad en hun naam laten registreren in het accijnshuis met opgave van *de huysen ende plaetsen daer sij heure ovens setten en de wijn branden willen*. Een verzoek van de *gebrandewijnmaickers* om in afwijking van de ordonnantie *buyten der stede te moegen branden ende binnenshuys te tappen* wordt afgewezen. In de loop van de zestiende eeuw volgen alle Hollandse steden het voorbeeld van Amsterdam. In Antwerpen wordt voor het eerst in 1541 een accijns op brandewijn ingevoerd. Gent volgt in 1568.

VAN WIJNROEIER EN ACCIJNSPACHTERS

Wijnroeiers zijn ambtenaren in dienst van de stad of het rijk. Ze stellen de inhoud vast van de vaten bestemd om bier, wijn, brandewijn of andere vloeibare of droge handelswaren te bewaren. Ze gebruiken hiervoor een roeistok, ook wel peilstok, wijnroede of pegel genaamd. De roeistok is een metalen of houten staaf die soms uit twee, drie of vier delen bestaat. Aan de ene zijde is er een indeling in duimen (later vervangen door een indeling in centimeters). Aan de andere zijde is er een onregel-

matige verdeling waarbij getallen zijn geplaatst. Uit de verhouding tussen bodem- en spondiepte bepaalt men eerst of men te doen heeft met een dikbuikig, dunbuikig of middelbaar vat. Die verhoudingen zijn respectievelijk 840:1000, 920:1000 en 880:1000. Daarna steekt men de roeistok door het spongat van het liggend vat totdat hij de plaats raakt waar de wand en de bodem samenkomen. Men neemt het gemiddelde van beide steeklijnen en in een tabel wordt afgelezen met welke inhoud deze gemiddelde steeklijn overeenkomt. Wanneer de vaten gedeeltelijk gevuld zijn, moet de wijnroeier de natdiepte peilen. Dan doet de roeistok dienst als peilstok waarbij de indeling in duimen of centimeters wordt gebruikt. Deze meting kan zowel door het tapgat als door het spongat gebeuren, en met behulp van een tabel kan men onmiddellijk de hoeveelheid vloeistof in het gepeilde vat bepalen.

Tot in de achttiende eeuw wordt de accijns op brandewijn door de meeste steden verpacht aan de hoogste bieder. De gegadigden kunnen op een vastgestelde dag *hoogselen* of tegen elkaar op bieden. Deze pachtsom dient in schijven aan de stad te worden betaald. Hoe actiever de pachter achter de stokers aangaat, hoe meer accijns hij kan binnenhalen. Het overschot of tekort op de vastgestelde pachtsom betekent zijn winst of verlies. Bij verlies worden de goederen van de pachter (of diegene die borg staat) aangeslagen en verkocht. Voor de overheid is dat een goede zaak: ze is zeker van een vast bedrag en de gehate accijnsinning wordt niet door een stadsambtenaar uitgevoerd.

VAN BRANDEWIJN NAAR MOUTWIJN EN GRAANJENEVER

In 1552 verschijnt in Antwerpen bij Jan Roelands *Een constelijck distilleerboec* geschreven door de Antwerpse arts Philippus Hermanni. Het boek heeft zo'n succes dat het verscheidene malen wordt herdrukt. Het bevat het eerste gedrukt recept om jeneverbessenwater te bereiden: men macereert gekneusde jeneverbessen in wijn die men daarna distilleert. Verder bevat het boek een hoofdstuk over *dye maniere hoe men den ghebranden wijn maken sal metten onderwijsinghen der instrumenten die men daertoe hebben of besighen moet*.

FIGUUR 28. Den Wynroeier.

De inhoudsbepaling (het peilen) van een ton.

Afbeelding overgenomen uit Daub, A.J., *Metten met maten: vademecum van veertig eeuwen* (Zutphen: De Walburg Pers, 1974).

Titelpagina van Philippus Hermanni, *Een constich distilleerboek* (Antwerpen: Jan Roelands, 1552, herdruk: 1570).

Collectie Rijksarchief, Gent.

Hermanni beschrijft de bouw van een ronde oven met aanvoer van turf en kolen en een regelbare luchttoevoer, zodat men de stookwarmte kan doseren. De koperen distilleerketel wordt in de oven opgehangen zodat de warme rook deze ook zijdelings kan verhitten. De ketel kan 2 amen of meer (1 Antwerpse aam is 137,4 liter) wijn bevatten, wat op een beginnende industrialisatie duidt. Men

mag enkel wijn gebruiken en geen andere alcoholische dranken zoals volgens de auteur *de bedriegers doen*. De helm is bol- of kegelvormig en zijn tuit mondt uit in een koelspiraal gedompeld in een koelton. De inhoud van de koelton moet minstens viermaal groter zijn dan die van de ketel en het water dient regelmatig verversd te worden om de brandewijn zo goed mogelijk te condenseren. De ketel wordt met wijn gevuld waarna men de ketel, helm en koelspiraal aan elkaar kit met een papje van ei-eiwit en tarwebloem. Het distillaat wordt in een kan opgevangen. Om goede brandewijn te verkrijgen dient men *met cleynder hitten te distileren*. De sterkte van het distillaat wordt gecontroleerd door een smaakproef.

Ten gevolge van misoogsten in 1511 en 1524 en de koudgolf die zich vanaf 1540 laat voelen, verdwijnen heel wat wijngaarden uit onze streken. Daarom worden er tijdens de tweede helft van de zestiende eeuw meer en meer andere alcoholische dranken gedistilleerd zoals bier, mede en cider. Ook die distillaten worden voor het gemak, maar feitelijk ten onrechte, brandewijn genoemd. Tegen het gebruik van granen fulmineert ook de predikant Casper Jansz. Coolhaes in zijn boek *Van seeckere seer costelijcke wateren*, in 1588 uitgegeven in Amsterdam.

Uit vrees voor overmatig brandewijnverbruik en de daardoor veroorzaakte overlast, alsook uit angst voor graanschaarste, vaardigen de aartshertogen Albrecht en Isabella in 1601 een plakkaat uit waarbij het gebruik van granen bij de bereiding van brandewijn en medicinale wateren in de Zuidelijke of Spaanse Nederlanden wordt verboden. Dat plakkaat wordt echter niet strikt nageleefd zodat het tijdens de zeventiende eeuw, voornamelijk tijdens periodes van graanschaarste, steeds opnieuw moet worden gepubliceerd.

GENOTMIDDEL JENEVERBESSENWATER MET ACCIJS BELAST

In de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden daarentegen mag er, behalve in tijden van graanschaarste, wel brandewijn uit granen gestookt worden. In 1606 stelt de Statenordonnantie op brandewijnen dat er niet alleen accijns dient geheven te worden op brandewijn

uit wijn maar ook op *ghebrande anijs, genevers ofte venckel-wateren ende diergelijcke die men voor dranck verkoopt, 't zy dat de selve van wijnen, bieren, meed, tarwe, rogge of andere greijnen* gemaakt zijn. In de zeehavens- steden, voornamelijk gelegen in de provincie Holland, komt een kleinschalige brandewijnindustrie tot stand. De productie van korenbrandewijn, ook nog moutwijn genaamd, wordt er verfijnd. Branders versuikeren het zetmeel van een rogge- en tarwebeslag met gerstemout en na vergisting wordt er tweemaal in ruwketels gedistilleerd. Bij de eerste distillatie worden de vluchtige componenten (flegma) van de niet-vluchtige componenten (spoeling) gescheiden. Hierna wordt het flegma gedistilleerd waarbij de voor- en naloop van de middenloop (moutwijn) worden afgescheiden. Distillateurs gaan vervolgens de moutwijn in distilleerketels met jeneverbesen overhalen. Deze jenever wordt door de VOC en de WIC wereldwijd verspreid en jenever wordt 's werelds meest gekende en gedronken gedistilleerd. Door een lage stadsaccijns en door het beheersen van het brandgevaar en de milieuoverlast, groeit Schiedam uit tot de grootste jeneverstad van de Noordelijke Nederlanden. In 1795 telt Schiedam niet minder dan 438 ruw- en 225 distilleerketels!

In Hasselt, dat niet tot de Spaanse Nederlanden maar tot het Prinsbisdom Luik behoort, mag er, behalve in tijden van graanschaarste, graanalcohol gestookt worden. De eerste vermelding van een accijns op brandewijn en *Wachtelwater* (jenever) dateert van 1610. Wanneer Hasselt tussen 1675 en 1681 door een Hollands garnizoen wordt bezet, stijgt het jeneververbruik en gaan de lokale stokers zich de verfijnde Hollandse methode van distilleren toe-eigenen. Zo wordt de basis gelegd van het succes dat de Hasseltse jenever op het einde van de achttiende en in de negentiende eeuw kent. Hasselt wordt dan ook *un nouveau Schiedam* genoemd.

DE BUSKRUITPROEF EN DE HOLLANDSE PROEF

Het brandewijnverbruik neemt tijdens de zestiende eeuw sterk toe. In de zeventiende eeuw wordt brandewijn, geproduceerd uit wijn, granen of suikerriet, een wereldwijd verspreid handelsproduct en verkocht aan de sterkte waarbij hij de brand- of olieproef doorstaat.

Hiernaast kent men nog verschillende andere methoden om brandewijn te meten, zoals blijkt uit een opsomming in *De Veltbouw ofte Lantwinninghe* van Kaerle Stevens en Jan Liebaut, in 1632 in Amsterdam uitgegeven:

Voorts soo sal men by dese tekenen weten dat de ghebrande-wijn ghenoech is ghedistilleert, ist dat hy soo veel over comt als hy in ghedaen wort of dat hy ontsteken zijnde droege uyt brant ofdat een doecxken daer in nat gemaect ontsteken zijnde niet verbrant en wort oft dat een druppel olie daer in gedrupt te gronden gaet, dat een druppel van den ghebranden-wijn in de palm van der hant gedrupt terstont vervliegt oft dat de geheele emmer barnende daer in gheleyt niet uyt en gaet oft dat de camphre daer in smilt.

De proef met kamfer kan raar overkomen. In die tijd wordt buskruit vermengd met kamfer ter vermindering van de kruitdamp die niet alleen hinderlijk is voor de schutter maar ook zijn locatie aanwijst. Dat mengen is slechts mogelijk wanneer de kamfer eerst in brandewijn wordt opgelost. Daartoe mag deze niet te veel water bevatten. De kamfer wordt later vervangen door het meer verspreide buskruit, niet verwonderlijk aangezien soldaten en matrozen de grootste afnemers van brandewijn zijn. Dat leidt tot de buskruitproef zoals men kan lezen in *De geheimen der wynen, liqueuren en bieren*, in 1771 in Amsterdam uitgegeven:

Wanneer men in een leepel, of potje een weinig Buskruit doet, en een weinigje van den overgehaalden Brandewyn, en dit met een zwavelstok aangestoken hebbende, bevindt dat de Geest verteerd zynde, het kruid van zelve brand en verteert: 't welk doch niet geschieden zal, als door de phlegma van den Brandewyn, het kruid vochtig geworden is.

In hetzelfde boekje wordt ook de volgende proef beschreven:

Om hier nu eene proef van te nemen, of de overgehaalde Brandewyn goed zy, zo doe'er wat van in een flesje, schud het in de hand om, tot de blaazen boven aan het glas koo- men, hoe langer dezelve daar in blyven, hoe beter en sterker de Brandewyn is.

↑

De rechtse figuur, allicht de stoker, bepaalt de alcoholsterkte volgens de Hollandse proef.

Afbeelding overgenomen uit Diderot, [Denis] & [Jean] d'Alembert, *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (Paris: Briasson, David, Le Breton & Durand, 1751-1765).

Indien de brandewijn na het heftig schudden in een proefbuis aan het oppervlak een parelkrans vormt, is hij op proef en kan hij in de handel gebracht worden. Deze methode om de sterkte van brandewijn te bepalen, noemt men de Hollandse proef of *épreuve d'Hollande*.

Wanneer de brandewijn te sterk of boven proef is, kan men er water aan toe te voegen, zoals te lezen valt in het boekje *Geheym der wynen ontdekt*, uitgegeven in 's-Gravenhage in 1730:

Als de Gedistilleerde Wateren boven Proef zyn, zoo houden die geen belletjes op, en onder de Proef zynde, ook niet; die boven Proef zyn, kunt gy met een droppel Regenwater of twee in een Roomer probeeren, en dan te zamen geschud, of het zyn Proef houdt, en naa advenant op het Vat Regenwater doen.

Het verdunnen van de brandewijn tot proef gebeurt pas na de bepaling van de accijns. Aangezien de accijnsbepaling enkel op het volume brandewijn betrekking heeft, wordt hier heel wat winst gemaakt. In de Republiek der Verenigde Nederlanden en in Frankrijk gebruikt men bij voorkeur de Hollandse proef, in de Engelssprekende landen de buskruitproef en in de Duitssprekende landen de olieproef. Bij de internationale handel in brandewijn worden deze analysemethoden door elkaar gebruikt. Zij zullen nog tot ver in de negentiende eeuw in zwang blijven.

DE INVLOED VAN ACCIJSHEFFING OP DE KWALITEIT VAN MOUTWIJN EN JENEVER

In 1715 komen de Zuidelijke Nederlanden onder Oostenrijks bewind en mag er weer graanalcohol gestookt worden. Het stoken van graan wordt zelfs aangemoedigd om de landbouw te bevorderen. Nadat het flegma is afgezonderd, blijft de spoeling in de alambiek achter. Deze spoeling bevat bloemresten, kaf en gist en is een waardevol diervoeder. Met deze spoeling kan men tijdens de wintermaanden de runderen gemakkelijker op stal houden en is de vlees- en melkproductie gegarandeerd. Met de stikstof- en fosforrijke mest van deze dieren en de kaliumrijke as van de stookovens kan men onvruchtbare gronden vruchtbaar maken. Om te mogen stoken moet men in de Zuidelijke Nederlanden beschikken over een octrooi. Dat verkrijgt men na de betaling van een eenmalige jaarlijkse accijns berekend op de grootte van de alambiek. Deze wijze van accijnsbepaling heeft nefaste gevolgen voor de kwaliteit van de moutwijn. Hoe meer men stookt, hoe minder de accijnskost doorweegt op de eindprijs van de jenever. Vandaar dat men vlug gaat werken: de versuikering wordt ingekort zodat men minder gistbare suikers en dus ook minder alcohol bekommt en het stoken gebeurt op een zeer heet vuur waardoor het flegma meestal een brandsmaak vertoont. Het flegma wordt in dezelfde alambiek met een inhoud van 5 à 10 hectoliter gerectificeerd. Daarbij neemt men nauwelijks de tijd om de voor- en na-loop goed van de middenloop (moutwijn) te scheiden. In de meeste regio's, behalve in Oost- en West-Vlaanderen, wordt tijdens de tweede distillatie een zakje gevuld met geplette jeneverbessen in het flegma gehangen. Deze wijze van stoken wordt de Vlaamse methode genoemd. Dergelijke jenever kan echter in het buitenland niet wedijveren met de jenever die in Holland is gestookt en waar de accijns op het volume geproduceerde moutwijn of jenever wordt berekend. In Holland wordt met een lichter beslag gewerkt, de versuikering en de gisting duren lang genoeg om zoveel mogelijk alcohol te bekomen en er wordt traag gedistilleerd waardoor de brandsmaak wordt voorkomen. In tegenstelling tot de Vlaamse methode wordt er driemaal in drie verschillende alambieken met een grotere inhoud (15 tot 20 hectoliter) gedistilleerd. Tijdens de eerste distillatie worden de vluchtige stoffen (flegma) afgescheiden van de niet-vluchtige stoffen (spoeling) en tijdens de tweede distillatie worden de voor-

↑
Titelpagina van *De nieuw ontdekte distilleer konst* (Amsterdam: Pieter Aldewereldt, 1736). Bemerkt de vochtweger en het maatglas in de handen van de stoker.

en naloop van de middenloop (moutwijn) gescheiden. Hierna wordt de moutwijn een derde maal over jeneverbessen gedistilleerd.

Om de kwaliteit van de jenever te verbeteren richt de overheid in Waasten (Warneton) een modelgraanstokerij op waar Schiedamse stokers volgens de Hollandse methode jenever produceren en waar Vlaamse stokers deze manier van distilleren kunnen aanleren. Tijdens de laatste decennia van de achttiende eeuw worden in Oost- en West-Vlaanderen een zestal grotere jeneverstokerijen opgericht die volgens de Hollandse methode werken. Voor deze stokerijen geldt een lager accijnstarief en voor jenever bestemd voor de export moet helemaal geen accijns afgedragen worden. Deze voordelen worden echter tijdens de Franse Tijd afgeschaft.

DE GIN ACT EN DE DENSIMETER

De invoering van de densimeter bij de bepaling van de accijns houdt verband met de overmatige consumptie van gin. Engelse soldaten die met het Hollands leger hebben gevochten tegen de Spanjaarden hebben jenever leren appreciëren. Bij hun terugkeer in het thuisland gaan ze verder jenever drinken die ze gin noemen. Wanneer koning Willem III van Oranje in 1688 de invoer van Franse brandewijn verbiedt en de accijns op gin verlaagt, wordt deze drank enorm populair. Zo populair dat men tijdens de eerste decennia van de achttiende eeuw spreekt van een *gin craze*. De overheid wil dit overmatig drinken tegengaan en vaardigt in 1729 de eerste *Gin Act* uit waarbij de accijns op gedistilleerde dranken drastisch wordt verhoogd en de verkoop ervan door hoge licentiegelden wordt bemoeilijkt. De accijns wordt dan nog steeds berekend op het volume gedistilleerd ongeacht de alcoholsterkte ervan. Daarom vullen de stokers hun vaten met zo geconcentreerd mogelijke brandewijn. Ondanks die hoge accijns blijkt het toch nog winstgevender om sterk geconcentreerde alcohol te verkopen, waardoor dronkenschap nog toeneemt. Dat zet de accijnsbeambte Clarke er toe aan om de accijns voortaan niet meer op het volume gedistilleerd te bepalen maar op alcoholsterkte. Hij wordt hierbij geïnspireerd door de gewichtsdensimeter van de Engelse chemicus Robert Boyle (1627-1691) en door de hydrometer of vochtweger

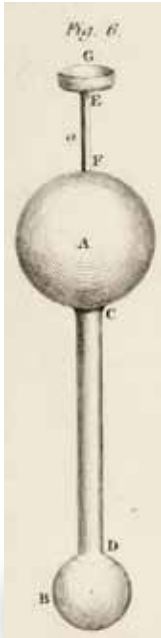
van de Leidse instrumentenmaker Jan van Musschenbroek (1687-1748), broer van Pieter van Musschenbroek, de uitvinder van de Leidse fles.

THE NEW ESSAY INSTRUMENT VAN BOYLE EN DE VOCHTWEGERS VAN JAN VAN MUSSCHENBROEK EN GABRIËL FAHRENHEIT

De oorspronkelijke vorm van de alcoholmeter zoals die nu gekend is, is te danken aan Robert Boyle, die als hoogleraar verbonden is aan de universiteit van Oxford. Hij wordt in 1669 door de overheid gevraagd vervalsingen van gouden munten met zilver op te sporen. Naar aanleiding hiervan maakt hij een nieuw instrument dat hij beschrijft in *The Philosophical Transactions of the Royal Society of London* van 21 juni 1675. Zijn instrument bestaat uit een lange steel eindigend op een met kwik verzwaarde bol waaraan een muntstuk kan worden opgehangen. Omdat een met zilver vervalst muntstuk minder diep in het water zinkt, kan een vervalsing worden aangetoond. Boyle beschrijft ook *a small glass instrument for estimating the specific gravity of liquors*. Het bestaat uit een steel eindigend op een grote en kleine bol. De onderste kleine bol is gevuld met kwik of loodhagel zodat het instrument verticaal drijft. De hoeveelheid kwik of loodhagel is afhankelijk van de densiteit van de vloeistoffen waarvoor het instrument moet dienen.

Het artikel van Robert Boyle krijgt heel wat aandacht en zijn instrument om het specifiek gewicht van vloeistoffen te schatten, inspireert heel wat wetenschappers en instrumentenmakers. In de Republiek der Verenigde Nederlanden construeren zowel de van oorsprong Duitse instrumentenmaker Gabriël Fahrenheit (1686-1736) en de Leidse instrumentenmaker Jan van Musschenbroek (1687-1748) een vochtweger of waterweger, die ook bij het wegen van brandewijn kan gebruikt worden. Dat is niet zo verwonderlijk aangezien de Republiek der Verenigde Nederlanden op dat ogenblik samen met Engeland de brandewijnmarkt beheerst.

De glazen vochtweger van Fahrenheit, uitvinder van een thermometer en een barometer, is beschreven en afgebeeld in *The Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, n° 384, 1724. Hij bestaat uit een kleine

↑
De vochtweger van Gabriël Fahrenheit.
Collectie Museum voor de Geschiedenis van de
Wetenschappen, Gent.

←
De vochtweger van Gabriël Fahrenheit.
Afbeelding overgenomen uit *The Philosophical
Transactions of the Royal Society of London*,
n° 384, 1724.

bol (B) gevuld met kwik, een dikkere holle cilinder (CD), een met lucht gevulde bol (A) met daarboven een kleine dunne steel (EF) met merkstreepje (a). Op de kleine steel is een schaalje (G) gelast. Vooraf wordt het gewicht (Q) van de vochtweger bepaald. De vochtweger wordt dan in gedistilleerd water gedompeld en op het schaalje worden gewichtjes (p) gelegd totdat de vochtweger tot het merkstreepje (a) zinkt. Vervolgens wordt de vochtweger in brandewijn gedompeld en voorzien van de gewichtjes (p') waardoor hij eveneens tot de merkstreep (a) zinkt.

Met de formule:

$$D = \frac{Q + p}{Q + p'}$$

kan de densiteit van de brandewijn benaderend bepaald worden.

De vochtweger van Jan van Musschenbroek is afgebeeld en beschreven door zijn broer Pieter in diens *Elementa physicae conscripta in usus academicos*, uitgegeven in 1726 in Leiden bij Samuel Luchtmans. Deze vochtweger bestaat uit een holle halfgouden bol (A) waar onderaan een dikke koperdraad is gevestigd eindigend op een schroefdraad waaraan meerdere gewichtjes (P, Q, R) kunnen worden aangebracht. Het gewichtje (Q) is het zwaarst, het gewichtje (R) het lichtst en het gewichtje (P) ligt er tussen in. Bovenaan de bol is er een koperen holle cilinder (DE) gelast die in 40 gelijke delen is verdeeld. Wanneer het gewichtje (P) is opgeschroefd, moet de vochtweger in regenwater zinken tot de maatstreep (E). Wanneer men de vochtweger in een andere vloeistof dompelt die 40 gram meer weegt dan dezelfde hoeveelheid regenwater, dan zinkt hij tot de maatstreep (D). Bij het gebruik van het gewichtje (R) dient de vochtweger in zuivere alcohol te dalen tot (E). Maar wanneer men hem in moutwijn dompelt, dan zinkt hij tussen (D) en (E) waardoor men het specifiek gewicht van de alcoholische vloeistof kan schatten en een idee krijgt van de sterkte van de moutwijn. Het gewichtje (Q) wordt gebruikt voor vloeistoffen met een grotere densiteit dan regenwater zoals een suiker- of zoutoplossing.

De vochtweger van Jan van Musschenbroek kent geen grote bijval. Hij is duur, wordt zoals alle metalen vochtwegers in vloeistoffen moeilijk bevochtigd en de bol is bovendien zeer deukgevoelig. De voorkeur van de toenmalige fysici gaat uit naar de preciezere en goedkopere glazen vochtweger van Fahrenheit.

Of deze vochtwegers toen door de Hollandse stokers worden gebruikt, is moeilijk te achterhalen. Wel staat op de titelpagina van het boek *De nieuw ondeckte distilleer konst*, uitgegeven in 1736 bij Pieter Aldewereldt in Amsterdam, een stoker afgebeeld die de densiteit van de brandewijn bepaalt. Zeker is dat de hydrostatische balans en de picnometer, die de densiteit van vloeistoffen met een grotere precisie kunnen bepalen, in de stokerijen geen ingang vinden. Deze instrumenten zijn immers op de werkvloer minder gebruiksvriendelijk.

In 1780 toont de Schiedamse horlogemaker Louis Paché een moutwijnweger aan de deken van de Schiedamse Brandersgilde. Met deze vochtweger worden proeven

De vochtweger van Jan van Musschenbroek.
Collectie Museum voor de Geschiedenis van de
Wetenschappen, Gent.

De vochtweger van Jan van Musschenbroek.
Afbeelding overgenomen uit Musschenbroek,
Petro van, *Elementa physicae conscripta in usus
academicos* (Lugduni Batavorum [= Leiden]: Samuel
Luchtmans, 1726).

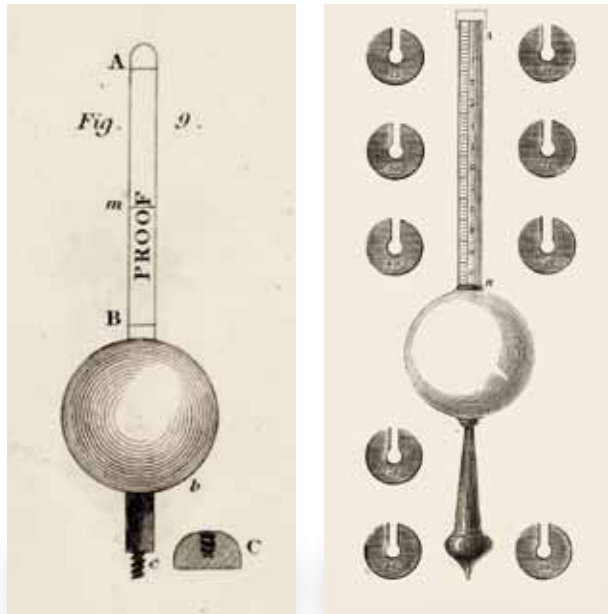
uitgevoerd die de brandersgilde echter niet kunnen overtuigen. Vandaar dat de accijns nog steeds wordt bepaald op het volume brandewijn ongeacht zijn sterkte en dat de brandewijn wordt verkocht aan Hollandse proef.

DE ENGELSE ACCIJNSDIENSTEN VOEREN GEWICHTSHYDROMETERS IN

Enkele jaren na Jan van Musschenbroek construeert ook de Engelse instrumentenmaker Clarke een vochtweger, die hydrometer of areometer werd genoemd. De naam areometer is afgeleid van het Griekse ἀραιός (ijl of dun) en μέτρέω (meten), dus een instrument om het verschil in dunheid van de vloeistoffen te meten. In de negentiende eeuw zal ook de naam densimeter ingang vinden. Clarke inspireert zich op de vochtweger van Jan van Musschenbroek. Een beschrijving met tekening van Clarkes hydrometer staat te lezen in de *Philosophical Transactions* n° 413 van maart en

april 1730. Hij bestaat uit een holle koperen bol (b) die onderaan is voorzien van een kleine ronde steel eindigend op een schroefdraad (c). Bovenaan is de bol voorzien van een platte stift waarop de merktekens m, A en B zijn gegraveerd. Op de schroefdraad (c) kunnen gewichtjes van verschillend gewicht worden geschroefd. Wanneer de hydrometer, voorzien van het gewichtje (C), in brandewijn zinkt tot het merkteken m, dan is deze op *proof*. Deze alcoholsterkte komt overeen met de *proof* van de buskruitproef (of 57,1 % vol bij 15 °C). Zinkt de hydrometer tot A dan is hij 1/10 *above proof*, zinkt hij tot B dan is hij 1/10 *under proof*. De hydrometer is voorzien van 32 verschillende gewichtjes waardoor hij aangepast kan worden aan brandewijn die meer dan 1/10 van *proof* afwijkt. Verder heeft men nog 11 kleinere gewichtjes, de zogenaamde *weather weights*, waarmee rekening kan worden gehouden met de temperatuur van de brandewijn. Deze *weather weights*, geschikt voor opeenvolgende temperatuursverschillen van 5 °F, worden over de platte stift geschoven.

De hydrometer van Clarke wordt al in 1730 het standaardinstrument van de Engelse accijnzen en blijft in gebruik tot 1787. Dan wordt hij vervangen door de meer nauwkeurige hydrometer van de accijnsambtenaar Bartholomew Sikes. Onderaan de holle koperen bol is er een korte steel met een koperen gewicht en bovenaan een balkvormige steel met daarop een tiendelige schaal. De tien gelijke delen zijn op hun beurt nog in vijf gelijke delen onderverdeeld. Met tien delen, elk onderverdeeld in vijf, kan men dus vijftig aflezingsen maken. Deze verdeling is arbitrair en geeft noch het specifiek gewicht noch de alcoholsterkte aan. Met de op de steel afgelezen waarde kan men in een tabel of met de rekenlat de alcoholsterkte uitgedrukt in *proof*, *over proof* of *under proof* aflezen. Bij 60 °F corresponderen deze aflezingsen met alcoholsterkte van 70,0 *over proof* tot 58,2 *over proof*. Voor het bepalen van lagere alcoholsterktes beschikt men over negen gewichtjes, genummerd van 10, 20, 30 en zo verder tot 90, die over de steel worden geschoven. Dat maakt vijfhonderd aflezingsen mogelijk van 70,0 *over proof* tot nul. Verder heeft men nog een koperen kapje dat bovenaan de steel kan worden aangebracht. Het gewicht ervan is exact 1/12 van het gezamenlijk gewicht van de hydrometer en het gewichtje 60. Wanneer men de hydrometer voorzien van het gewichtje 60 en het kapje

De hydrometer van Clarke.

Afbeelding overgenomen uit *The Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, n° 413, 1730.

De hydrometer van Sikes.

Afbeelding overgenomen uit Figuier, Louis, *Industrie de l'alcool et de la distillation*. In: *Les merveilles de l'industrie, ou description des principales industries modernes*, tome IV (Paris: Furne, Jouvett & Cie., 1876).

in gedistilleerd water bij 51 °F dompelt, dan zakt de hydrometer tot de maatstreep 0,8 (wat in de tabel afgelezen wordt als 60,8). Deze maatstreep noemt men de *proof maatstreep*. Dompelt men nu de hydrometer enkel voorzien van het gewichtje 60 in *proof spirit* bij 51 °F (10,5 °C), dan zinkt de hydrometer eveneens tot 0,8.

De hydrometer van Sikes zal tot 1980 de officiële hydrometer van de Engelse accijnzen blijven. Hierna wordt hij vervangen door de alcoholmeter van Gay-Lussac. Sterk gelijkend op de hydrometer van Sikes is deze van de instrumentenmaker Dicas uit Liverpool. Deze hydrometer wordt door een *Act of Congress* van 19 juli 1790 de standaard hydrometer in de Verenigde Staten. Ook in de Republiek der Nederlanden heeft deze hydrometer ingang gevonden.

Engelse hydrometers, die op het Europese vasteland worden gebruikt, zijn veelal voorzien van gewichtjes of

een rekenlat teneinde het verband te kunnen leggen met de Hollandse proef, de buskruitproef en de olieproef.

DE VOLUMEHYDROMETERS VAN BAUMÉ, CARTIER EN DE HOLLANDSCHEN VOCHTWEEGER

Alle tot nu toe vermelde hydrometers zijn gewichtshydrometers. Deze hebben een constant volume en een variabel gewicht. De volumehydrometers daarentegen hebben een constant gewicht en een variabel volume. De eerste volumehydrometers voor vloeistoffen zwaarder of lichter dan water worden geconstrueerd door de Parijse apotheker Antoine Baumé (1728-1804). Ze zijn gemaakt uit glas en bestaan uit een grotere steel waarvan een met lucht gevulde bol is gelast en daaraan een kleinere steel met kleine bol gevuld met kwik. In 1768 stelt hij een alcoholmeter voor die hij *pèse-liqueur* of *pèse-alcool* noemt. Voor het maken van de schaalindeling dompelt hij de alcoholweger in een oplossing van 10 delen zuiver zeezout en 90 delen gedistilleerd water bij de keldertemperatuur van 10 °Réaumur (12,5 °C). Op het scheidingsvlak lucht/zoutoplossing (A), ietwat boven de bol gevuld met lucht gelegen, brengt hij het merkteken nul aan. Vervolgens wordt het instrument gewassen en in gedistilleerd water gedompeld. Aangezien de dichtheid van water kleiner is dan die van de zoutoplossing, zinkt de alcoholmeter dieper en wordt op het scheidingsvlak lucht/water (B) de merkstreep 10 aangebracht. De afstand tussen 0 en 10 wordt nauwkeurig in tien gelijke delen verdeeld. Deze eerste graadverdeling dient als ijkmaat om de rest van de steel in te delen tot 45.

Volgens Baumé kan men met een dergelijke alcoholmeter de alcoholsterkte benaderend bepalen. Hij geeft aan de goudsmid Jean-François Cartier de opdracht om zijn alcoholmeter te fabriceren. Cartier imiteert echter deze alcoholweger en brengt hem onder zijn eigen naam op de markt. Hij behoudt de gradatie 10 (voor zuiver water) en verandert lichtjes de graadindeling. Zo komt 30 °Cartier overeen met 32 °Baumé. Ondanks het protest van Baumé wordt de *pèse-alcool* van Cartier in 1771 door de Franse overheid als officiële alcoholmeter aanvaard. Om fraude te voorkomen moet deze echter door een gespecialiseerde overheidsdienst worden geijkt.

De hydrometer van Sikes.

Collectie Nationaal Jenevermuseum, Hasselt.
Foto: Grafisch Buro Lefevre.

De hydrometer van Dicas.

Collectie Nationaal Jenevermuseum, Schiedam.
Foto: Zomertijd Fotografie.

De pèse-alcool van Baumé.

Collectie Nationaal Jenevermuseum, Hasselt. Foto: Grafisch Buro Lefevre.

Op basis van zijn alcoholsterkte wordt *eau de vie* door de Franse accijnsdiensten in drie klassen ingedeeld:

eau de vie simple :

van 18 tot aan 22 °Cartier

eau de vie double :

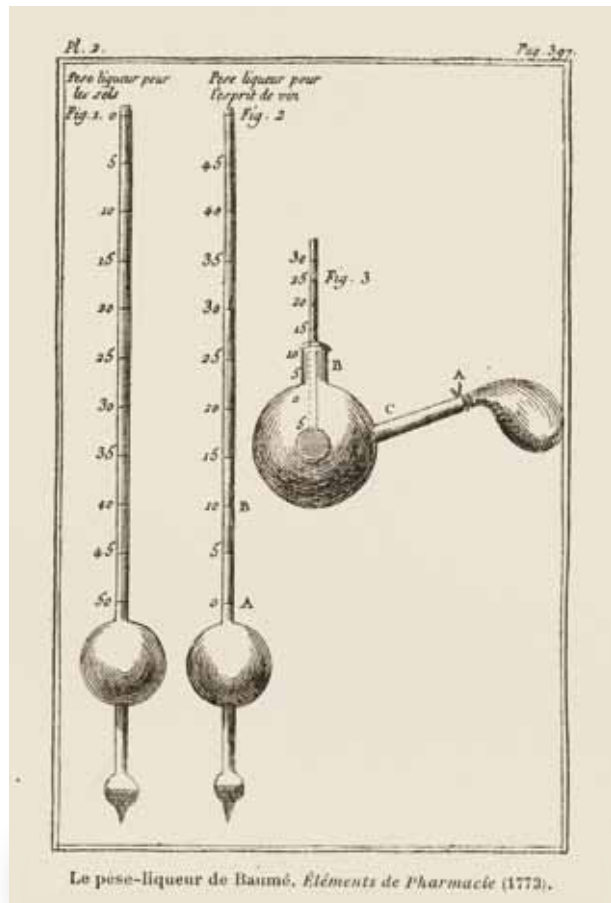
van 22 tot en met 33 °Cartier

alcool ou esprit de vin rectifié :

van 34 tot en met 44 °Cartier

Voor elk van deze klassen is er een bepaalde accijns voorzien. Om de invloed van de accijns op de prijs van hun *eau de vie* of *esprit* zo klein mogelijk te houden, verkopen de stokers hun producten steeds aan de hoogste Cartiergraad. Zo is er slechts weinig variatie op de markt waardoor de consument verstoken blijft van tussenliggende concentraties. Verder leidt deze manier van accijnsbepaling tot vele discussies tussen de stokers en de accijnsbeambten bij de grenzen van de drie klassen. Daarom worden er verschillende andere areometers voorgesteld, waaronder die van Bories en Lavoisier, maar de overheid blijft vasthouden aan de areometer van Cartier.

De areometer van Cartier wordt tijdens de Franse Tijd ook in het huidige België en Nederland gebruikt. Tijdens de periode van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden komt de *Hollandschen vochtweger* in zwang. Deze lijkt sterk op de alcoholmeter van Cartier maar

De pèse-alcool van Baumé in het midden van de afbeelding.

Afbeelding overgenomen uit Baumé, [Antoine], *Éléments de pharmacie: théorique et pratique* (Paris: Samson, 1773).

heeft een andere indeling. Dompelt men de *Hollandschen vochtweger* in zuiver water en in zuivere alcohol, dan zakt hij respectievelijk tot 0 en 32 ° bij een temperatuur van 55 °F (12,8 °C). In Duitsland gebruikt men toen voornamelijk de hydrometer van Beck. Voor zuiver water duidt deze 0 ° aan bij 60 °F en voor zuivere alcohol 45 °.

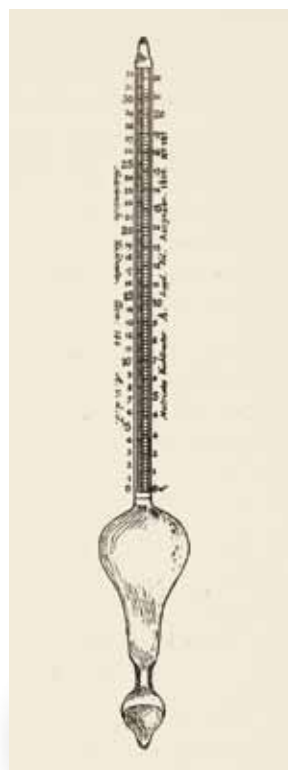
DE CENTESIMALE ALCOHOLMETER VAN GAY-LUSSAC

De discussies bij het gebruik van de alcoholmeter van Cartier worden opgelost door de invoering in 1824 van de centesimale alcoholmeter van Gay-Lussac. Met dit

instrument kan men onmiddellijk het alcoholgehalte van een *eau de vie* uitgedrukt in volumeprocent aflezen. Uitwendig lijkt de areometer van Gay-Lussac op die van Baumé. Op de steel is een schaal aangebracht van 0 tot 100, waarbij 0 overeenkomt met gedistilleerd water en 100 met zuivere alcohol. De temperatuur waarbij dient te worden gemeten is 15 °C, de gemiddelde temperatuur van de wijnkelders in het zuiden van Frankrijk. Voor de constructie van zijn areometer neemt Gay-Lussac als densiteit voor water bij 15 °C 1,000 aan, voor absolute alcohol 0,7947. Deze laatste waarde wordt met een picnometervan of hydrostatische balans bepaald. De absolute alcohol verkrijgt hij door sterk gerectificeerde alcohol te voorzien van wateraantrekkende ongebluste kalk. Verder dient Gay-Lussac nog rekening te houden met een ander fenomeen: de contractie wanneer alcohol met water wordt gemengd. Zo levert 50 liter zuivere alcohol opgelost in 50 liter water geen mengsel op met een volume van 100 liter, maar een mengsel met een volume van 96 liter alcoholoplossing. Om hiermee rekening te houden gebruikt Gay-Lussac een maatglas van 1.000 milliliter. Hij giet er 950 milliliter absolute alcohol in en vult aan met water tot 1.000 milliliter. Beide aan 15 °C. en dompelt vervolgens zijn alcoholmeter in dat mengsel en op het scheidingsvlak lucht/mengsel wordt op de steel de merkstreep 95% vol aangebracht. Het maatglas wordt vervolgens geleidigd en na drogen gevuld met 900 milliliter absolute alcohol en met water tot 1.000 milliliter gebracht, wat de merkstreep 90% vol oplevert. Zo wordt er per 50 milliliter verdergewerkt zodat men per 5% vol een merkstreep verkrijgt. De intervallen worden vervolgens in vijf gelijke delen verdeeld. Bij het gebruik van de densimeter bij een hogere of lagere temperatuur dan 15 °C moet men rekening houden met een uitzetting of inkrimping van de *eau de vie*. Daarom stelt Gay-Lussac voor temperaturen tussen 0 en 30 °C een tabel op waarmee men het afgelezen alcoholgehalte kan corrigeren.

In 1824 wordt de densimeter van Gay-Lussac, omwille van zijn exactheid en gebruiksvriendelijkheid, door de Franse overheid als officiële meter aanvaard. Om de overgang te maken worden in de handel ook alcoholmeters gebruikt waarop de hoeveelheid alcohol én in °Cartier én in °Gay-Lussac wordt weergegeven. Ook blijft men tot ver in de negentiende eeuw de Hollandse proef gebruiken. Deze komt volgens Dujardin overeen met

18,5 à 19 °Cartier of 47 à 50 °Gay-Lussac. Tegen het einde van de negentiende eeuw wordt de alcohol meestal in de handel gebracht als *trois-six*, wat betekent dat drie volumes alcohol gemengd met drie volumes water een alcohol geven op Hollandse proef. Deze *trois-six* komt overeen met 33 à 33,5 °Cartier of 85 à 86 °Gay-Lussac. De olieproef komt overeen met 60 à 61 °Gay-Lussac, de buskruitproef met 57 °Gay-Lussac. In Duitsland, Rusland en Italië gebruikt men ook de hydrometer van Tralles, die het alcoholgehalte eveneens uitdrukt in % vol. Wegens vele niet al te beste imitaties moeten de centesimale alcoholmeters vanaf 1881 door de Franse overheid geijkt worden. In 1884 wordt er door de wetgever een lichte wijziging aangebracht waarbij men voor de densiteit van zuivere alcohol bij 15 °C uitgaat van 0,79433.

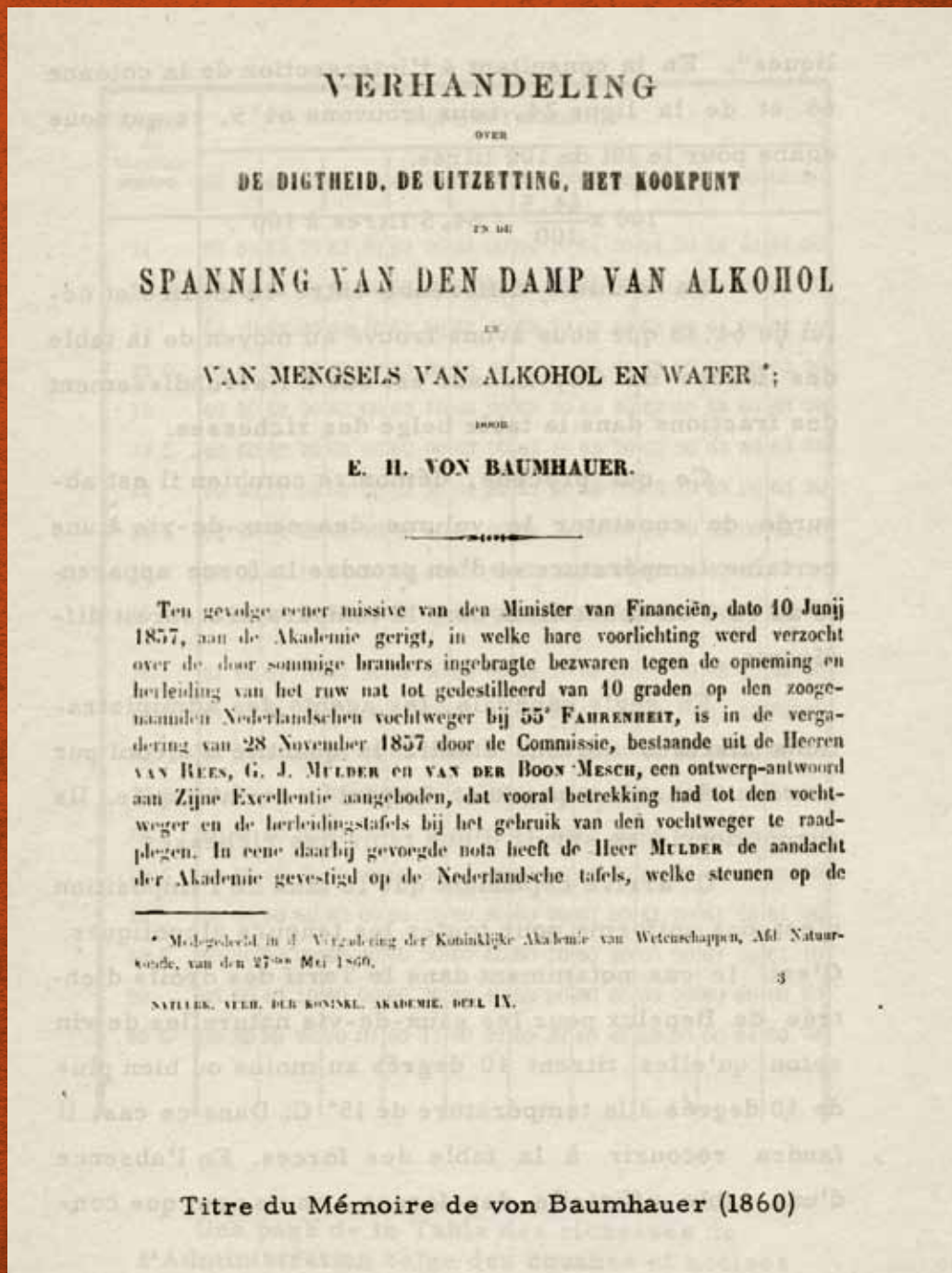
Hollandschen vochtweger uit 1825.

Afbeelding overgenomen uit Pricken, J., *L'alcool et l'alcoométrie* (Bruxelles, 1957).

Alcoholmeter van Gay-Lussac.

Afbeelding overgenomen uit Guichard, Pierre, *Traité de distillerie: industrie de la distillation, levures et alcools* (Paris: J.B. Baillière & Fils, 1897).

↑

Verhandeling van E.H. von Baumhauer met onder meer zijn onderzoek naar de specifieke massa en specifieke dichtheid van absolute alcohol.

Afbeelding overgenomen uit Baumhauer, E.H. von, *Verhandeling over de digtheid, de uitzetting, het kookpunt en de spanning van den damp van alkohol en van mengsels van alkohol en water*. In: *Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, deel IX* (Amsterdam: C.G. van der Post, 1861).

DE INVOERING VAN DE CENTESIMALE ALCOHOLMETER IN NEDERLAND

Tijdens het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden maken de accijnsbeambten gebruik van de Hollandse vochtweger. Sommige branders hebben bezwaren tegen de opnemering en de herleiding van het ruwnat tot gedistilleerd van 10 graden op de Hollandse vochtweger bij 55 °F. Op hun verzoek wordt in 1857 een commissie samengesteld waar onder meer de bekende Utrechtse hoogleraar Gerit Jan Mulder (1802-1880) en de Amsterdamse hoogleraar Eduard Henri von Baumhauer (1820-1885) deel van uitmaken. Op 27 mei 1860 houdt von Baumhauer voor de Koninklijke Academie der Wetenschappen te Amsterdam een voordracht over *De digtheid, de uitzetting, het kookpunt en de spanning van den damp van alkohol en van mengsels van alkohol en water*. In 1861 publiceert hij met zijn medewerkers de *Tafels ter bepaling van het alkoholgehalte in mengsels van alkohol en water door middel van den honderddeligen areometer en thermometer*. Met de Wet houdende bepalingen omtrent den accijns op het binnenlandsch gedistilleerd van 20 juni 1862 wordt de *Hollandschen vochtweger* buiten gebruik gesteld en de centesimale densimeter ingevoerd, waarbij rekening wordt gehouden met de door von Baumhauer bepaalde specifieke massa en densiteit van absolute alcohol.

DE INVOERING VAN DE CENTESIMALE ALCOHOLMETER IN BELGIË

De eerste verwijzing naar het gebruik van een densimeter in België is terug te vinden in twee verzoekschriften van stokers die tijdens de Franse Tijd op de Hollandse wijze jenever produceren. In die tijd wordt de accijns bepaald op basis van de grootte van de alambiek. Zo moet men, ongeacht het gebruik, een jaarlijkse accijns betalen van 700 gulden per 100 stopen (1 stoep is ongeveer 2,4 liter). Deze wijze van accijnsbepaling is nadelig voor de stokers die op de Hollandse wijze werken. Ze maken gebruik van grotere alambieken, er wordt traag versuikerd en vergist en hierna wordt er driemaal gedistilleerd. Hierdoor kunnen er slechts drie beslagzettingen per dag worden gerealiseerd. Stokers die op de Vlaamse wijze werken, hebben tot acht beslagzettingen per dag en dis-

TABLE DE GAY-LUSSAC.
CORRECTIONS DE L'ALCOOMÈTRE DONNANT
LE VOLUME D'ALCOOL A 15° C.

TEMP.	1°	2°	3°	4°	5°	6°	7°	8°	9°	10°
10	1.4	2.4	3.4	4.5	5.5	6.5	7.5	8.5	9.5	10.6
11	1.3	2.4	3.4	4.4	5.4	6.4	7.4	8.4	9.4	10.5
12	1.2	2.3	3.3	4.3	5.3	6.3	7.3	8.3	9.3	10.4
13	1.2	2.2	3.2	4.2	5.2	6.2	7.2	8.2	9.2	10.3
14	1.1	2.1	3.1	4.1	5.1	6.1	7.1	8.1	9.1	10.2
15	1.0	2.0	3.0	4.0	5.0	6.0	7.0	8.0	9.0	10.0
16	0.9	1.9	2.9	3.9	4.9	5.9	6.9	7.9	8.9	9.9
17	0.8	1.8	2.8	3.8	4.8	5.8	6.8	7.8	8.8	9.8
18	0.7	1.7	2.7	3.7	4.7	5.7	6.7	7.7	8.7	9.7
19	0.6	1.6	2.6	3.6	4.5	5.5	6.5	7.5	8.5	9.5
20	0.5	1.5	2.4	3.4	4.4	5.4	6.4	7.3	8.3	9.3
21	0.4	1.4	2.3	3.3	4.3	5.2	6.2	7.1	8.1	9.1
22	0.3	1.3	2.2	3.2	4.1	5.1	6.1	7.0	7.9	8.9
23	0.1	1.1	2.1	3.1	4.0	4.9	5.9	6.8	7.8	8.7
24	0.0	1.0	1.9	2.9	3.8	4.8	5.8	6.7	7.6	8.5
25	...	0.8	1.7	2.7	3.6	4.6	5.5	6.5	7.4	8.3

↑

Omrekeningstabel.

Afbeelding overgenomen uit Flamand, Jules, *La chimie et la bactériologie du brasseur* (Hannut: Flamand-Godfrin, 1909).

↑

Schaalindeling van een alcoholmeter volgens Cartier en Gay-Lussac.

Afbeelding overgenomen uit Dujardin, Jules, *Recherches rétrospectives sur l'art de la distillation: historique de l'alcool, de l'alambic et de l'alcoométrie* (Paris: J. Dujardin, 1900).

tilleren slechts tweemaal. Deze Vlaamse werkwijze heeft als groot voordeel dat de alambiek meerdere malen per dag kan gebruikt worden, waardoor de invloed van de accijns op de kostprijs van de jenever lager is. Deze wijze van werken heeft echter als nadeel dat de jenever dik-

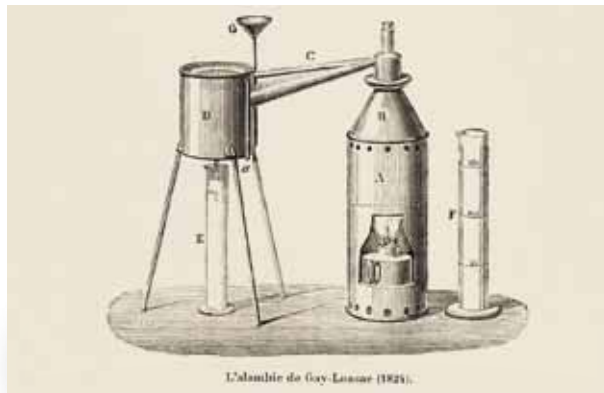
Vanaf 1896 wordt accijns berekend op het volume en de alcoholgraad van het flegma dat in het meetvat wordt opgevangen.

Collectie Nationaal Jenevermuseum, Hasselt. Foto: Grafisch Buro Lefevre.

Deur van het bijzonder lokaal van de voormalige stokerij Stellingwerff/Theunissen in Hasselt, nu Nationaal Jenevermuseum. Achter deze deur, afgesloten met twee bulletijnsloten, bevindt zich het meetvat van de stokerij.

Foto: Stefan Dewickere.

wijls een brandsmaak vertoont en door de vlugge versuiking en gisting minder alcohol bevat. Zo halen de stokers werkend op Vlaamse wijze uit 100 ponden storting van graan- en moutgemaal slechts 6 stopen jenever aan 18 °Cartier (45,5 °Gay-Lussac), terwijl de stokers op Hollandse wijze er 11 stopen jenever mee produceren. Bovendien wordt de jenever op zijn Vlaams geproduceerd meestal aan 16 tot 18 °Cartier (37 à 45,4 °Gay-Lussac) verkocht, terwijl deze op zijn Hollands gestookt aan 19,5 à 20 °Cartier (50,8 à 52,6 °Gay-Lussac) wordt verhandeld.

Proefalambiek van Gay-Lussac.

Afbeelding overgenomen uit Dujardin, Jules, *Recherches rétrospectives sur l'art de la distillation: historique de l'alcool, de l'alambic et de l'alcoométrie* (Paris: J. Dujardin, 1900).

Tijdens de Franse Tijd blijft de accijnsbepaling gebeuren op basis van de grootte van de alambiek. Dat verandert tijdens het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Met de Algemeene Wet van 26 augustus 1822 over de heffing der rechten van in-, uit- en doorvoer van goederen en accijnzen wordt er beslist dat de accijns voortaan op de alcoholsterkte van het eindproduct zal berekend worden en dat er per hectoliter brandewijn aan 10 graden (circa 50 % vol op Hollandse proef) op de Hollandse vochtweger 12 gulden moet betaald worden. Deze maatregel wordt in 1833 in het jonge België afgeschaft en de accijnsberekening gebeurt op de brutocapaciteit van de beslag- en gistkuisen en de verzamelvaten van het vergist beslag.

Met de *Loi belge du 27 juin 1842 sur les distilleries* wordt de accijnswetgeving aangepast en moet men niet alleen op de brutocapaciteit van de beslag- en gistkuisen en de verzamelvaten van vergist beslag accijns betalen, maar wordt ook rekening gehouden met de duur van hun gebruik. Wel is hier voor de eerste keer sprake van het gebruik van een densimeter, meer bepaald voor brandewijn bestemd voor de export. Zo krijgen de stokers een accijnsreductie van 28 Belgische frank per hectoliter aan 50 °Gay-Lussac gemeten bij 15 °C. Brandewijnen met een lagere of hogere alcoholsterkte worden proportioneel belast.

Tegen de accijnsberekening op basis van de brutocapaciteit van de beslag- en gistkuisen en de verzamelvaten van gefermenteerd beslag wordt door vooruitstrevende

→

Proefalambiek van Salleron.

Collectie Nationaal Jenevermuseum, Hasselt.

Foto: Grafisch Buro Lefevre.

←

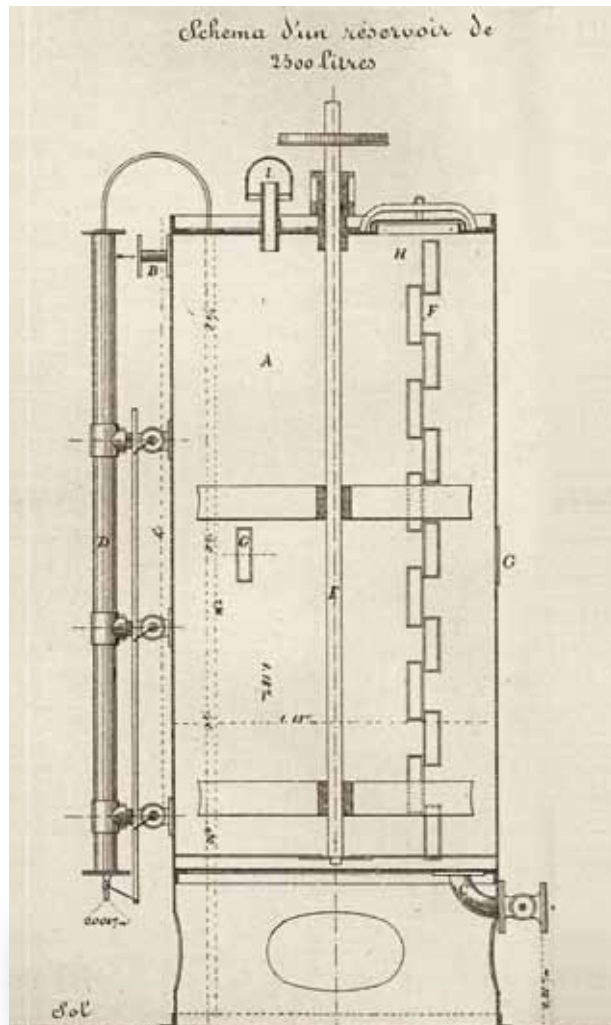
Het accijnslokaal van de voormalige stokerij Stellingwerff/Theunissen in Hasselt, nu Nationaal Jenevermuseum.

Foto: Stefan Dewickere.

stokers geprotesteerd. Zo stelt Georges Lacambre in 1851 dat een dergelijke accijnsbepaling aanleiding geeft tot een versnelde productie, waarbij er een brandewijn wordt bekomen met een brandsmaak en een lagere alcoholgraad waardoor hij gevoeliger wordt voor verzuring. Verder stelt hij dat dergelijke wetgeving de vooruitgang van de stokerijen tegengaat, aangezien de toepassing van de nieuwe inzichten in versuikering en gisting geen zin heeft zolang de berekening van de accijns niet op het eindproduct gebeurt.

De centesimale alcoholmeter van Gay-Lussac wordt met de *Loi de 15 avril 1896 relative à la fabrication et à l'importation des alcools* door de Belgische overheid ingevoerd. Elke stokerij moet beschikken over een accijnslokaal van tenminste 12 vierkante meter. Het moet verlicht, verwarmd en onderhouden worden, een tafel met drie stoelen bevatten en een kast die enkel door de accijnsbediende kan worden gesloten. Hierin kan deze zijn densimeters, tabellen voor alcometrie en het werk- en voorraadregister bewaren. Verder moet de stoker beschikken over een proefalambiek volgens Gay-Lussac waarmee men af en toe het alcoholgehalte van het vergist beslag kan bepalen. Men distilleert 150 milliliter gefiltreerd vergist beslag en men bepaalt op de eerste 50 milliliter distillaat het alcoholgehalte waarbij men ervan uitgaat dat deze 50 milliliter alle alcohol van het beslag bevat.

Het flegma moet in een speciaal meetvat (het Belgisch meetvat) opgevangen worden. Dat meetvat staat in het bijzonder lokaal, waarvan de deur met zogenaamde bulleijn- of accijnsloten wordt gesloten. Deze sloten zijn met een gehandtekend papiertje verzegeld en kunnen enkel geopend worden in aanwezigheid van een accijnsbeambte. Het meetvat wordt beschreven in de *Instruction générale pour l'exécution de la loi relative à la fabrication et à l'importation des alcools* (15 novembre 1896). Het meetvat is geijkt en via kijkvensters kan men het volume flegma aflezen. Via een zijdelingse buis, op drie verschillende hoogtes met het meetvat verbonden, kan men een verzamelmonster maken. Alvorens het verzamelmonster af te tappen, wordt er eerst geroerd waardoor het flegma wordt gehomogeniseerd. Door het meten van de densiteit en de temperatuur (herleid tot 15 °C) van het verzamelmonster en door het bepalen van het volume flegma kan men de accijns berekenen.

Volgens de *Loi de 15 avril 1896 relative à la fabrication et à l'importation des alcools* dient elke Belgische stokerij te beschikken over een gestandaardiseerd meetvat.

EN VANDAAG?

Vandaag wordt het alcoholgehalte van alcoholhoudende dranken wereldwijd in % vol weergegeven. Volgens de Verordening (EEG) nr. 1576/89 van de Raad van 29 mei 1989 tot vaststelling van de algemene voorschriften betreffende de definitie, de aanduiding en de aanbiedingsvorm van gedistilleerde dranken moet de bepaling van het alcoholgehalte niet meer bij 15 °C maar bij 20 °C gebeuren.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Baumé, [Antoine], *Eléments de pharmacie : théorique et pratique* (Paris : Samson, 1773);
- Baumhauer, E.H. von, *Verhandeling over de digtheid, de uitzetting, het kookpunt en de spanning van den damp van alkohol en van mengsels van alkohol en water*. In: *Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen*, deel IX (Amsterdam : C.G. van der Post, 1861);
- Daub, A.J., *Metten met maten : vademecum van veertig eeuwen* (Zutphen : De Walburg Pers, 1974);
- Diderot, [Denis] & [Jean] d' Alembert, *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (Paris : Briasson, David, Le Breton & Durand, 1751-1765);
- Dujardin, Jules, *Recherches rétrospectives sur l'art de la distillation : historique de l'alcool, de l'alambic et de l'alcoométrie* (Paris : J. Dujardin, 1900);
- Dujardin, Jules, *Centenaire de l'alcoomètre et de l'alambic Gay-Lussac : leur évolution 1824-1924* (Paris : J. Dujardin, 1924);
- Figuier, Louis, *Industrie de l'alcool et de la distillation*. In: *Les merveilles de l'industrie, ou description des principales industries modernes*, tome IV (Paris : Furne, Jouvet & Cie., 1876);
- Flamand, Jules, *La chimie et la bactériologie du brasseur* (Hannut : Flamand-Godfrin, 1909);
- Guichard, Pierre, *Traité de distillerie : industrie de la distillation, levures et alcools* (Paris : J.B. Baillière & Fils, 1897);
- Lacambre, Georges., *Traité complet de la fabrication des bières et de la distillation des grains, pommes de terre, vins, betteraves, mélasses etc.* (Bruxelles : Aug. Decq, 1851);
- Musschenbroek, Petro van, *Elementa physicae conscripta in usus academicos* (Lugduni Batavorum [= Leiden] : Samuel Luchtmans, 1726);
- Pricken, J., *L'alcool et l'alcoométrie* (Bruxelles, 1957);
- Riemsdijk, J. van, *Het brandersbedrijf te Schiedam in de 17de en 18de eeuw* (Schiedam : H.A.M. Roelants, 1916);
- Schoonenberghe, Eric Van, *Jenever in de Lage Landen* (Brugge : Stichting Kunstboek, 1996);
- Schoonenberghe, Eric Van, *Alcohol tijdens de negentiende eeuw : biotechnologie in volle evolutie* (Gent-Kortrijk : Snoeck, 2012).

DE ONVERBETERLIJKE BRUNO DE CLERCQ

Peter Zwaal

Van de vele honderden, zo niet duizenden sluikstokers die aan het begin van de twintigste eeuw in Vlaanderen opereerden, zijn de namen thans veelal vergeten. Ook de naam van Bruno De Clercq zegt weinigen nog iets. Toch was hij in zijn tijd een befaamd sluikstoker die de pen van heel wat journalisten in beweging heeft gebracht. In cafés en staminess in Gent en in zijn geboortestreek Meetjesland was De Clercq een paar jaar lang een gevierd persoon door zijn vermogen uit handen te blijven van de gendarmes.

Voor zover thans nog valt te reconstrueren loopt De Clercq op 27 februari 1905 voor de eerste maal als sluikstoker tegen de lamp. De in 1862 in Bassevelde geboren De Clercq is dan als brouwer werkzaam te Eeklo. In de Gentse wijk Akkergem doet de politie 's ochtends een inval in een verdacht pand aan de Godshuizenlaan. Ambtenaren van het gemeentelijke gasbedrijf hebben vastgesteld dat het gasverbruik in de wijk Akkergem groter is dan het totaal van alle afzonderlijke gasmeters. Het vermoeden bestaat dat er illegaal gas wordt afgetapt. Bij hun rondgang door de wijk valt hun verdenking op het pand aan de Godshuizenlaan, dat volgens omwonenden onbewoond is - niemand ziet er althans bij daglicht mensen komen of gaan - maar waar blijkens de meter wél gas wordt verbruikt. Omdat de eigenaar van het betreffende pand bij navraag geen inlichtingen blijkt te kunnen verstrekken over de huurder, wendt het gasbedrijf zich tot de politie, die het pand een poosje in de gaten houdt en uiteindelijk binnenvalt.

Aangetroffen worden een alcoholstokerij in vol bedrijf en een stoker die zich tegen zijn aanhouding verzet. Deze man wordt in krantenberichten omschreven als een soort van *herkuul [die] zijnen baas of deelgenoot niet bekend [wil] maken*. De distilleertoestellen blijken te worden gestookt met gas, dat via een rubberen slang inderdaad illegaal wordt afgetapt van het leidingnet. Het legale gasverbruik beperkt zich tot de nachtelijke verlichting van de stokerij. De productie van het clandestiene bedrijfje wordt geschat op ongeveer 800 liter uit suiker gestookte alcohol per etmaal. Tijdens het politieverhoor geeft de overmeesterde *Hercules* uiteindelijk toch de naam van zijn opdrachtgever prijs: Bruno De Clercq uit Eeklo. De Clercq wordt omschreven als een man die altijd *overvloedig voorzien is van bankbriefjes*, wat volgens journalisten niet verwonderlijk mag heten daar de Akkergemse sluikstokerij al zeker vijf maanden in bedrijf is en er dagelijks voor zo'n 1.600 Belgische frank aan accijns ontdoken wordt. Het lukt de politie niet om De Clercq in zijn woonplaats Eeklo te arresteren. Kennelijk heeft hij onraad geroken en is hij ondergedoken bij vrienden of familie elders. Volgens sommige personen die door de politie worden ondervraagd is Bruno De Clercq naar Frankrijk gevlucht, anderen houden het op Sas van Gent. Bij verstek wordt De Clercq veroordeeld tot een gevangenisstraf van één jaar en een boete van 30.000 Belgische frank. De stoker met het *Hercules*-postuur, wiens familienaam Waegenaere luidt, krijgt precies dezelfde straf.

Een jaar later, in februari 1906, wordt in Ertvelde een sluikstokerij ontdekt. Opnieuw blijkt Bruno De Clercq het brein achter deze clandestiene operatie en wederom weet hij de dans te ontspringen. Ook in Ertvelde wordt alleen de stoker opgepakt, een man genaamd Emiel Rogirst, die voor één jaar achter de tralies verdwijnt en een boete krijgt opgelegd van 10.000 Belgische frank. Omdat De Clercq zich bevindt in staat van hervalling krijgt hij bij verstek het dubbele van die straf opgelegd: twee jaar gevangenisstraf en 20.000 Belgische frank boete. Het staat nagenoeg vast dat De Clercq dan vanuit Zeeuws-Vlaanderen opereert, omdat de Belgische grond hem te heet onder de voeten is. Bij het passeren van de Belgisch-Nederlandse grens bij Sas van Gent wordt hij op zekere dag herkend, aangehouden en opgesloten in een niet al te degelijk kotje. De Clercq slaagt erin via het dak te ontsnappen, hetgeen niet weinig bijdraagt aan zijn roemruchte status. Na zijn aanhouding bij Sas van Gent durft De Clercq zich alleen nog maar in vermomming in het openbaar te vertonen. Toch loopt hij uiteindelijk in de val. In maart 1907 krijgen politie- en accijnsbeambten lucht van een clandestiene stokerij die zich bevindt aan de Heernislaan in Gent. Onderzoek wijst uit dat het pand waarin deze stokerij ondergebracht is door tussenkomst van een derde is gehuurd door Bruno De Clercq. De Gentse politie besluit het pand te observeren en weet zo uiteindelijk op 23 maart 1907 om half acht 's ochtends De Clercq in de kraag te vatten wanneer deze op het punt staat het pand te betreden. Bij zijn arrestatie draagt De Clercq 'eene klak op het hoofd, een pince-nez en een groot en valschen baard'.

De Clercq verdwijnt voor een aantal jaren in de gevangenis. Maar in 1911, is hij alweer op

Stoker Bruno De Clercq !

Eindelijk ! gevat !

Zaterdag morgen, rond 6 1/2 ure, te Gent heeft M. Morael, onderkommissaris der politie, vergezeld van M. Nicolai, controleur der accynsen weer eene geheime stokerij ontdekt die op den boulevard der Heiruis, in volle werking was.

Dadelijk werd alles aangeslagen. Het huis was gehuurd door den onvindbaren kerel, Bruno De Clercq, van Bassevelde, die het echter op naam had doen stellen van de huisbewaarter, wed. De Tollenaere, daar hij wel wist dat men hem geen oogenblik met rust zou gelaten hebben.

Bruno De Clercq was er echter niet. Deze stoutmoedige kerel had er een handje van om zich te vermommen en wist daardoor altijd aan de handen der politie te ontsnappen.

M. Morael is hem zaterdag morgend echter te rap geweest ; tengevolge der ontdekking van de stokerij werd natuurlijk eene buitengewone waakzaamheid ingericht en rond 7 1/2 ure, toen hij op weg was naar « zijne stokerij », werd Bruno De Clercq door M. Morael bij den kraag gevat.

Hij droeg eene klak op het hoofd, een pince-nez en een grooten valschen baard. De Clercq werd dadelijk ter beschikking van het gerecht gesteld.

Zekeren dag was hij te Sas-van-Gent reeds aangehouden geworden, doch hij wist uit het « kotje » te ontsnappen langs het dak, na het gewelf vernield te hebben.

Clercq heeft nog een jaar te doen wegens geheime stokerij op de Godshuiselaan, 2 jaar voor idem in de Meerschstraat en 1 jaar voor idem in de Zandstraat.

Hij zal nu nog een jaar krijgen en dus een jaar of 5 te « zitten » hebben.

↑

Artikel overgenomen uit 't Getrouwe Maldegheem,
24 maart 1907.

vrije voeten, zij het niet voor lang, want in juli van dat jaar wordt hij wederom aangehouden wegens betrokkenheid bij een clandestiene stokerij in de Nettestraat te Gent ... Hoe het uiteindelijk met De Clercq is afgelopen, is helaas niet bekend. Zou hij zijn leven hebben gebeterd? Als zijn zoon Petrus in 1920 in het huwelijk treedt met een meisje uit Sas van Gent wordt in het register van de burgerlijke stand opgetekend dat Bruno de Clercq het eerzame beroep van slachter uitoefent. De Wet Vandervelde, die stringente beperkingen oplegt aan de verkoop van sterke drank, is dan juist in België van kracht geworden. Voor sluikstokers breekt een gouden tijd aan. Een man als Bruno De Clercq moet op zijn minst de verleiding hebben gevoeld ...

SLUIKSTOKEN EN SMOKKELEN, EEN GRENSOVER- SCHRIJDENDE ACTIVITEIT

**BELGEN EN NEDERLANDERS BROEDERLIJK
IN ILLEGALE PRAKTIJKEN**

Paul Spapens

In het Belasting & Douane Museum in Rotterdam hangt een schilderij met een gezicht op de Brusselse Hallepoort van de hand van de Belgische kunstenaar C.F. Coene (1779-1841). Het in 1828 gedateerde werk toont het stadse leven zoals het zich in het begin van de negentiende eeuw afspeelt nabij de meest oostelijke stadspoort. Links zit, achter een luikje van het kantoor van de stedelijke belastingen, een tollenaar. Met de ganzenveer in de hand noteert hij wat de stad in- en uitgaat en waar op accijnzen moeten worden betaald. Centraal op het schilderij staan drie mannen. De middelste wordt letterlijk in de kraag gegrepen door twee tollenaars. Het is een mooi voorbeeld van de beeldtaal van toen. Waarom hij wordt gearresteerd maakt een van de belastingontvangers duidelijk: hij trekt een lang stuk varkensdarm uit de jas van de man in het midden. Hij blijkt een smokkelaar

te zijn. Verpakt in de varkensdarmen probeert hij jenever illegaal Brussel binnen te brengen, dus zonder de accijnzen te voldoen. Op dit schilderij komt de varkensdarm met illegale drank uit een jaszak. Meer gebruikelijk was het om een varkensdarm gevuld met sterke drank verborgen onder de kleding om het lichaam te wikkelen. Een jongetje maakt van de consternatie gebruik om een brood de stad binnen te smokkelen. Hij maakt deel uit van het groepje mensen dat rechts het tafereel gadeslaat.

C.F. Coene, *Smokkel bij de Hallepoort te Brussel*, 1828. Olieverf op doek. Een smokkelaar probeert alcohol verpakt in varkensdarmen illegaal Brussel binnen te brengen.

Collectie Belasting & Douane Museum, Rotterdam.

↑ →

Een van de manieren waarop alcohol
gesmokkeld wordt, is het dragen van de
zogenaamde alcoholvesten of alcoholtanks.
Collectie Belasting & Douane Museum, Rotterdam.

Een Brussels schilderij uit de tijd dat België nog deel uitmaakte van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, bewaard in Rotterdam en met alcoholfraude als onderwerp, staat symbool voor de eeuwenoude relatie tussen de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden waar het gaat over smokkel van alcohol en de illegale productie daarvan. Hoewel het onderwerp precies hetzelfde is, hebben de Vlamingen en de Nederlanders er andere benamingen voor. De zuiderlingen spreken van *sluikstoken*, hun noorderburen van *illegaal alcohol stoken*. En de volksmond had er zijn eigen formulering voor, namelijk *illegaal jenever stoken*. De verklaring voor deze volkse benaming, die over het algemeen dichterbij de werkelijkheid staat dan officieel taalgebruik, is dat alcohol op jenever lijkt en in de tijden dat de sluikstokerijen actief waren, werd er nog veel jenever soldaat gemaakt. Een Vlaming bestelde dan overigens een *witteke*, dikwijls geproduceerd met illegaal gestookte alcohol.

Het is bijzonder om vast te stellen dat de mensen van zuid en noord elkaar troffen – en treffen – in smokkel en illegaal alcohol stoken, omdat er aan de Nederlands-Belgische grens eerder weinig samenwerking bestaat tussen beide burens. En dat terwijl samenwerken juist gemakkelijk is omdat dezelfde taal wordt gesproken. Zeker waar het de grensregio's betreft is dit de tol die wordt betaald voor de nationale politiek in de negentiende eeuw. De noorderlingen dwingen alle Nederlanders met de neus richting Den Haag, de zuiderlingen alle Belgen met de neus richting Brussel. Het gevolg hiervan is dat de grensbewoners met de ruggen naar elkaar zijn komen te staan. En zelfs in deze tijd van het besef dat de toekomst van beide landen in Europa ligt, blijkt deze situatie moeilijk te keren. Natuurlijk zijn er uitzonderingen op deze regel, onder meer waar het illegale praktijken betreft. De hedendaagse situatie omtrent de wietkwekerijen spreekt wat dat betreft boekdelen. Nu in Nederland de teugels worden aangetrokken, trekken de illegale wietkwekers de grens over. Deze situatie is volkomen identiek aan wat er destijds met het sluikstoken is gebeurd. Zeker de beruchte Belgische methyllaffaire in 1958 dreef Belgische stokers van illegale alcohol de grens over. Nederlandse smokkelaars namen maar wat graag hun stiel over omdat langzaam maar zeker de klad kwam in de lucratieve smokkel van roomboter van Nederland naar België. Nederlanders en Belgen, ze trekken broederlijk op in illegale praktijken.

Jef Coomans, voormalig hoofdcontroleur van de dienst geschillen in Hasselt.

Foto: Paul Spapens.

Het is niet te zeggen of de Belgen dan wel de Nederlanders ooit de primeur hebben gehad van het illegaal alcohol stoken. Hierbij moet aangetekend worden dat beide landen op het moment van de eerste accijnsontduikingen nog niet bestonden. Het zal wel gelijk op zijn gegaan. In Nederland werd in 1497 voor het eerst accijns op gedistilleerd geheven en toen was het alleen nog maar wachten op het eerste fraudegeval. Dat diende zich aan in 1504, in Amsterdam. Er werd brandewijn verkocht *sonder die te verexcysen*, zonder er accijns op te betalen. Vanaf dat moment was er geen houden meer aan. Vele duizenden sluikstokerijen in zowel België als Nederland zijn in de loop der eeuwen ingericht en weer ontmanteld door de ambtenaren van accijnzen. Een winnaar is er nooit geweest. Aan weerskanten van de grens verstonden de sluikstokers de kunst om in het geheim alcohol te maken op een manier die is overgeleverd in het archief van de Vlaming Jef Coomans. Geboren in 1944 trad hij in 1968 toe tot de Administratie der douane en accijnzen in Antwerpen waarna hij zich opwerkte tot onder meer hoofdcontroleur van de dienst geschillen in Hasselt en de opsporingsinspectie in Genk. In deze functies kreeg hij veel te maken met illegale stokerijen. Een

sluikstoker uit Sint-Truiden verstrekke Coomans later het recept dat hij gebruikte in zijn grootschalige illegale stokerij:

Men neme een vat van 2.000 liter, 200 kilo suiker, 60 kilo koningsgist en de rest water. Het mengsel vijf dagen laten gisten en dat vervolgens afstoken. De eerste keer wordt alcohol van 40 tot 60 graden verkregen. Dit opnieuw overhalen met als resultaat alcohol van 95 à 96 graden.

Twee kilo suiker was goed voor één liter alcohol, leerde Jef Coomans ook van de sluikstoker. Het recept is inmiddels veiliggesteld in het Nationaal Museum van Douane en Accijnzen in Antwerpen. Deze Belgische tegenhanger van het museum in Rotterdam stelt alles in het werk om historische bronnen over sluikstoken te bemachtigen omdat in België – anders dan in Nederland – zeer veel oorspronkelijk archiefmateriaal is verloren gegaan. Het is dan ook veel moeilijker om de geschiedenis van het illegaal alcohol stoken in België te reconstrueren.

Een blik in de toen nog bestaande registers leerde de gepensioneerde douanier Jef Coomans dat er in de oorlogsjaren 1940-1945 in België zeer veel kleine stokerijtjes zijn geweest met een capaciteit van vijf tot tien liter. Dit beeld bleef bestaan tot in 1949. Gemiddeld werden er per

jaar honderd door de douane opgerold. Belgisch Limburg deed behoorlijk mee, maar de grootste concentratie zat toen in Turnhout en omgeving. Stilaan verplaatsten de stokerijen zich van het Brusselse naar de Kempen en nadien naar de streek van Dendermonde. Het is niet bekend of andere delen van het land ook zulke concentraties kenden.

Deze sluikstokerijen stonden in een toen al indrukwekkende traditie. Belgen, in het bijzonder de Vlamingen, zijn altijd al fenomenale sluikstokers geweest. Walen beoefenden deze illegale praktijk minder. Veel sluikstokerijen in Wallonië hadden Vlaamse wortels. De situatie in Nederland is vergelijkbaar: na de Tweede Wereldoorlog waren nergens meer sluikstokers actief dan in de zuidelijke provincies.

Het grootste deel van de archieven die iets over de sluikstokerijen in België kunnen vertellen, is niet bewaard. Een staat van opgerolde sluikstokerijen in België uit de periode 1919-1937 spreekt evenwel boekdelen:

OPGEROLDE SLUIKSTOKERIJEN IN BELGIË UIT DE PERIODE 1919-1937

1919 > 784	1929 > 2
1920 > 199	1930 > 10
1921 > 52	1931 > 7
1922 > 20	1932 > 41
1923 > 18	1933 > 45
1924 > 6	1934 > 98
1925 > 15	1935 > 108
1926 > 21	1936 > 90
1927 > 22	1937 > 57
1928 > 20	

Opvallend aan dit overzicht is het enorme aantal opgerolde sluikstokerijen in België in het eerste jaar na de Eerste Wereldoorlog en de hernieuwde opkomst van het fenomeen in de crisisjaren 1930. In 1919 kwamen twee ontwikkelingen samen waaruit het gigantische aantal van 784 sluikstokerijen is te verklaren. Op 15 november 1918 was een totaal verbod op sterke drank afgekondigd. Een van de naweën van de Grote Oorlog was dat al-

In hun entrepot in Kortrijk poseren douaniers fier bij de stookkolom van een sluikstokerij opgerold in Harelbeke in 1933.

Collectie Nationaal Museum van Douane & Accijnzen, Antwerpen.

lerlei illegale activiteiten – zoals ook smokkel – floreerden. Op 29 augustus 1919 werd de Wet Vandervelde van kracht. De benarde sociaaleconomische situatie waarin het land na de verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog verkeerde, werkte drankmisbruik in de hand. Menig fabrieksdirecteur maakte daar misbruik van door zijn werknemers te verplichten in de kroegen van de patroons drank te kopen. De Wet Vandervelde maakte daar rigoureuus een einde aan. De naar de socialistische voorman Emile Vandervelde (1866-1938) genoemde wet verbood de verkoop en de consumptie van sterke dranken in alle voor het publiek toegankelijke plaatsen zoals stations, maar ook cafés. De accijns op sterke drank werd verviervoudigd. Een typisch onderdeel van de wet was dat sterke drank voortaan alleen nog maar met twee liter tegelijk aan dezelfde persoon mocht worden verkocht. De minister had uitgerekend dat geen enkele arbeider financieel in staat was om twee liter tegelijk in te slaan. Hij boekte succes. Zijn politiek van nationale ontzuivering bracht met zich mee dat het aantal sluikstokerijen explodeerde, én hij legde er de basis mee van de befaamde Belgische biercultuur. De Nederlanders op hun beurt bleven tot en met de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog veel meer jenever dan bier drinken. Jenever was de volksdrank. De Nederlandse pilscultuur is pas later ontstaan, ten koste van de sterke drank. Aan het eind van de crisisjaren nam het aantal opgerolde stokerijen weer toe. Het stoken van illegale alcohol was een bron van inkomsten en met het illegale *witteke* werd de sores waarin mensen verkeerden weggespoeld.

Volgens Jules Geens, destijds werkzaam bij de centrale opsporingsdienst in Brussel, was de sterke toename van het sluikstoken in het laatste decennium voor de Tweede Wereldoorlog een regelrecht gevolg van de sociale misère en de werkloosheid. Hij schreef zijn persoonlijke ervaringen op in het in 1969 gepubliceerde boekje *Speurders in de nacht*:

Kandidaten genoeg, want stempelen en arbeidsambt gaan best samen met geheimstoken. In het begin werd thuis alcohol gestookt en zo ontdekte men stokerijen op de meest verscheiden plaatsen binnenshuis, vooral in de kelder en op de zolder. De stal, de schuur en het bakhuis kwamen pas later aan bod en zelfs het kippenhok bood een onderkomen. En als steeds meer opgejaagde

Affiche *De gelijkheid in België - L'égalité en Belgique*, circa 1919-1925. Affiche vanwege de Belgische horeca-uitbaters die de binnenlandse situatie aanklaagt en oproept tot een herziening van de Wet Vandervelde.

Collectie Nationaal Jenevermuseum, Hasselt.

geheimstokers zich nergens meer veilig voelden, kropen ze als mollen onder de grond, midden in een bos of onder het varkenskot: 'Het varken boven en gij eronder!' Hoe die mannen het klaarspeelden om in zulke ondergrondse, benauwde ruimte en in een drukkende atmosfeer, die de ademhaling beklemde, uren aan een stuk bezig te zijn zonder in zwijm te vallen, is onbegrijpelijk.

Jules Geens haalt ook het volksverhaal aan als zouden de Belgische pastoors het sluikstoken met de mantel der liefde bedekken. Een pastoor zou eens hebben gezegd: *Dat moet ge niet biechte joeng, stoken is geen zond*. Het is een historisch feit dat een pastoor ooit een genadeverzoek heeft geschreven aan de koning van België. In dit schrijven vroeg hij om clementie voor een boer in wiens boerderij in Heppignies (Henegouwen) op 24 januari 1955 een sluikstokerij was gevonden. De boer had zich verstopt in een kleerkast, werd ontdekt en opgesloten in de gevangenis van Charleroi. In zijn eerste verklaring over de gevonden stokerij had de boer al gesproken

↑
Affiche *De accijnzen op zoek naar alkool...*, circa 1919-1921. Affiche die de spot drijft met de Wet Vandervelde. Op linkerhelft is een café gesloten om genever geschonken te hebben, terwijl tegenover het café klanten staan aan te schuiven om twee stopen genever of meer te kopen in het kruidenierswinkeltje.

Collectie Nationaal Jenevermuseum, Hasselt.

over een *stoommachine om aardappelen te koken, maar die ook kon dienen om eau de cologne te fabriceren*. In zijn brief aan de koning sloot de pastoor zich daar bij aan: *Over eenigen tijd kocht hij een stoommachien om als landbouwer aardappelen te koken voor zijn vee*. De boer werd in eerste instantie tot een jaar gevangenisstraf veroordeeld, waarna zijn vrouw in de pen klom. Bij genadebesluit van 9 november 1955 werd de nog uit te zitten gevangenisstraf kwijtgescholden en werd de boete verminderd van 140.000 Belgische frank tot 50.000 Belgische frank.

Toen op 12 maart 1936 in Haacht (Vlaams Brabant) een in werking zijnde sluikstokerij was ontdekt, waarbij onder meer in een waterput 4.762 liter *in gisting zijnde stoffen* werden gevonden, ontkenden de bewoners van het huis glashard: *Ik ben er gansch onschuldig aan. Als hier een stokerij zou gestaan hebben, is zulks geweest vooraleer ik en [...] in dit huis alhier zijn komen bewonen*.

Evenals in België was in Nederland de economische crisis na de beurscrash op 24 oktober 1929 de oorzaak van een sterke toename van het aantal illegale stokerijen. Ambtenaar R. Busser, in 1934 aangesteld als dienstgeleider van de belastingen in Lunteren op de Veluwe, zei erover: *Zo kwam er opeens een nieuw kwaad bij: het illegaal stoken van gedistilleerd. Dat mocht wel niet, maar ja, wat doe je als je in nood verkeert en dan op een gemakkelijke manier iets bij kunt verdienen? En het leek wel moeilijk, maar dat viel wel mee. Iedereen met een beetje hersens kon het al gauw. Met vrij primitieve apparatuur kon je gedistilleerd stoken en daarom werd toen het gilde van illegale jeneverstokers snel groot jachtwild voor ons*.

Het waren toen beslist niet alleen werklozen die gingen sluikstoken. Onder de personen die werden betrapt bevonden zich de meest uiteenlopende beroepsgroepen en sociale achtergronden. Opmerkelijk was het aantal weduwen dat sluikstookte, een illegaal bedrijf dat zich in het decennium voor de Tweede Wereldoorlog sterk langs de Duitse grens concentreerde. Vooral in Groningen en Friesland werd duchtig gestookt. In Duitsland zat vanouds kennis voor het maken van *thuiswijn* van vruchten. Deze kennis werd naar Nederland geëxporteerd. De gemiddelde omvang van al deze stokerijtjes was klein, maar de vele kleintjes stookten samen een

Nederlandse douanebeambten bij een opgerolde illegale stokerij in Eindhoven tijdens de jaren 1930.

Privécollectie Paul Spapens.

hele plas bij elkaar. Berekeningen van het ministerie van Financiën leerden dat de fiscus jaarlijks voor 10 miljoen gulden aan accijns misliep. Behalve aan de fiscus hadden de stokers van illegale alcohol een gezworen vijand aan de Vereenigde Distillateurs en de Nederlandsche Vereniging van Distillateurs en Likeurstokers. Geregeld werd de overheid tot actie aangespoord met alarmerende praktijkschetsen: *Vandaag wordt ergens een geheime distilleerderij ontdekt, soms drie tegelijk in een plaats. Na eenige weken blijkt dat op enkele steenworpen afstand weer een nieuw kelderbedrijf in werking is gesteld. Het is zelfs voorgekomen dat dezelfde 'fabrikant' in korte spanne tijds tweemaal betrapt werd in diverse panden*.

De stiel van sluikstoken ging in België en Nederland zonder een opzienbarende terugval over van de crisisjaren naar de Tweede Wereldoorlog. Naarmate de oorlog

langer duurde, werd een legaal gestookt borreltje schaarser en nam het clandestiene bedrijf toe. Op 12 maart 1942 kregen de directeurs van douane en accijnzen in België een brief van het ministerie van Financiën. In dit schrijven werd de alarmbel geluid over de toestand in het land en de gevolgen daarvan: *De volslagen verwarring, door den oorlog in het economisch leven van ons land teweeggebracht, en de toenemende ontredde-ning die er het gevolg van is, hebben een buitengewone toene-ning veroorzaakt van de inbreuken op de wetten en re-glementen waarvan de toepassing op het Bestuur berust.* Er werden zoveel overtredingen begaan dat er keuzes gemaakt moesten worden voor de bestrijding ervan. Een ervan was het veel minder streng optreden tegen smokkel van legaal gestookte drank uit Frankrijk. De *sluikin-voer van die producten* nam sterk af *wegens het zeldzaam worden van brandewijn en likeuren bij de Fransche handelaars waar de smokkelaars gewoonlijk hun voorra-den opdeden.*

Het communicerend vat van een sterke afname van le-gale sterke drank en de sterke toename van sluikstoke-rijen, stond zowel in België als in Nederland. Maar toch hebben de Belgen minder gestookt dan de Nederlan-ders. Niet omdat ze meer rechtschapen waren, maar om-dat er minder graan voorhanden was. Voor de Tweede Wereldoorlog importeerde België graan uit Argentinië

en de Verenigde Staten. Deze aanvoer kwam door de oorlog stil te liggen. Gedurende heel de oorlog is Ne-derlands graan voor België een belangrijk smokkelpro-duct geweest. Boeren wisten op slinkse manieren graan aan het oog van de overheidscontroleurs te onttrekken. Over de situatie in België zei M. Cailliau: *Er werd ge-stookt, maar niet in grote mate.* Tussen 1938 en 1985 was hij onder meer lid van de opsporingsdienst van douane en accijnzen in Antwerpen en ten slotte bracht hij het tot gewestelijk directeur van douane en accijnzen.

De verlokkingen om clandestien te stoken waren in de Tweede Wereldoorlog extra groot omdat drankhandela-ren op rantsoen werden gesteld. Ze kregen in Nederland 20 tot 30 procent van de omzet van voor de oorlog toe-gewezen. Soms viel de levering helemaal stil. Caféhou-ders en drankhandelaren lengden drank massaal aan met water of met brandspiritus en in het overig deel van dit enorme gat in de markt sprongen de sluikstokers. Drankhandelaar H. Leemans uit het Noord-Brabantse Hilvarenbeek vertelde: *Meestal waren het tamelijk grote geheimstokerijen met een productie van enkele tientallen tot honderden liters per week.* Dagblad *Het Brabantsch Nieuwsblad* schreef op 27 januari 1944: *Indien men de fa-belachtige hoeveelheden drank, die ons land worden bin-nengesmokkeld, nog de hoeveelheden neemt die afkom-stig zijn van de clandestiene distilleerderijen waarvan vroeger Groningen, doch thans Brabant middelpunt is, dan wete men ook hoe het mogelijk is, dat de zwarte bor-rel practisch overal in onbepaalde hoeveelheden verkrijg-baar is en een heel gewoon verschijnsel is geworden.* Deze krant verscheen in het westelijk deel van Noord-Brabant en was altijd goed geïnformeerd over smokkelpraktijken.

Een in de Tweede Wereldoorlog kenmerkende illegale bezigheid was het wassen (aanlengen) van het kostbare gedistilleerd met water of ontkleurde brandspiritus. Van alle kanten werd tegen het gevaar van clandestiene bor-rels gewaarschuwd, omdat niemand in staat werd geacht de giftige methyl uit de brandspiritus te halen. *De Haag-sche Courant* waarschuwde op 1 juli 1944: *Pittig is deze surrogaat-klare daarentegen wel. Wat is nu het funeste van dit aperitief? Hoe deskundig ook behandeld, nimmer zal men er in slagen den methylalcohol er uit te verwij-deren. In dezen methyl nu schuilt het gif.* Meer dan eens werd gerept over vergiftigingsverschijnselen, maar tot

Een illegaal stokerijtje tijdens de crisisjaren in het Nederlandse Groesbeek.

Privécollectie Paul Spapens.

en met het tweede kwartaal van 1944 bleken medische kringen daar nog maar weinig mee van doen te hebben gehad. De verschijnselen liepen uiteen van zware hoofdpijn en braken, tot veel ernstiger gevolgen zoals blindheid, verlamming en zelfs de dood. Het staat vast dat in september en oktober 1943 vier doden zijn gevallen: in september van dat jaar een bouwvakker en zijn vrouw in Apeldoorn en in oktober twee vrouwen uit het Brabantse Goirle. Zij hadden op een feestje methylalcohol gedronken. Eveneens in oktober smaakte het door een Amsterdamse kapper in elkaar geknutseld likeurtje zo slecht dat de consumenten argwaan kregen. Dat was maar goed ook want nader onderzoek leerde dat de alcoholische versnapering dodelijk zou zijn geweest. Van de in de Tweede Wereldoorlog ontdekte spiritusstokerijen valt op dat ze zich doorgaans in de grote steden in het westen van Nederland bevonden. De verklaring is dat juist daar, ver van het platteland, geen grondstoffen beschikbaar waren om voor consumptie geschikte alcohol van te stoken. De illegale stokerijen die wel met *gistende vloeistoffen* werkten, zaten daarom dan ook doorgaans in de provincie verscholen. Net zoals dat met smokkelwaar het geval was, ging de meeste in de provincie gestookte illegale alcohol naar de Randstad. Daar was er het meest aan te verdienen. Een Oisterwijkse sluikstoker produceerde alcohol van 90 procent uitsluitend voor de Rotterdamse markt. Voor zijn product werd grif 62 gulden per liter betaald. Lezers van de *Limburger Koerier* werden op 31 oktober 1943 gewaarschuwd: *Wie zijn gezondheid lief heeft, kan zich van het genot van eigen gemaakte dranken beter onthouden. Een ernstige waarschuwing hiertegen is op zijn plaats, zeker in Noord-Brabant waar uiteraard veel van het clandestiene stooksel in omloop komt, al gaat het meerendeel langs duistere wegen naar de groote steden. Dat juist in Brabant deze funeste inrichtingen in belangrijke mate zijn opgedoken, wijt men in bevoegde kringen aan het feit, dat hier de benodigde grondstoffen zoals koren en suiker gemakkelijker dan elders verkrijgbaar zijn.*

Naarmate de bezetting langer duurde en de schaarste toenam, steeg het aantal opgespoorde sluikstokerijen. In 1941 waren het er twee. In het tweede kwartaal van 1942 werden zes stokerijen stilgelegd, in het derde vijf en in het laatste weer zes. Vanaf begin 1943 steeg het aantal scherp: acht in het eerste kwartaal, zeven in het tweede,

dertien in het derde en 25 in het vierde. Het jaar 1944 begon met 31 stokerijen, gevolgd door 45 in het tweede kwartaal. De secretaris-generaal van het ministerie van Financiën stelde medio 1944 in een brief vast: *Den intensiteit van het clandestiene stoken is zeer toegenomen.* Ook al werd beweerd dat de sluikstokerijen in Noord-Brabant als paddenstoelen uit de grond rezen, de meeste opgespoorde fraudeurs woonden elders in het land, met name in het oosten. Overigens was de kwalificatie *geheime distilleerderij* in de Tweede Wereldoorlog over het algemeen een nogal overdreven titel voor de vele stokerijtjes die met conservenblikjes en melkbussen in elkaar waren geknutseld.

De vergelijking met paddenstoelen ging direct na de Tweede Wereldoorlog zeker ook op voor de situatie in België. Terwijl in de laatste jaren vóór de oorlog jaarlijks gemiddeld zeventig sluikstokerijen buiten bedrijf werden gesteld, werden er enkel in januari en februari 1945 261 ontdekt. Alleen al in Antwerpen werden in 1945 52 sluikstokerijen opgerold. In 1949 werden in het gehele land 328 clandestiene distilleerderijen opgespoord en werden 840 mensen voor dit vergrijp veroordeeld. De in die tijd in Wallonië aangetroffen stokerijen van illegale alcohol werden doorgaans gerund of geïnitieerd door Vlamingen.

Tussen 2 en 12 september 1944 was België grotendeels bevrijd van de Duitsers. Het land zat vol met geallieerde soldaten en die hadden wel trek in een borreltje. De sluikstokers voorzagen in die behoefte. *Men stookte illegale alcohol om te kunnen overleven*, probeert oud-douaneman Jef Coomans de sociale dimensie van deze praktijk te schetsen. Met het vertrek van de soldaten liep het aantal sluikstokerijen in België terug, maar de teerling was geworpen; het stoken van illegale alcohol in België ontwikkelde zich tot industriële proporties. Ook deze ontwikkeling concentreerde zich in Vlaanderen en het waren veelal Vlamingen en Nederlanders die groot-schalige sluikstokerijen in Wallonië exploiteerden. Jef Coomans vertelt dat hij en een collega door Waalse collega's om assistentie werden gevraagd als ze Nederlands-talige verdachten in de kraag hadden gegrepen. *Eens was een Nederlander geboeid aan een karrenwiel.* Een in 1926 geboren collega van Jef vertelt hoe hij als lid van de opsporingsdienst van douane en accijnzen samen met een

tweede accijnsambtenaar een verdachte auto achtervolgde vanuit de regio Gent. Om argwaan te voorkomen lag de tweede man op de achterbank. De eindbestemming was het Waalse Gosselies nabij Charleroi. In een kipenfokkerij kwamen ze uit bij een sluikstokerij van West-Vlamingen. *De Vlamingen blijken bollebozen te zijn in het sluikstoken*, stond in 1985 in *Snoeck's Kleine Almanach* te lezen. Als in België Nederlanders bij het sluikstoken betrokken waren, dan verkeerden zij volgens de ervaring van Jef Coomans meestal in de hogere echelons. Daarmee doelt hij op leveranciers van grondstoffen en afnemers van het illegale product. De Belgische sluikstokers waren naar zijn ervaring doorgaans mensen die financieel aan de grond zaten en een schuur hadden op een afgelegen plek. *Zij waren de speelbal van de hogere echelons, of het nou Nederlanders of Belgen waren*. Hij zegt geen sluikstoker te kennen die er rijk van is geworden.

Ook in Nederland was de aanwezigheid van tienduizenden geallieerde soldaten de directe aanleiding tot een zeer sterke toename van het aantal illegale stokerijen direct na de Tweede Wereldoorlog. Deze praktijk ontwikkelde zich in Nederlands Limburg en Noord-Brabant omdat dit deel van Nederland in september/oktober 1944 werd bevrijd, terwijl de rest van het land nog tot mei 1945 zuchtte onder de verschrikkingen van de Duitse bezetters. Aan de andere kant van de meet werd eveneens naar hartenlust illegale alcohol gestookt. In deze tijd zijn veel contacten ontstaan tussen sluikstokers aan weerskanten van de grens, contacten die er vaak in de oorlog al bestonden tussen smokkelaars. Behalve de aanwezigheid van geallieerde militairen was ook de enorme schaarste in Nederland een reden om illegaal alcohol te stoken. De Britse militair Raymond Burt schreef een boek over zijn ervaringen. Als 22-jarige arriveerde hij op 3 november 1944 vanuit België in Noord-Brabant: *Maar nu was het goede leven verdwenen. Achter ons lag een land met onbeschadigde steden, waarvan de winkels barskensvol zaten met alle mogelijke noodzakelijke en luxe artikelen [...] Maar hier was alleen de schijn van welvaart gebleven. Het voedsel werd in kleine hoeveelheden gegeven. Behalve hout was er bijna geen brandstof. De winkels waren leeg.*

Tot en met het begin van 1947 werden in Nederland meer sluikstokerijen opgerold dan tijdens de hele

Het dagelijks leven in een Nederlandse sluikstokerij.

Foto boven: een voorraad etenswaren.

Foto onder: een bed naast een stapel lege suikerzakken.

Privécollectie Paul Spapens.

Tweede Wereldoorlog. Het tekort aan een legaal borreltje werd door sluikstokers en smokkelaars opgevuld. Na de jaren van schaarste leek de beschikbaarheid van een borreltje wel het bewijs dat het ergste leed was geleden. Veelzeggende krantenkoppen als *Weer een borrel*, *De borrel op komst* en *De borrel komt terug* hielden de moed er voor de liefhebber in. Dagblad *De Tijd* schreef in 1945: *Na alle geruchten die de laatste tijd in omloop zijn geweest over de wederkomst van den borrel, kan thans definitief worden medegedeeld, dat met ingang van 1 september begonnen zal worden met de aflevering van sterken drank*. Hotels, cafés, restaurants en slijters werden bevoorrad op basis van veertig procent van het gebruik in normale tijden, waarmee de vooroorlogse periode werd bedoeld. De schaarste was niet alleen het gevolg van de beschikbaarheid van grondstoffen, maar ook van de politiek. Ten behoeve van de wederopbouw werd zoveel mogelijk gedistilleerd geëxporteerd. Verder werd als het ware de kraan voor de geallieerde militairen wijd opengedraaid. Om aan de behoeften van de geallieerde militairen te kunnen voldoen, was door de Nederlandse regering een regeling getroffen dat de soldaten met Engelse ponden en Amerikaanse dollars sterke drank kon-

den kopen. Het was een poging om aan buitenlandse valuta te komen. Naar schatting 40.000 liter is op deze manier verkocht. In januari 1947 verleenden de Engelsen een invoervergunning voor zestigduizend kisten van elk twaalf flessen jenever.

Dat aan de Nederlandse afnemers veertig procent van vóór de oorlog werd geleverd, wilde niet zeggen dat de overige zestig procent van de markt werd *geregeld* door middel van sluikstoken en smokkel. Een deel van de legale sterke drank voor de geallieerden kwam bijvoorbeeld op de Nederlandse markt terecht. Maar een aanzienlijk deel van de zestig procent is wel gesmokkeld of illegaal gestookt. In de smokkel van België naar Nederland hebben de geallieerde militairen onbetwist het voortouw genomen. Ze deden dat overigens met alle gesmokkelde goederen. Er waren ook combinaties van smokkelende militairen en *burger-smokkelaars*. In juni 1946 kwam de Nederlandse douane een grote dranksmokkel op het spoor waarbij duizenden flessen cognac en jenever vanuit België naar Nederland werden getransporteerd. De wijdvertakte bende maakte gebruik van militaire voertuigen en hun chauffeurs. In een ander geval werd een geallieerde soldaat aangehouden. Hij was op weg naar Amsterdam. Het was de eerste keer in zijn leven dat hij zijn weg zocht door Nederland naar Amsterdam. Hij werd door de douanerecherche in een jeep gezet en door de hoofdstad rondgereden. Uiteindelijk kon hij een café aan de Bloemengracht aanwijzen waar hij de drank had afgeleverd. Vanaf dit adres leidde het spoor naar allerlei (nacht)kroegen en dancings. Meer dan dertigduizend gesmokkelde flessen werden achterhaald. De flessen leverden de kroegbazen een winst op van 45 gulden per stuk. In deze tijd deed zich in toenemende mate de merkwaardige situatie voor dat in Nederland legaal gestookte jenever naar België werd geëxporteerd, daar werd opgekocht door smokkelaars om naar Nederland te worden teruggesmokkeld. Het prijsverschil was zo groot dat deze constructie dubbel en dwars lonend was. Daar kwam een eind aan toen de jenever in België als gevolg van een straffe accijnsverhoging tweemaal zo duur werd. Hierdoor kwam een smokkel van sterke drank in omgekeerde richting op gang. Een deel van de gesmokkelde alcohol was afkomstig uit Nederlandse sluikstokerijen. Tussen sluikstokers en smokkelaars bestonden innige banden.

Het sluikstoken en het smokkelen werden in Nederland in de hand gewerkt door het feit dat de Nederlanders letterlijk dorstten naar een borreltje. In december 1946 werd de rantsoenering op 75 procent gebracht. Begin 1947 was het honderd procent van de omzet in 1939. In maart van dat jaar was de hoeveelheid al 125 procent. *Nochtans kan aan de behoefte van het publiek in geen dele worden voldaan*, schreef het *Leidsch Dagblad* op 27 april 1948. Vergeleken met 1939 was de vraag naar sterke drank met tweehonderd procent gestegen. Het publiek verkoos sterke drank boven bier, een situatie die in de oorlog was ontstaan. De hogere accijns op bier en een schromelijk tekort aan flesjes waren de boosdoeners. Een borrel was zes tot tien cent goedkoper dan een glaasje bier. In september 1948 werd de rantsoenering van sterke drank opgeheven, maar pas in 1951 stelde de rijksoverheid onbeperkt grondstoffen beschikbaar voor het stoken van sterke drank. Toen dat gebeurde, werden de vlammen onder menig illegale stokerij in Nederland gedoofd. Hier en daar werd nog wat *kruimelwerk* door de accijnzen opgerold. Op 2 november 1951 werd in Weesp een sluikstokerij buiten bedrijf gesteld die door de belas-

↑

Veel sluikstokerijen zijn in handen van vroegere botersmokkelaars. In 1973 wordt in het Nederlandse Tiel een stokerij opgerold waarin de relatie met smokkelaars nadrukkelijk aan de orde komt. Er wordt een Citroën DS aangetroffen waarmee met alcohol gevulde jerrycans worden vervoerd. In deze auto liggen glazen potjes gevuld met kraaienpoten. Deze kraaienpoten worden in de smokkeltijd veelvuldig gebruikt. Ze worden tijdens achtervolgingen op het wegdek gestrooid waardoor autobanden lek raken.

Privécollectie Paul Spapens.

tingsdienst het etiket *groot* opgeplakt kreeg. Dat tussen juli 1950 en oktober 1951 tussen de 5.000 liter en de 7.200 liter alcohol was gemaakt, geeft wel aan hoe klein de *grote* stokerijen op dat moment waren, vergeleken met de stokerijen van na 1968, toen met gemak vijfduizend liter of meer per week werd gehaald. De stokerij in Weesp werd gerund door twee broers. Een van hen verklaarde: *We hebben het er nooit over gehad om de stokerij groter te maken. Het ging prima zo. We werden er niet rijk van, maar het leverde een goede boterham op.*

Zoals eerder vastgesteld, rezen in België in de eerste naoorlogse jaren de sluikstokerijen de pan uit. Hiermee werd de teerling geworpen voor de volgende episode: de opschaling van de capaciteit. Een paar cijfers ter illustratie. In 1969 werden twintig illegale stokerijen buiten bedrijf gesteld, in 1970 waren het er negentien en in 1971 vijftien. Tussen 1979 en februari 1982 werden achttien clandestiene stokerijen opgedoekt, elk met een capaciteit van duizend tot tweeduizend liter alcohol per week. In een deel van deze periode werd zwart geld, verdiend met de smokkel van Nederlandse boter, geïnvesteerd in Belgische sluikstokerijen. Was smokkelen en geheimstoken ooit een bijverdienste van arme sappelaars die hun gezinsinkomen wat wilden spekken, beide illegale praktijken ontwikkelden zich tot grootschalige, profes-

sionele praktijken. De jongens met het grote (zwarte) geld wilden zaken doen in het groot. *En wat heb je er voor nodig?*, blufte een Vlaamse ingewijde. *Een paar kilo suiker, iet of wat gist en voor de rest water. Een gouden zaak.* In een gemiddelde installatie werd circa een half miljoen Belgische frank geïnvesteerd. *Dat is natuurlijk een schijntje als je de verdiensten bekijkt*, ging de zegsman verder. *Een normale sluikstokerij produceert gemiddeld vijfduizend liter zuivere alcohol per week. Als je die met – ik zeg maar – een winst van 100 Belgische frank per liter verkoopt en je de opbrengst moet delen met een man of vijf, zes, dan begrijp je dat de installatie al vlug is afgeschreven. Temeer omdat de winst netto is.*

De productie in België was zo groot dat meerdere afzetkanalen gezocht moesten worden dan enkel de kastelein die van onder de tapkast een *witteke* wilde schenken. In Nederland, met een flink aantal grote legale stokerijen, was het moeilijker de illegale alcohol te slijten dan in België. Vandaar dat nogal wat van de Nederlandse sluikstookproductie de grens overging. In België waren veel kleinere legale stokerijtjes en likeuristen op de markt. *Bij die grote bedrijven in Schiedam kwamen wij niet binnen*, vertelde een Belgische sluikstoker met jarenlange ervaring in Nederland en België. *In België ging het des te beter. Ik leverde altijd aan een persoon en die leverde op zijn beurt aan likeuristen. We kwamen altijd op een zeker punt bij elkaar. Hij zette je af bij de likeurist en van hem kreeg je geld. Een ‘voorverkoper’ noemden we zo iemand. Die had klanten genoeg. Een levering van vijfhonderd liter per maand was normaal, hoewel er ook waren die slechts driehonderd liter afnamen.* Er zijn in België gevallen geweest waarbij gevestigde likeurstokerijen geld voorschoten aan geheimstokerijen.

De Belgische sluikstokers stonden hun mannetje. Vaak bleek de opzet van de stokerij en aanverwante activiteiten zoals aan- en afvoer, afzet en verkoop perfect in elkaar te zitten. Toen in Gooik een zeer grote stokerij werd achterhaald, bleek de zoon van een van de sluikstokers lessen in een brouwerijschool te hebben gevolgd. Deze stokers probeerden zelfs een eigen gist te ontwikkelen. In een ander geval namen leden van een bende hun intrek in een leegstaand huis om van daaruit alle personenwagens van de opsporingsdienst en ook de beambten zelf op de foto te zetten. De douane en accijnzen

↑
Het ontmantelen van een sluikstokerij in Onkerzele (Oost-Vlaanderen) in mei 1981.

Foto overgenomen uit *Het Volk*, 20 mei 1981.

hielden kantoor tegenover het leegstaande huis. Het is voorgekomen dat een sluikstoker een bezoek bracht aan de douane om na te gaan of er nieuwe mensen in dienst waren gekomen. Een Belgische speurder vertelde: *Die lui blijken waanzinnig goed te zijn ingelicht. Zo vonden we bij een dranksmokkelaar een lijstje met het merk, de kleur en de nummerplaat van al onze dienstauto's in West-Vlaanderen, Henegouwen en Antwerpen.*

De capaciteit van de grootschalige stokerijen in België varieerde nogal en begon in de regel vanaf duizend liter. Er zijn flink wat uitschieters naar boven opgespoord. In een medio 1968 in Escanaffles (Henegouwen) buiten bedrijf gestelde sluikstokerij bleek meer dan tienduizend liter zuivere alcohol opgeslagen te liggen. In februari 1982 zakte zelfs bij doorwinterde accijnsambtenaren de mond open toen ze in Diksmuide een illegale stokerij betraden: het bedrijf had een capaciteit van zeventienduizend liter per week. De installatie met twee enorme distilleerkolommen en veertien gistingstanks van elk 3.300 liter was volop in bedrijf. De overtreffende trap stond in Onkerzele (Oost-Vlaanderen) op de bovenste verdieping van een vrij grote meubelzaak. Er werd zestienhonderd liter alcohol in jerrycans aangetroffen. In de rectificeerkolom bevond zich 3.500 liter alcohol. De gistingbakken hadden een capaciteit van 30.000 liter. De productie bedroeg minstens duizend liter per dag. Zeer uitzonderlijk was het schietklare geweer dat in deze moderne fabriek werd gevonden. Dit geweer wees op een criminalisering van de Belgische stokerswereld. De immense stokerij in Onkerzele zou volgens een lid van de Belgische opsporingsdienst een gevolg zijn van de hardere aanpak door

← ↑

Dit laboratorium voor chemische drugs wordt in 1981 ontdekt in Essen nabij Antwerpen. Aanvankelijk denkt men er een stokerij te vinden.

Collectie Nationaal Museum van Douane & Accijnzen, Antwerpen.

de Nederlandse justitie. Belgische stokers actief in Nederland weken weer uit naar eigen land; in Nederland waren ze met criminele groepen in aanraking gekomen. Suiker werd steeds vaker door criminele tussenpersonen gestolen in de haven van Antwerpen. Binnenschepen op weg van Frankrijk naar Antwerpen werden van hun lading suiker beroofd. *Was de moraal van een stoker vroeger het bestellen van de staat, tegenwoordig houdt men er een andere moraal op na,* verklaarde een ambtenaar.

De criminele evolutie bleek ook uit een geleidelijke overstap naar de productie van chemische drugs. Net als het stoken van alcohol is het maken van synthetische drugs een chemisch proces. In 1981 werd in Essen (Antwerpen) een stokerij gevonden die in werkelijkheid een laboratorium voor chemische drugs bleek te zijn. Een Belg en twee Nederlanders werden aangehouden. Interessant is de verklaring die een van de Nederlanders aflegde: *Wij waren producten aan het maken waarvoor een opdrachtgever, die ik niet wens te noemen, ons de formule had gegeven. Wij dachten dat het hier ging om de bereiding van hormonen voor het vetmesten van kalveren. Na mijn aanhouding ben ik tijdens het onderzoek te weten gekomen dat het in werkelijkheid ging om de bereiding van amfetamines.*

Een unieke combinatie van een illegale alcoholstokerij en een amfetaminelaboratorium werd in 1987 in Weelde-Station (Antwerpen) buiten werking gesteld. Op het moment dat de Belgische opsporingsdienst binnenviel, was de stokerij volop in bedrijf. Ongeveer vijfhonderd liter alcohol stond in jerrycans klaar voor verzending. In elk van vijf gistingbakken zat 2.500 liter beslag. De vijf meter hoge

distilleerkolom was deels onder de grond gebouwd. Was deze situatie standaard, groot was de opwinding toen in een aanpalende ruimte een amfetaminelaboratorium in aanbouw werd gevonden. *De sluikstoker had, zoals de meeste ondernemers in deze onzekere tijden, zijn heil gezocht in diversificatie*, schreef een Vlaamse krant. Datzelfde jaar deed zich een omgekeerde situatie voor toen tijdens een routinecontrole langs de E5 (thans de E40) in Wetteren een automobilist uit Nederhasselt (Oost-Vlaanderen) werd aangehouden. De politie vond in de auto een wit poeder. Men dacht drugs ontdekt te hebben. Het bleek poedersuiker te zijn. Deze vondst leidde de douane rechtstreeks naar een geheimstokerij in Nederhasselt.

Illegale laboratoria voor de aanmaak van chemische drugs zouden zich in de jaren daarna geleidelijk in het zuiden van Nederland gaan concentreren. Er is een duidelijke overgang geweest van sluikstoken naar chemische drugs – de illegale alcohol werd steeds vaker als een vorm van witteboordencriminaliteit elders in de wereld gekocht. Met name Oost-Europa werd een grote leverancier. Dit wil echter niet zeggen dat het sluikstoken helemaal is verdwenen. Nog op 13 oktober 2006 troffen opsporingsambtenaren van de douane in Koksijde een illegale stokerij aan. Volgens de douane was de stokerij ingericht voor een maandelijkse productie van 16.000 liter, waardoor de Belgische staatskas jaarlijks 2.160.000 euro aan accijnzen misliep.

Een zeer specifiek breekpunt in de ontwikkeling van de Belgische sluikstokerijgeschiedenis deed zich voor vanaf 1958. *Het viel een beetje stil*, zei de Antwerpse douanetopman Cailliau over het sluikstoken in België. Dit was een gevolg van de beruchte methyllaffaire, die niet alleen doden en gewonden kostte en het land in rep en roer zette, maar ook fikse sporen trok in Nederland. Als gevolg van de methyllaffaire werd in België pas echt de jacht op sluikstokerijen geopend. De lucratieve Belgische stokerijen trokken de grens over. Dit was het begin van een enorme hausse aan sluikstokerijen in Nederland. Een groot deel van deze stokerijen werd opgericht in de Nederlandse grensprovincies Noord-Brabant en Limburg. Zeer vaak waren er voormalige botersmokkelaars bij betrokken.

De methyllaffaire, oftewel de affaire van de *dodende alcohol*, openbaarde zich in 1958. Op donderdag 11 septem-

Artikel en krantenkoppen overgenomen uit *Het Belang van Limburg*, 27 september 1958, 3 oktober 1958 en 21 november 1958.

ber wordt een van pijn kronkelende Noorse zeeman naar een hospitaal gebracht waar hij diezelfde dag overlijdt. De doodsoorzaak: het drinken van vergiftigde alcohol. Op vrijdagavond 12 september voelt de kasteleinsvrouw van café 't Melkboerinne aan de Antwerpse Melkmarkt zich niet lekker. Ze gaat naar bed en sterft anderhalf uur later op 65-jarige leeftijd. Haar vriend (45) geeft diezelfde dag in het ziekenhuis schreeuwend van de pijn de geest. Terwijl de zoon (35) van de uitbaatster op zondag bezig is met het treffen van voorbereidingen van de uitvaart, krijgt ook hij hevige pijnen en overlijdt in het ziekenhuis. De politie vindt op tafel een lege fles jenever, maar staat verder voor een raadsel. Woensdagavond 17 september wordt een Noorse zeeman, bemanningslid van een ander schip dan van het eerste slachtoffer, met afschuwelijke pijnen naar het ziekenhuis gebracht. Ook hij overlijdt na enkele uren. De rest van de bemanning voelt zich ook niet goed. Een van hen komt op donderdag 18 september eveneens te overlijden. De politie komt er nu achter dat de zeelieden jenever hebben ge-

dronken. Het spoor leidt naar een likeurwinkel en van daar naar een drankengroothandel. De eigenaar ziet zich genoodzaakt door te verwijzen naar een beruchte sluikstoker die van 1956 tot 1958 liefst zeven illegale stokerijen uitbaatte. In zijn villa in Westmalle treft de politie een inderhaast afgebroken stokerij aan. De man weigert iets te zeggen over de herkomst van de giftige alcohol. Dat is ook niet nodig want de leverancier geeft zichzelf aan. Het is een apotheker uit Lier die vertelt dat de sluikstoker verscheidene keren bij hem een bestelling heeft geplaatst voor blauwe brandspiritus, zogezegd om een dieselmotor voor te verwarmen. De laatste keer bestelde hij liefst 4.600 liter van deze ethylalcohol. De sluikstoker op zijn beurt zei te zijn bedonderd door de apotheker. Die laatste partij was geen ethylalcohol, maar het goedkope methyl – vandaar de naam *methyllaffaire*. De apotheker zou een blauwe kleurstof door de giftige methylalcohol hebben gemengd. *De vloeibare dood* werd het goedje genoemd. Het lukte de sluikstoker de blauwe kleurstof uit de alcohol te halen en zo geraakten honderden liters giftige alcohol in flessen sterke drank. Via drie handlangers belandde het dodelijke vocht in de schappen van de drankwinkels. Tien dagen na het begin van de affaire stierf een zevende slachtoffer, een vrouw. Ze had een likeurtje gedronken op een trouwfeest. Op 7 november 1958 viel het achtste en laatste slachtoffer, eveneens een vrouw. Tientallen mensen belandden in het ziekenhuis. Een aantal van hen werd blijvend blind.

In Antwerpen, en bij uitbreiding in heel België, brak een alcoholpaniek uit. Voor het eerst bleek hoezeer de gevestigde bedrijven tot over hun oren betrokken waren bij de verwerking van illegaal gestookte alcohol. De giftige alcohol was in tal van producten terechtgekomen. Dagelijks werden verdachte partijen likeuren, jenevers en pralines in beslag genomen. De kranten publiceerden geregeld verdachte merken. Op 25 mei 1959 verschenen achtentertig beschuldigten voor de Antwerpse rechtbank. Het proces spitste zich toe op de apotheker en de sluikstoker. De apotheker werd verweten dat hij 4.600 liter leverde waarmee hij levensgevaarlijke knoeierijen had uitgehaald. De sluikstoker, met zijn ervaring toch een vakman, had klaarblijkelijk het verschil niet gemerkt tussen ethyl en het dodelijke methyl. De sluikstoker werd veroordeeld tot twee jaar gevangenisstraf, de apotheker kreeg achttien maanden. Na een jaar kreeg hij acht maanden strafverminde-

ring. De sluikstoker bleek hardleers. Op 8 november 1963 brak brand uit in een boerderij in Zandhoven. Er bleek een geheimstokerij in te zijn verborgen. De geldschietster achter de schermen was de sluikstoker die verantwoordelijk was voor acht dodelijke slachtoffers. Opnieuw werd hij tot twee jaar gevangenisstraf veroordeeld. Vanwege procedurefouten moest hij worden vrijgelaten. De Belgen reageerden verontwaardigd.

Door de felle jacht van de overheid op illegale alcohol hadden de Belgische sluikstokers de schrik goed te pakken. Als er al iemand het waagde om toch te sluikstoken, kon hij zijn alcohol aan de straatstenen niet kwijt. Een paar jaar lagen de Belgische sluikstokerijen zo goed als droog. Juist in die periode kwam er een eind aan de smokkel van Nederlandse boter naar België en werden in België sluikstokers zwaarder gestraft. Er zat niets anders op dan uitwijken naar Nederland, waar de sluikstokers met open armen werden ontvangen door de vroegere botersmokkelaars die een nieuw emplooi zochten. Zij leerden de kneepjes van het vak van de Belgische sluikstokers. *Het is opvallend*, verklaarde een woordvoerder van de Fiscale Inlichtingen- en Opsporingsdienst (FIOD) in Haarlem tegen een Vlaamse verslaggever,

Een probleem waarmee vrijwel alle sluikstokers kampen, is de afvoer van de reststoffen. Deze hebben een sterke geur en kunnen daardoor de aanwezigheid van een illegale stokerij gemakkelijk verraden. In het geval van deze Nederlandse stokerij hebben de sluikstokers een goede oplossing gevonden door de reststoffen in stromend water weg te spoelen.

Privécollectie Paul Spapens.

↑
In 1973 brandt deze boerderij in Wittem in Nederlands Limburg af. In de boerderij is een illegale stokerij in bedrijf. Twee sluikstokers vinden de dood.

Privécollectie Paul Spapens.

→
Douanebeambten in de eerste grootschalige sluikstokerij in Nederland. Deze stokerij wordt in 1968 ontdekt in het Noord-Brabantse Sint-Oedenrode.

Privécollectie Paul Spapens.

hoe vaak we in clandestiene stokerijen in Nederland stuiten op Belgen, meer bepaald Vlamingen. Naar schatting tachtig tot negentig procent van de in Nederland gestookte alcohol ging naar België. Daarvoor werd de knowhow uit de smokkelwereld ingezet. In 1976, 1977 en 1978 werden in België nauwelijks sluikstokerijen ontdekt. *De Belgische stokers in Nederland hadden in hun eigen land een klantenkring*, aldus een lid van de Belgische opsporingsinspectie. De contacten over en weer hadden ook als resultaat dat Nederlanders betrokken raakten bij sluikstookpraktijken in België.

Maar vooral kregen de Nederlanders de smaak van het op een grootschalige manier stoken van illegale alcohol te pakken. Als een rechtstreeks gevolg daarvan vormde 11 april 1968 een keerpunt in de historie van het stoken van illegale alcohol in Nederland. Op deze eerste paasdag slaagden ambtenaren van douane en rijkspolitie erin om in het Noord-Brabantse Sint-Oedenrode de eerste grootschalige sluikstokerij van na de Tweede Wereldoorlog op te rollen. Achter deze sluikstokerij zat een Zeeuwse botersmokkelaar die voor het kapitaal zorgde. Een Vlaamse smokkelaar en een kompaan uit de Nederlandse Kempen leverden de technische kennis. De sluikstokerij

werd ondergebracht in een boerderij in Sint-Oedenrode (Noord-Brabant) omdat de Vlaming de boer nog kende uit de tijd dat hij boter smokkelde. Tussen 1971 en 1988 werden in Nederland 70 grote stokerijen ontdekt, waarvan 36 in Noord-Brabant en 17 in Limburg. In het Limburgse dorp Wittem kwamen op 20 maart 1973 twee sluikstokers om het leven bij een brand die volgde op een ontploffing.

Een saillante constante in deze geschiedenis zijn de hilarische smoesjes die verdachten ophingen in de rechtszaal. Ook in dat opzicht werd de eerste grootschalige stokerij in Sint-Oedenrode de maat der dingen. De getuigen die waren opgeroepen bleken plotseling allerlei lichamelijke gebreken te vertonen. De chauffeur, die had gezorgd voor de aan- en afvoer van grondstoffen en van de clandestiene alcohol, verklaarde tegenover de rechter: *Ik ben na het gebeurde overspannen geweest, edelachtbare. Toen hebben de doktoren stroomdraden aan mijn oren gebonden. Ik geloof dat er toen stroom door mijn hoofd heeft gelopen. Sinds die tijd weet ik me niets meer te herinneren.* Ook met de oudste zoon van de boer bleek iets aan de hand: *Ik heb al in 1962 een klap op mijn hoofd gekregen. Sinds die tijd zijn er een hele hoop dingen die ik me niet kan herinneren. En daarom werk ik ook niet, want ik weet toch niet wat ik doe.* De voorzitter van de rechtbank had wel een verklaring voor de miserabele fysieke toestand van de getuigen. Hij merkte op: *Ik zou haast gaan denken dat het product niet goed is geweest.*

GERAADPLEEGDE PERSONEN, ARCHIEVEN EN LITERATUUR

- Spapens, Paul & Anton van Oirschot, *Smokkelen in Brabant: een grensgeschiedenis 1830-1970* (Hapert: De Kempen Pers, 1988);
- Spapens, Paul & Piet Horsten, *Tappen uit een geheim vaatje: de geschiedenis van de illegale alcoholstokerijen in Nederland* (Hapert: De Kempen Pers, 1990);
- Wouters, Rik, *Geheimstokers, vechters en smokkelaars. De crisisjaren in de Brabantse Kempen* (Tremelo, 2006);
- Interview: Jef Coomans, 16 januari 2012;
- Documentatiecentrum Nationaal Museum van Douane en Accijnzen in Antwerpen: dossiers 00645, 01206, 01208, 01209, 01232, 01394, 02072, 02075, 02079, 02101, 02276;
- Kranten: *Het Belang van Limburg*, 27 september 1958, 3 oktober 1958, 21 november 1958, *Volksgazet*, 23 mei 1959; *De Standaard*, 26 mei 1959; *Het Handelsblad*, 30 mei 1959 en 4 juni 1959; *Gazet van Antwerpen*, 27 september 2008.

CLANDESTIENE STOOKPRAKTIJKEN IN NEDERLAND

Peter Zwaal

Na de Eerste Wereldoorlog beleeft de Nederlandse economie een kortstondige bloeiperiode. Hoewel het economisch optimisme groot is, is de toestand van 's lands financiën bepaald zorgwekkend. Als de economische conjunctuur medio 1920 kantelt en de overheidstekorten oplopen, staat minister van Financiën Simon de Vries (1869-1961) voor de opgave enkele noodverbanden aan te leggen om het evenwicht tussen inkomsten en uitgaven te herstellen. De Vries verhoogt de successiebelasting, voert een inkomstenbelasting en een tabaksaccijns in (fiscale maatregelen waarover al tientallen jaren wordt gediscussieerd) en stelt voor de accijns op het gedistilleerd te verdubbelen. Het voorstel tot verdubbeling van deze accijns komt min of meer in de plaats van De Vries' eerdere voornemen accijns te gaan heffen op consumptiegoederen als koffie, thee en cacao. Dit laatste voornemen is door de minister ingetrokken na hevig verzet van de Tweede Kamer, die meent dat een indirecte belasting op de *volksdranken* koffie, thee en cacao hard zal aankomen in arbeidersgezinnen. Ook met de verdubbeling van de gedistilleerdaccijns is de Tweede Kamer niet erg blij, maar onderkend wordt dat gedistilleerde dranken in veel hogere mate een *genotmiddel* en *weeldeartikel* zijn dan koffie, thee en cacao en zich daarmee dus beter lenen voor een accijnsverhoging. Volgens de minister dient de accijnsverhoging overigens niet alleen het belang van de schatkist maar ook dat van de drankbestrijding omdat de verdubbeling van het accijnstarief ongetwijfeld zal leiden tot een dalend verbruik van gedistilleerde dranken. Hoewel deze daling weer tot verminderde accijnsopbrengsten zal leiden, verwacht de minister met de verdubbeling van het accijnstarief toch een netto meeropbrengst van tien tot vijftien miljoen gulden te realiseren. De Bond van Distillateurs en Likeurstokers in Nederland (1918-1926) te Schiedam en de Nederlandse producenten van spiritus en moutwijn waarschuwen ervoor dat de accijnsverhoging mogelijk zal leiden tot *een zeer belangrijke frauduleuze invoer en frauduleuze productie*. Waar tot dan toe vooral sprake is van Nederlandse jenever die naar België gesmokkeld wordt, zal de accijnsverdubbeling in Nederland weleens tot een omgekeerde smokkelhandel kunnen leiden, omdat België dan van beide landen het laagste accijnstarief heeft. Ook wordt met de verhoging van de accijns van 330 naar 660 gulden per hectoliter zuivere alcohol *de prikkel tot clandestiene productie zeer veel groter*. De Vries ontkent niet

dat deze problemen zich zouden kunnen gaan voordoen maar meent dat de smokkel beperkt zal zijn, dat er bovendien effectief tegen kan worden opgetreden en dat ook clandestiene stokerijen steeds na korte tijd zullen worden ontdekt.

DE JAREN 1920

Het optimisme van de minister is begrijpelijk. Clandestiene stookpraktijken zijn in het verleden nooit een groot probleem geweest. Zelfs gedurende de betrekkelijk korte periode (november 1917 tot en met maart 1919) dat jenever en andere gedistilleerde dranken wegens grondstofschaarste onderhevig zijn geweest aan rantsoenering, is het in Nederland niet gekomen tot een opvallende uitbraak van sluikstookpraktijken. Het aantal ondernemende en experimenteel ingestelde burgers dat met primitieve distilleertoestelletjes al dan niet voor eigen consumptie in het geheim alcohol stookt, is vermoedelijk zeer beperkt. Alcoholsmokkel is bijna altijd beperkt gebleven tot uitvoer van gedistilleerde dranken die reeds zijn veraccijnsd, waardoor de Nederlandse schatkist dus niet is benadeeld. Aan de andere kant is een verdubbeling van het accijnstarief een unicum en getuigt het van een zekere lichtvaardigheid zo gemakkelijk over de mogelijke gevolgen heen te stappen. Al snel na invoering van de accijnsverhoging, op 6 januari 1921, blijkt dat smokkelhandel en sluikstookpraktijken her en der de kop opsteken. Er blijkt niet alleen clandestiene invoer van gedistilleerd uit België op te treden maar ook vanuit Duitsland, waardoor het ministerie van Financiën zich gedwongen ziet zowel aan de zuid- als aan de oostgrenzen de bewaking op te voeren. Voorts wordt geconstateerd dat ook langs de kustlijn van de Wadden- en Zuiderzee gedistilleerde dranken Nederland worden binnengesmokkeld. Een aanzienlijk deel van deze overzeese smokkelwaar blijkt wrang genoeg van Nederlandse makelij. Onveraccijnsde jenever die door Nederlandse distillateurs verkocht is aan Duitse handelsmaatschappijen voor export naar Afrika, Zuid-Amerika en het Verre Oosten, blijkt vanuit Duitse vrijhavens via de Wadden- en Zuiderzeeroute clandestien weer terug naar Nederland te vloeien. Ook via de Zeeuwse en Zuid-Hollandse wateren en zelfs via de grote rivieren wordt steeds meer drank Nederland binnengesmokkeld. Het ministerie van

Financiën reageert hierop door de douanevloot te moderniseren en uit te breiden.

Waar voorheen hooguit twee- of driemaal per jaar een clandestiene stokerij is ontdekt, worden in 1921 maar liefst acht van dergelijke inrichtingen in Nederland opgerold. Bij de douanerecherche, de dienst van het ministerie van Financiën die belast is met de opsporing van deze vorm van fraude, realiseert men zich dat de ontdekte stokerijen waarschijnlijk slechts het topje van de ijsberg vormen. De meeste van de opgerolde stokerijen bevinden zich namelijk in de stad en worden ontdekt doordat omwonenden klagen over stankoverlast. Clandestiene stokerijen die gevestigd zijn in de buurt van bonafide distilleerderijen of van industrieën die reeds voor enige stankoverlast zorgen, lopen veel minder kans op ontdekking. Een geheime stokerij op de bovenverdieping van de suikerwerk- en chocoladefabriek van de Fa. H. Cohen & Co. te Amsterdam komt pas aan het licht wanneer deze fabriek op 8 januari 1922 afbrandt door een defect aan het distilleertoestel. Ook clandestiene

stokerijen op het platteland lopen weinig kans op ontdekking. Veruit de *veiligste* plek om illegaal alcohol te stoken is een schuur of stal op een afgelegen boeren erf waar reeds onsmakelijke luchtjes hangen, die de gist- en alcohol dampen kunnen camoufleren.

In de clandestiene stokerijen die wél worden opgerold blijkt veelal alcohol te worden vervaardigd door vergisting van suiker. Deze wijze van alcoholbereiding vergt namelijk minder expertise dan het stoken van graanalcohol. Begrijpelijkerwijs probeert de douanerecherche sluikstokers op te sporen via de verkoopadministratie van suikerproducenten en suikergroothandelaren. Sluikstokers realiseren zich echter terdege dat rechtstreekse suikeraankopen onder eigen naam riskant zijn en bedienen zich dus van tussenpersonen, schuilnamen en spookfirma's. Verder worden auto's, waarmee balen suiker worden opgehaald bij groothandelaren en tussenpersonen, voorzien van valse kentekenplaten, zodat postende douanerechercheurs op een dwaalspoor worden gebracht. In 1922 beginnen de clandestiene stookpraktijken verontwaardigende vormen aan te nemen. Naast de vele tamelijk primitieve huisstokerijen die worden ontdekt, waar slechts laagwaardige alcohol (40 à 50% vol) wordt geproduceerd in geringe hoeveelheden (minder dan 50 liter per week), worden zo nu en dan ook clandestiene stokerijen opgerold die beschikken over distilleertoe-stellen waarmee productievolumes van enkele honderden liters hoogwaardige alcohol (94 à 96% vol) per week kunnen worden gerealiseerd. In december 1922 wordt in een sigarenfabriek aan de Haarlemmerweg even buiten Amsterdam een clandestiene stokerij ontdekt waarvan de voorraad in beslag genomen alcohol zo groot is, dat het ingespannen paard geen beweging krijgt in de kar waarmee deze voorraad moet worden afgevoerd. Het aantal ontdekte clandestiene stokerijen loopt in 1923 op tot 49. Ook de smokkelhandel tiert welig. *'t Is nu alom bekend, dat zeer velen aan het winstgevend gedistilleerd smokkelen een ruim bestaan vinden* noteert een verslaggever van het *Rotterdamsch Nieuwsblad* (5 september 1922). Het snel toenemende autoverkeer wordt aangemerkt als een factor die de frauduleuze invoer van gedistilleerd in de hand werkt. Steeds vaker komt het voor dat smokkelaars brutaalweg op volle snelheid per auto de grens oversteken.

↑
Zak met 100 kilogram suiker in een clandestiene stokerij, 1923.
Collectie Nationaal Archief Spaarnestad Photo/Het Leven, Haarlem.

MACHTELOOS OVERHEIDSOPTREDEN

Jonkheer Dirk Jan de Geer (1870-1960), De Vries' opvolger als minister van Financiën, reageert krachtdadig door meer middelen ter beschikking te stellen voor grensbewaking, handhaving en opsporing. Ook wordt het bezit, vervaardigen en vervoeren van distilleertoestellen aan beperkende maatregelen onderworpen middels de Wet houdende nadere bepalingen tot verzekering van den accijns op het gedistilleerd, die op 1 augustus 1922 in werking treedt. Ten slotte wordt de opsporingsbevoegdheid van politieambtenaren uitgebreid, zodat zij de douanerecherche kunnen assisteren. De maatregelen sorteren echter nauwelijks effect. Volgens een voorzichtige schatting van het ministerie van Financiën derft de schatkist jaarlijks minstens twee miljoen gulden aan accijnsontvangsten als gevolg van sluikstook- en smokkelpraktijken. De Geers' opvolger Hendrik Colijn (1869-1944) ziet gedurende zijn ministerschap de problemen alleen maar verder oplopen. In 1924 komt het aantal ontdekte sluikstokerijen uit op 40, maar het jaar daarop wordt een stijging genoteerd tot 67. Met de mantra dat clandestiene stokerijen doorgaans al binnen drie maanden na oprichting worden ontdekt – een bewering die nauwelijks controleerbaar is – en dat hun productiecapaciteit zeer beperkt is – wat echter lang niet altijd het geval is – probeert Colijn de Tweede Kamer gerust te stellen. De Tweede Kamer neemt hiermee genoegen maar niet iedereen laat zich zo gemakkelijk in slaap sussen. In een ingezonden stuk in de *Nieuwe Rotterdamse Courant* van 27 april 1924 luidt Simon Maas (1880-1964), oud-directeur van N.V. Distilleerderij v/h Simon Rijnbende (Schiedam) en voorzitter van de Bond van Distillateurs en Likeurstokers in Nederland, de noodklok over de wantoestanden die het gevolg zijn van de *krankzinnige* accijnsverhoging van 1921. Wat Maas bovenal stoort is dat de regering blijft vasthouden aan de fictie dat het haar zal lukken de wet te doen eerbiedigen, terwijl zonneklaar is dat smokkelhandel en sluikstookpraktijken bloeien als nooit tevoren: *Aan die fictie wordt al te veel opgeofferd: de Staatsfinanciën, de industrie, de bonafide handel, ja zelfs de publieke moraal.* In zijn kritiek op de regering staat Maas zeker niet alleen. De onmacht om paal en perk te stellen aan smokkelhandel en clandestiene stokerijen wordt door diverse kranten scherp aan de kaak gesteld. Het *Algemeen Handelsblad* (20

Clandestiene stokerij ontdekt in een kelder te Maastricht, 1925.
Collectie Nationaal Archief Spaarnestad Photo/Het Leven, Haarlem.

december 1923) schroomt niet een vergelijking te trekken met de grote vlucht die *bootlegging* in de Verenigde Staten heeft genomen als gevolg van de zogenaamde drooglegging of *prohibition* (1920): *Zo heeft dan Nederland ook zijn drankfraude en -smokkel, gelijk de Verenigde Staten van Noord-Amerika. Wat ginds het verbod doet, wordt hier door den hoogen accijns in de hand gewerkt.* Net als Simon Maas meent het dagblad *Het Vaderland* (1 mei 1924) dat smokkel- en sluikstookpraktijken het doeltreffendst kunnen worden bestreden door verlaging van de gedistilleerdaccijns. Met een verwijzing naar het Bijbelboek Jozua 9: 3-17 wordt zo'n verlaging echter hoogst ondenkbaar geacht: *eerder heeft de zon werkelijk stilgestaan in het dal van Gibeon dan dat een minister van Financiën in den huidige tijd belasting verlaagt!*

Toch is een verlaging van de accijns op het gedistilleerd niet zo onwaarschijnlijk als sommige waarnemers menen. Op het ministerie van Financiën is men zich er namelijk scherp van bewust dat de accijnsopbrengsten sinds de accijnsverhoging van 6 januari 1921 niet met tien tot vijftien miljoen gulden per jaar zijn gestegen, maar (na een kleine initiële stijging) juist behoorlijk zijn gedaald. Dat betekent dat het zogenaamde accijnsoptimum – de grens waarbij een accijnsverhoging ook tot hogere opbrengsten leidt – in 1921 kennelijk fors is overschreden. Tegenover de geringere accijnsopbrengsten staan daarbij tevens aanmerkelijk hogere uitgaven in verband met handhaving en opsporing. Vooraleer de minister van Financiën besluit tot een daadwerkelijke verlaging van de gedistilleerdaccijns zullen echter nog zo'n vijf jaar verstrijken. Het is niet Colijn maar de in maart

1926 op zijn oude post teruggekeerde De Geer die ten langen leste concludeert dat smokkelhandel en sluikstookpraktijken de regering boven het hoofd dreigen te groeien. De Geer, die het ambt van minister van Financiën net als Colijn combineert met dat van minister-president, is zijn carrière in de landspolitiek ooit begonnen als Tweede Kamerlid voor het kiesdistrict Schiedam (1907-1918). Uit dien hoofde is De Geer zich ongetwijfeld bewust van de noden van de bonafide gedistilleerindustrie en -handel. Hij voelt er evenwel weinig voor de parlementaire geschiedenis in te gaan als de minister die door een accijnsverlaging het alcoholmisbruik heeft bevorderd. Vandaar dat hij zich ook ontvankelijk toont voor de opvattingen van drankbestrijders, in het bijzonder die vanuit zijn eigen confessionele achterban. In december 1927 stelt De Geer een interdepartementale commissie in die zowel met vertegenwoordigers van de gedistilleerbranche als met drankbestrijdingsorganisaties gesprekken aanknoopt over een eventuele accijnsverlaging. In deze gesprekken raken de drankbestrijdingsorganisaties er geleidelijk aan van doordrongen dat een accijnsverlaging niet zal leiden tot een schrikbarende verbruiksstijging. Weliswaar zullen de officiële verbruikscijfers stijgen, maar dat komt doordat deze cijfers alleen betrekking hebben op veraccijnsde alcohol. Daar staat echter een daling tegenover van het niet-geregistreerde verbruik van clandestiene alcohol. De interdepartementale commissie adviseert De Geer om de accijns met 40% te verlagen (van 660 naar 398 gulden per hectoliter zuivere alcohol), een advies dat door de minister wordt overgenomen en met succes door het parlement wordt geloodst.

Wat uiteindelijk de doorslag heeft gegeven bij deze accijnsverlaging is niet zozeer het belang van de Nederlandse schatkist, als wel de vrees dat aanhoudende smokkel- en sluikstookpraktijken zullen leiden tot een duurzame ondermijning van de belastingmoraal. De verlaging van de gedistilleerdaccijns per 1 maart 1929 moet smokkelaars en clandestiene stokers de prikkel ontnemen hun activiteiten voort te zetten. Ook caféhouders en particulieren die jarenlang willens en wetens smokkelwaar hebben afgenomen dienen door de accijnsverlaging weer naar de bonafide handelskanalen te worden teruggeleid. Dat laatste geldt tevens voor distillateurs, likeurstokers en wijnhandelaren die op enig moment

bezweken zijn voor het aanbod van goedkope alcohol van clandestiene herkomst. Dat onder- en bovenwereld op een hoogst onwenselijke wijze met elkaar verknoopt zijn geraakt is bijvoorbeeld gebleken bij een zaak die in augustus 1925 in Haarlem aan het licht is getreden, waar een handelaar drie jaar lang clandestien gestookte alcohol uit diverse sluikstokerijen heeft weten door te sluizen naar te goeder naam en faam bekend staande bedrijven in de drankenindustrie en drankenhandel. Of iedereen die sinds 1921 van de smokkelhandel en sluikstook heeft geprofiteerd weer zo gemakkelijk in het gareel te dwingen is, wordt door sommigen betwijfeld. De *Tilburgsche Courant* noteert op 11 november 1927 met vooruitziende blik – de accijnsverlaging zal immers pas ruim een jaar later gestalte krijgen – dat wie jarenlang *de betrekkelijke gemakkelijke van het clandestiene stoken heeft leeren kennen, en [...] de zoete winsten heeft leeren incasseeren* deze waarschijnlijk niet zonder meer zal opgeven.

CRISISJAREN

Feit is dat de accijnsverlaging, die aan smokkel- en sluikstookpraktijken een einde moet maken, aan de vooravond komt van een diepe economische crisis, die met name vanaf 1931 gepaard gaat met zeer grote werkeloosheid en sterk dalende consumptieve bestedingen. Deze economische omstandigheden blijken een minstens zo goede voedingsbodem te zijn voor smokkelhandel en sluikstookpraktijken als een te hoge accijns. Burgers die geconfronteerd worden met ontslag of een plotse sterke inkomensdaling bezwijken soms maar al te gemakkelijk voor de verleiding van smokkel of sluikstook als alternatieve bron van inkomsten. Dat geldt ook voor mannen die een oproep vrezen voor de gedwongen werkverschaffing. Anderzijds neemt ook de vraag naar goedkoop gedistilleerd sterk toe. Caféhouders merken dat veel van hun vaste klanten terughoudender zijn in hun bestedingspatroon en tonen zich daarom gevoelig voor clandestien gedistilleerd, zodat zij enerzijds een goedkopere borrel kunnen schenken en anderzijds hun eigen omzet en winst op peil kunnen houden. Daarbij komt nog dat minister De Geer, ter wille van een kloppend staats-huishoudboekje, een deel van de accijnsverlaging van 1 maart 1929 al binnen twee jaar weer tenietdoet. Per 1 februari 1931 wordt het accijnstarief opgetrokken van 398

naar 440 gulden per hectoliter zuivere alcohol. De Geer dreigt zelfs met aftreden als de Tweede Kamer niet instemt met deze verhoging. De accijnsverhoging zorgt ervoor dat smokkel en sluikstook toch weer lonend worden, weliswaar niet in die mate als in de periode 1921-1929, maar nog altijd lonend genoeg voor zij die het niet zo nauw nemen met de wet. Hoewel gegevens hieromtrent ontbreken, mag worden aangenomen dat er een zekere mate van continuïteit moet hebben bestaan tussen het clandestiene stokersgilde uit de jaren 1920 en dat uit de jaren 1930. Van de vele honderden personen die in de jaren 1920 voor korte of langere tijd ervaring hebben opgedaan met het illegaal stoken van alcohol, zal ongetwijfeld een deel deze activiteit in de jaren 1930 hebben voortgezet of weer ter hand hebben genomen.

Hoewel clandestiene stokerijen in de jaren 1930 overal in Nederland opduiken, springen sommige regio's er duidelijk uit. In het Westland bijvoorbeeld, waar de tuinbouwsector al vanaf het begin van de crisis grote moeite ondervindt bij de afzet van haar producten, blijkt menige tuinbouwer uit nood zijn toevlucht te nemen tot sluikstook. In oktober 1933 doen douanerecherche en politie invallen bij diverse tuinbouwbedrijven in het Westland waarvan het vermoeden bestaat dat er alcohol gestookt wordt. De sterk dalende agrarische export en de neerwaartse prijsdruk waaraan hun producten bijgevolg onderhevig zijn, brengt ook veel kleine boeren in het Groningse Westerkwartier en de Friese Wouden ertoe zich op het clandestiene pad te begeven. Opvallend is voorts dat ook langs de Duitse grens het clandestien stoken in de crisisjaren veelvuldiger lijkt te zijn beoefend dan in andere delen van Nederland. Vooral in Twente worden erg veel geheime stokerijtjes ontdekt. Alleen al in de eerste maanden van 1935 worden hier negen clandestiene distilleertoestellen in beslag genomen. Veel van de Twentse sluikstookoperaties lijken te zijn opgezet met behulp van Duitse installateurs. In Duitsland neemt vanaf het begin van de crisis het aantal *Schwarzbrennereien* eveneens snel toe. Een verlaging van de *Branntweinsteuer* (gedistilleerdaccijns) in Duitsland zet echter een rem op deze ontwikkeling en op de rentabiliteit van de reeds bestaande operaties. Vermoedelijk zijn daardoor sommige Duitse stokerijen vanaf 1933 afzet gaan zoeken in Nederland. Verschillende Duitsers die in eigen land als clandestien stoker werkzaam zijn geweest, blijken in elk

De apparatuur van een in 1937 ontdekte clandestiene stokerij in het Groningse Zevenhuizen (gemeente Leek) is duidelijk het resultaat van huisvlijt.

Collectie Likeur & Fris Museum, Hilvarenbeek.

geval hun expertise in Nederland te gelde te maken. Op de bovenverdieping van een boerderij in het Limburgse Beegden wordt op 28 juli 1933 een clandestiene stokerij ontdekt die is aangelegd door *eenige bekwame Duitse monteurs*. Op 27 juni 1935 staat in Arnhem een Duitser voor de rechtbank die ervan wordt verdacht *in geheel Twente de mensen [te hebben onderricht] hoe zij geheime distilleerderijen in elkaar moesten zetten*. In een woning aan de Amstelveenseweg te Amsterdam wordt op 20 februari 1936 een Duitser aangehouden die ervan wordt verdacht aldaar een distilleertoestel te hebben geïnstalleerd. De hoofdbewoner van het pand, een werkloze kelner, wordt door de Duitser de fijne kneepjes van het stokersambacht bijgebracht.

Invoerfraude vanuit Duitsland van zowel clandestien gestookte alcohol (*Sprit*) als veraccijnsd gedistilleerd (*Schnapps*), komt in de jaren 1930 langs de gehele oostgrens voor. Omdat ook België een lager accijnstarief op gedistilleerde dranken kent dan Nederland, wordt ook langs de zuidgrens veel gesmokkeld. Heel wat inwoners uit de grensstreek verdienen iets bij met de smokkel van gedistilleerde dranken. In menig café in Noord-Brabant, Limburg en Zeeuws-Vlaanderen is het vaderlands gedistilleerd dat wordt geschonken eigenlijk Belgische je-never en likeur. Door de devaluatie van de Nederlandse

↑
 Ondergrondse stokerij op de hei bij Lattrop, 1937. De palen markeren de kuil waarin de stokerij is ondergebracht. De kuil was afgedekt met plaggen. Op de foto ook nog de koe die de stokerij ontdekte, de boer die de plek aanwijst waar de koe door het dak van de stokerij viel en apparatuur die er in beslag genomen werd.

Collectie Nationaal Archief Spaarnestad Photo/Het Leven, Haarlem.

gulden, eind september 1936, wordt de smokkel van veraccijnsd gedistilleerd echter veel minder lonend. Een hardnekkiger vorm van invoerfraude is die van Nederlandse jenever die onveraccijnsd naar Duitsland en België is geëxporteerd, maar die via smokkelroutes toch weer in Nederland blijkt terug te keren.

ONDERGRONDSE STOKERIJEN

Clandestiene stokerijen worden soms op de raarste plaatsen aangetroffen. Zo wordt op oudejaarsavond 1934 een clandestiene stokerij ontmanteld die zich bevindt onder de bedstede van een woonboot in de Surhuisterveenservaart. Maar ook op de zolder van een deftige villa in Muiderberg wordt op 30 januari 1935 een distilleertoestel ontdekt. Een veldwachter die rond een verdachte boerderij in het Noord-Hollandse gehucht Groot Dorregeest loopt, bespeurt deining in de bodem, slaat aan het graven en ontdekt zo op 18 juni 1934 een ondergrondse stokerij. De stokerij is alleen toegankelijk via een onderaardse gang, die kan worden betreden via een kast in het woongedeelte van de boerderij. In het Twentse Lattrop, vlakbij de Duitse grens, wordt begin november 1937 bij toeval wederom een ondergrondse stokerij ontdekt. Een losgebroken koe zakt bij haar zwerftocht over de hei door

het *dak* van de stokerij en brengt zo de clandestiene operatie letterlijk en figuurlijk aan het licht. De ingang van dit stokerijtje blijkt zich te bevinden in een houtwal en de schoorsteen is verborgen in een dennenbosje. Een derde ondergrondse stokerij wordt op 21 januari 1938 ontdekt in Halle (gemeente Zelhem) in de Achterhoek. Hier moet de ondergrondse ruimte worden betreden via een varkenshok en wordt de schoorsteen aan het zicht onttrokken door enkele fruitbomen. Bij het ontdekken van de clandestiene operaties speelt als gezegd het toeval soms een belangrijke rol, maar veruit de meeste clandestiene stokerijen verraden zichzelf door hun geur. Een klein aantal komt aan het licht door onbenulligheid van de stokers. In Midden-Beemster brandt op 6 januari 1932 een boerderij gedeeltelijk af, vermoedelijk door het onzorgvuldig stoken van een distilleertoestel. In een kaaspakhuis te Gouda waar in het geheim alcohol wordt gestookt, gooien de stokers paraffineblokjes in de kachel waarop hun distilleertoestel staat met als gevolg dat de vlammen uit de schoorsteen slaan. Als de brandweer arriveert is het vuur reeds gedoofd, maar wordt natuurlijk wel de stokerij ontdekt (16 november 1937).

Veruit de meeste distilleertoestellen die in clandestiene stokerijen worden aangetroffen zijn duidelijk het product van huisvlijt. Wat nogal eens voorkomt is dat melkbus-

TELEFOON 73
BANKRELATIE:
ROTTERDAMSCH BANK
GIRO 98541

vanTuijn's Limonadefabrieken en Distilleerderij n.v.

DICT.
TYP.

DONGEN,

Briefhoofd uit de jaren 1950 van van Tuijn's Limonadefabrieken en Distilleerderijen. Voor de oorlog heet dit bedrijf N.V. Bierbrouwerij De Kroon te Dongen. In 1933 wordt in het woonhuis naast het bedrijf (uiterst rechts op de afbeelding) een clandestiene distilleerderij aangetroffen.

Collectie Likeur & Fris Museum, Hilvarenbeek.

sen en wasketels worden omgebouwd. Het deksel wordt op de melkbus of wasketel vast gesoldeerd, in het deksel wordt een gat gemaakt, door dat gat wordt een pijp gestoken voor de afvoer van de alcohol damp, en onderaan de melkbus of wasketel wordt een kraan bevestigd ter verwijdering van het afgestookte beslag. De productiecapaciteit van dit soort distilleertoestellen is niet groot en zelden lukt het de stokers om met deze toestellen een product te vervaardigen met een alcoholgehalte van meer dan 50% vol. Af en toe komen douanerecherche en politie echter ook stokerijen op het spoor waar de zaken grootser worden aangepakt. In het woonhuis grenzend aan N.V. Bierbrouwerij De Kroon te Dongen wordt op 22 december 1933 een professionele distilleerketel aangetroffen. Reeds enige tijd bestaat bij de douanerecherche het vermoeden dat De Kroon zijn afnemers niet alleen van bier en limonadegazeuse maar ook van zelfgestookte jenever voorziet. De inval vindt plaats op het moment dat net een nieuwe distilleerketel is geïnstalleerd. Eigenaar Henri van Tuijn (1898-1969), wonende te Antwerpen, ontkent elke betrokkenheid. Voor de rechtbank te Breda hoort hij op 11 juni 1936 een boete van 4.000 gulden of zes maanden cel tegen zich eisen. Wegens gebrek aan bewijs volgt echter vrijspraak. Dat Van Tuijn enkele jaren later een legale distilleerderij in Dongen opzet, doet vermoeden dat hij wel degelijk ten nauwste bij de clandestiene stokerij betrokken is geweest. Onder de rook van Delft wordt op oudejaarsavond 1937 in een schuur aan de Rotterdamseweg een clandestiene stokerij ontdekt met een professionele distilleerketel van maar liefst 300 liter inhoud die bovendien – wat in geheimstokerijen maar hoogst zelden voorkomt – keurig is ingemetseld.

In de geheimstokerijen in binnenstedelijk gebied blijkt vergisting van suiker veruit het populairste procédé van alcoholbereiding. Op het platteland is het beeld gevarieerder. Sommige agrariërs die zich op het pad van sluikstook begeven, experimenteren met het bereiden van alcohol uit eigen gewas (tarwe, maïs, aardappels). Toch lijken ook op het platteland de meeste sluikstokers voor de gemakkelijkste weg te hebben gekozen, namelijk bereiding van alcohol uit suiker. Beangstigend is dat af en toe ook stokerijen worden ontdekt waar brandspiritus de belangrijkste grondstof is. In deze stokerijen wordt gepoogd brandspiritus te ontkleuren en te ontdoen van methylalcohol zodat deze spiritus daarna kan dienen

voor de bereiding van jenever of likeur of kan worden versneden (gemengd) met veraccijnsd gedistilleerd. In veel gevallen levert dat niettemin dranken op met een te hoge concentratie van het giftige methylalcohol. Dat sluikstokers die brandspiritus omzetten in of versnijden met jenever de volksgezondheid in gevaar brengen, leidt opvallend genoeg niet tot een verhoging van de strafmaat wanneer deze stokers voor de rechter staan. In mei 1933 worden een melkhandelaar en een drogist uit Den Haag veroordeeld voor hun betrokkenheid bij een geheime stokerij in een onbewoonbaar verklaarde woning in het Klaverbladhofje. De melkhandelaar krijgt zeven weken hechtenis wegens het onbevoegd voorhanden hebben van een distilleertoestel – een ketel met een inhoud van 300 liter – terwijl de drogist er vanaf komt met een geldboete van 250 gulden, hoewel alles erop wijst dat hij het brein is achter deze gevaarlijke sluikstookoperatie. In de schuur van een caféhouder te Zwolle worden op 20 oktober 1934 een distilleertoestel, een koolstoffilter en twaalf flessen brandspiritus aangetroffen. Toch hoort de caféhouder voor de rechtbank niet meer dan twee maanden gevangenisstraf tegen zich eisen, wat aardig overeenkomt met de straf die de gemiddelde sluikstoker krijgt opgelegd.

BLOEMLEZING UIT DE ONDERWERELD EN METHYLDRAAMA IN SPEKHOLZERHEIDE

Al snel na de verhoging van het accijnstarief in 1931 is duidelijk dat net als in 1921 het accijns optimum is overschreden en dat de accijnsopbrengst alleen maar terugloopt. Ook de groeiende accijnsfraude is zorgwekkend. Niet alleen vanuit de gedistilleerdindustrie maar ook vanuit de horecabranche komt een krachtige lobby op gang voor accijnsverlaging. Op 21 december 1934 laat minister van Financiën Pieter Oud (1886-1968) zich daags voor het kerstreces in de Tweede Kamer ontvalen dat hij overweegt de gedistilleerdaccijns te verlagen om zodoende het accijns optimum te herstellen en een halt toe te roepen aan sluikstook- en smokkelpraktijken. In de kerstvakantie en de daaropvolgende januarimaand besteedt Nico van Moorsel (1887-1954), directeur van N.V. Distilleerderij v/h Simon Rijnbende (dochteronderneming van de N.V. Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek te Delft, een van de twee grootste Nederlandse alcohol-

producenten) bijna al zijn tijd aan het samenstellen van een boekje dat de minister over de streep moet trekken. Het boekje wordt eind februari ten doop gehouden als een gezamenlijke uitgave van de Nederlandsche Vereeniging van Distillateurs en Likeurstokers (1921-1941) en De Vereenigde Distillateurs (1926-1984). Van laatstgenoemde kartelorganisatie is Van Moorsel de secretaris. Het 84 pagina's tellende werkje, dat de omineuze titel *Een bloemlezing uit de onderwereld* draagt, is feitelijk een opsomming van krantenberichten over clandestiene stook- en smokkelpraktijken die sinds de accijnsverhoging van 1931 aan het licht zijn getreden. Deze krantenberichten worden afgewisseld met korte commentaren van Van Moorsel. Er worden 12.000 exemplaren van het boekje gedrukt. Parlementariërs, kranten en opiniebladen krijgen een gratis exemplaar toegezonden. Een deel van de oplage wordt via de boekhandel verspreid. In de pers krijgt de bloemlezing een gunstig onthaal. *Het Vaderland* schrijft *versteld en verplet* te staan van met name de risico's voor de volksgezondheid die clandestien gestookte alcohol met zich meebrengt. Volgens de krant toont de bloemlezing overtuigend aan dat een te hoog opgevoerde gedistilleerdaccijns *moreel slecht, fiscaal onvoordeelig en onrechtvaardig [uitpakt]*. Zo'n accijns *kweekt den knoeier en vernietigt den bonafide fabrikant* (28 februari 1935). De *Nieuwe Tilburgsche Courant* schrijft dat het Rijk jaarlijks de accijns misloopt van *tien-duizenden hectoliters die clandestien gestookt of gesmokkeld worden en waarvan dus de revenuen in de zakken komen van de fraudeurs* (1 maart 1935).

Gedwongen door alle aandacht die het boekje oproept, maakt minister Oud nogmaals zijn standpunt kenbaar. In de memorie van toelichting bij een wetsontwerp ter verlaging van de openbare uitgaven, ondertekend door het voltallige kabinet, stelt Oud thans duidelijk een accijnsverlaging in het vooruitzicht: *Zoowel frauduleuze invoer, als frauduleuze bereiding in het binnenland, vormen een ernstig kwaad, dat niet alleen aan de schatkist en aan de bonafide fabrikanten en handelaren zeer grote schade berokkent, maar ook in moreel opzicht voor de bevolking funest is. Aan deze wantoestand zal alleen een einde zijn te maken door den accijns met zoodanig bedrag te verlagen, dat fraude niet meer loonend zal zijn* (26 april 1935). Tot grote frustratie van de gedistilleerd-industrie en de gedistilleerdhandel maakt Oud echter

Nico van Moorsel, secretaris van De Vereenigde Distillateurs, ijvert dertig jaar lang (van 1924 tot aan zijn dood in 1954) voor een meer effectieve bestrijding van clandestiene stookpraktijken.

In zijn ogen is de meest effectieve bestrijdingsmethode het verlagen van de gedistilleerdaccijns.

Collectie Commissie Gedistilleerd van het Productschap Dranken, Den Haag.

geen enkele haast met de uitvoering van dit voorneemen. Nico van Moorsel stelt daarom in 1936 nogmaals een brochure samen waarin hij betoogt dat de weinig effectieve bestrijding van sluikstook- en smokkelpraktijken een schandvlek is op het blazoen van de Nederlandse regering. Van Moorsels brochure, die in mei 1936 verschijnt onder de titel *Wat niemand verantwoord kan*, roept minister Oud op met een accijnsverlaging een einde te maken aan de *terreur* waaraan bonafide distillateurs en likeurstokers sinds 1931 blootstaan: *Als het onbedreigde arbeiden van bankiers, Kamerleden, schoenmakers of boeren onmogelijk werd gemaakt door de terreur van een kleine bevolkingsgroep, zou dan de regering niet ingrijpen om de rechtszekerheid waarop Nederlanders terecht zo trotsch zijn, veilig te stellen? Maar sinds jaar en dag ondervindt een nijver en arbeidzaam volksdeel molest zonder precedent.* In verband met de precaire toestand van 's lands financiën durft minister Oud evenwel niet over te gaan tot een accijnsverlaging omdat hij vreest dat daardoor miljoenen guldens minder aan accijnsopbrengst in de staatskas zullen vloeien.

Ook een drama in het Zuid-Limburgse Spekholzerheide, waar tussen 12 en 15 oktober 1936 drie mensen overlijden aan een methylnalcoholvergiftiging, brengt de Nederlandse regering niet op de gedachte dat een accijnsverlaging hoogst wenselijk is. Genoegzaam bekend is dat clandestien gestookte dranken die met methylnalcohol verontreinigd zijn groot gevaar voor de volksgezondheid opleveren. In de Nederlandse pers wordt uitgebreid bericht over methylnalcohol in de Verenigde Staten, Rusland, Duitsland en Hongarije waarbij vele tientallen doden te betreuren vallen. Dat zo'n drama zich ook in eigen land kan afspelen, lijken politici en ambtenaren tot oktober 1936 echter nauwelijks voor mogelijk te hebben gehouden. De drie personen uit Spekholzerheide overlijden na het drinken van enkele borreltjes in een plaatselijk café. Vijftien andere personen belanden met meer of minder ernstige vergiftigingsverschijnselen in het ziekenhuis. Omdat ook de caféhouder zelf, Mathijs Lemmen (1897-1936), tot de dodelijke slachtoffers behoort, kan hij niet navertellen van wie hij zijn jenever heeft betrokken. Uit een aan-

tekening in een zakboekje van Lemmen wordt echter afgeleid dat de borreltjes die hij schenkt *Verschnitt* zijn, oftewel zelf bereid door het versnijden van veraccijnsd gedistilleerd met clandestien gestookte alcohol. Het vermoeden bestaat dat die clandestiene alcohol uit Duitsland afkomstig is. Het drama te Spekholzerheide leidt tot Kamervragen aan minister Oud en zijn collega van Sociale Zaken waarbij onder meer geïnformeerd wordt naar de kans op herhaling. De ministers zijn stellig van mening dat die kans niet erg groot is en doen de zaak in Spekholzerheide af als een *noodlottige vergissing*. Politieonderzoek wijst uit dat Mathijs Lemmen zich al langere tijd heeft bezondigd aan het versnijden van gedistilleerde dranken met clandestiene alcohol. Die clandestiene alcohol is kennelijk altijd deugdelijk van samenstelling geweest; alleen ditmaal zou Lemmen per ongeluk methylnalcohol geleverd hebben gekregen. Dat andere caféhouders in den lande, die zich schuldig maken aan dezelfde versnijdingspraktijken als Lemmen precies hetzelfde zou kunnen overkomen, blijft onweersproken.

TWEDE WERELDOORLOG

Aan het eind van de jaren 1930, als de Nederlandse economie voorzichtig uit het dal omhoog klimt, boeten de clandestiene stookpraktijken enigszins aan omvang in. De Tweede Wereldoorlog creëert evenwel opnieuw omstandigheden die sluikstook in de hand werken. Ditmaal is het de jeneverschaarste die de voedingsbodem vormt waarop de sluikstokerijen gedijen. Om te voorkomen dat ongelimiteerde hoeveelheden melasse, gerst en rogge in oorlogstijd worden verwerkt tot alcohol – in plaats van dienst te doen als voedingsmiddelen voor mens en dier – heeft de Nederlandse regering al in oktober 1939 de zogenaamde *Spiritusbeschikking* uitgevaardigd, waardoor de productie van en handel in alcohol volledig onder staatstoezicht komen. Distillateurs en likeurstokers krijgen slechts beperkte hoeveelheden spiritus en moutwijn toegewezen voor de vervaardiging van jenever en andere gedistilleerde dranken. In het eerste oorlogsjaar merkt de Nederlandse consument echter nog weinig van schaarste. Consumenten die in deze periode een jenevervoorraadje aanleggen, blijken later in de oorlog te beschikken over een zeer waardevol ruilmiddel. Vanaf april 1941 beginnen jenever en andere gedistilleerde

↑
In dit pand in de Industriestraat te Spekholzerheide (gemeente Kerkrade) speelt zich in oktober 1936 het drama af waarbij drie mensen overlijden aan de gevolgen van het drinken van giftige alcohol.

Foto: Google Streetview.

Jeneverschaarste zorgt tijdens de Tweede Wereldoorlog voor een heropleving van clandestiene stookpraktijken.

Foto (met retouches) gemaakt in 1941 voor het geïllustreerde weekblad *Het Leven*. De foto is ongetwijfeld geënceneerd.
Collectie Nationaal Archief Spaarnestad Photo/Het Leven, Haarlem.

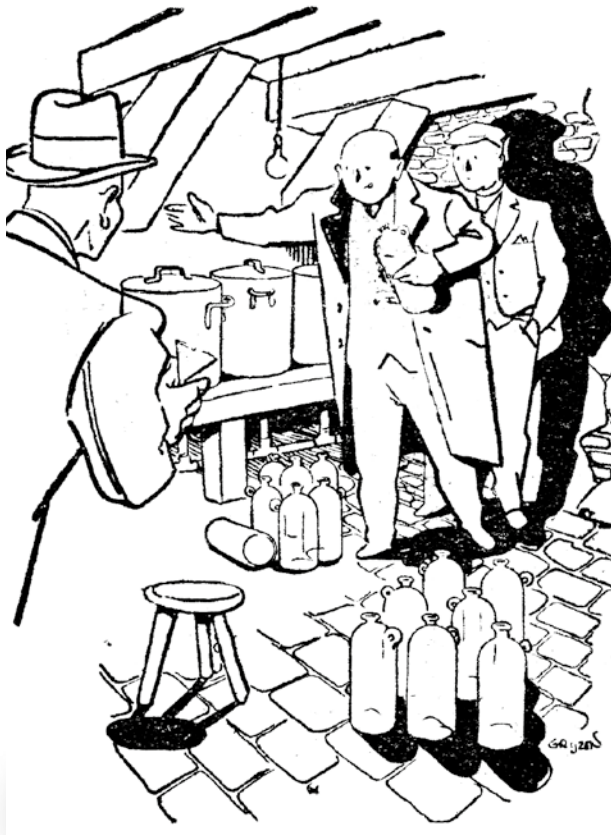
dranken snel schaars te worden. Gedwongen leveranties aan de Duitse *Wehrmacht* maken dat slechts een deel van de Nederlandse gedistilleerdproductie ook terecht komt bij de Nederlandse consument. Vanaf november 1941 krijgen slijters en caféhouders nog maar 40% van het volume aan gedistilleerde dranken geleverd van wat ze in 1939 hebben ingeslagen. Op een eerlijke verdeling en distributie wordt toegezien door het Rantsoeringsbureau voor Gedistilleerde Dranken (RGD, 1941-1946) te Schiedam, dat onder leiding staat van Nico van Moorsel.

Schaarste maakt vindingrijk en werkt prijsopdrijvend, hoewel de overheid dit laatste door strenge prijsvoorschriften tracht te voorkomen. Om langer toe te komen met de hen toegemeten hoeveelheden gedistilleerd lengen veel caféhouders hun gedistilleerd aan met water. Die dunne borrel wordt dan wel tegen de normale prijs verkocht. Ook houden veel caféhouders een deel van hun gedistilleerd rantsoen achter om dit tegen veel hogere prijzen dan toegestaan op de zwarte markt te verkopen of als ruilmiddel te gebruiken. Sommige caféhouders bieden gedistilleerd alleen nog maar aan in de vorm van cocktails, waarvoor een hogere prijs kan worden gevraagd dan voor een gewone borrel. Caféhouders die op deze en andere onoorbare praktijken worden betrapt, krijgen vanaf september

1943 te maken met een verplicht borreluur, in die zin dat ze alleen nog maar voorgeschreven volumes gedistilleerd in normale vorm en tegen normale prijs mogen serveren op een bepaald tijdstip in de middag, zulks om controle mogelijk te maken door ambtenaren van het RGD en de Centrale Controledienst (CCD). Uiteraard zijn caféhouders lang niet de enigen die munt proberen te slaan uit de schaarste. Al vanaf midden 1941 wordt in Amsterdam een toename bemerkt van clandestien gestookte alcohol die door zwarhandelaren aan caféhouders, slijters en particulieren te koop wordt aangeboden. Door enkele van deze zwarhandelaren te schaduwen wordt op 1 oktober 1941 op een kippenboerderij te Bussum een clandestiene stokerij ontdekt waar uit kippenvoer alcohol wordt gestookt.

Naarmate de jeneverschaarste toeneemt groeit het aantal clandestiene stokerijen. In 1941 worden 7 geheime stookoperaties al dan niet op heterdaad betrapt, in 1942 zijn dat er al 36, in 1943 loopt dat aantal verder op tot 112 en in de eerste helft van 1944 worden maar liefst 140 clandestiene stokerijen opgerold. Daarbij gaat het in de meeste gevallen om zeer kleine en primitieve stokerijen die verborgen zijn op zolders en vlieringen en in tuinschuurtjes en fietserbergingen. Verreweg de meeste van deze huisstokerijen produceren maandelijks niet meer dan enkele tientallen liters alcohol van hooguit 50% vol. De voornaamste grondstoffen voor het te vergisten beslag zijn rogge-, tarwe-, maïs- en aardappelmeel. De distilleertoestellen van deze huisstokerijen zijn veelal vervaardigd uit melkbussen of wasketels. In veel huisstokerijen wordt de alcohol ter plekke met behulp van essences en zoetstoffen verwerkt tot jenever en likeur. Menig in beslag genomen clandestien stooksel blijkt ondeugdelijk van samenstelling. Opvallend vaak worden hoge fracties van het giftige methylalcohol aangetroffen. Dat duidt erop dat veel huisstokers niet bekend zijn met de grondbeginselen van het distilleren en dus onbekommerd de zogenaamde voorloop – waarin zich methylalcohol bevindt – verwerken in hun eindproduct. Naast onwetende huisstokers zijn er echter ook gewetenloze lieden die al dan niet gestolen partijen brandspiritus met behulp van koolstoffilters ontkleuren en deze giftige alcohol vervolgens als consumptiealcohol verkopen of vermengen met andere clandestiene stookfels.

Vanwege het gevaar voor de volksgezondheid wil de douanerecherche tegen elke prijs clandestiene stokerijen

Een journalist van *Het Parool* doet op 23 november 1946 verslag van zijn bezoek aan een clandestiene stokerij in Amsterdam. De journalist is naar eigen zeggen op straat aangesproken door een man die hem een partijtje zelfgestookte jenever aanbood. Bij het verslag wordt een tekening afgedrukt van Wijnand Grijzen.

opsporen en ontmantelen. Ook politie en andere opsporingsautoriteiten, zoals de CCD, zijn in dit verband zeer alert. Niet ten onrechte want de consumptie van clandestien gestookt gedistilleerd maakt verschillende slachtoffers. In Zutphen overlijdt in juli 1943 een 25-jarige jongeman na het drinken van enkele door zijn schoonvader geserveerde borrels van clandestiene herkomst die een hoge concentratie methylalcohol blijken te bevatten. Schoonvader zelf wordt na het drinken van enkele borrels blind. In september 1943 overlijden in Apeldoorn twee mensen ten gevolge van een methylalcoholvergiftiging. In het Brabantse Goirle overlijden in oktober 1943 twee vrouwen na het drinken van clandestiene borreltjes op een verjaardagsfeest en belanden verschillende ande-

re feestgangers met ernstige vergiftigingsverschijnselen in het ziekenhuis. Het is geenszins uitgesloten dat in de laatste oorlogsjaren (veel) meer mensen zijn gestorven ten gevolge van het drinken van giftige alcohol maar dat simpelweg nooit de doodsoorzaak is onderkend.

NAOORLOGSE JAREN

Ook in de eerste naoorlogse jaren blijft het legale aanbod van gedistilleerde dranken beperkt. De Nederlandse regering geeft er in verband met het deviezentekort de voorkeur aan dat een flink deel van de binnenlandse gedistilleerdproductie wordt geëxporteerd. Vanwege de aldus gecreëerde kunstmatige schaarste is jenever ook in de *Nachkriegszeit* een geliefd ruilmiddel op de zwarte markt en een smeermiddel waarmee soms meer gedaan kan worden gekregen dan met geld. Zolang de binnenlandse vraag naar jenever en andere gedistilleerde dranken het legale aanbod belangrijk overtreft, blijft ook de prikkel voor het clandestien stoken aanwezig. Caféhouders die vanwege de talrijke bevrijdingsfeesten snel door hun rantsoen heen raken, gaan maar al te gemakkelijk in op aanbiedingen van clandestien gedistilleerd zonder zich ervan te vergewissen dat dit wel deugdelijk van samenstelling is. Zodoende blijft ook de consumptie van clandestien gedistilleerd haar tol eisen. In juni 1945 overlijden na een familiefeestje in Enschede vier personen door het drinken van jenever met een hoge concentratie methylalcohol en enkele maanden later komen twee cafébezoekers in Amsterdam om het leven na het drinken van enkele giftige borrels.

Pas begin 1947 krijgen slijters en caféhouders weer dezelfde hoeveelheden gedistilleerd geleverd als in 1939. Dat is echter bij lange na niet genoeg om aan de vraag te kunnen voldoen. Door bijzondere omstandigheden is de vraag naar gedistilleerde dranken namelijk zeker twee keer zo groot als in 1939. Enerzijds is sprake van een enorme inhaalvraag, terwijl anderzijds prijsverhoudingen in de horeca gelden die maken dat een borrel duidelijk goedkoper uitvalt dan een glas bier. Clandestiene stokerijen spinnen garen bij deze overspannen marktsituatie, al blijven douanerecherche en politie zeer alert en worden vele stokers betrapt. Soms wordt een clandestiene stokerij aangetroffen op een wel heel onver-

wachte plaats, zoals op de zolder van een evangelisatiegebouw aan de Muiderstraat te Amsterdam (maart 1947) dat in gebruik is bij de Oud Gereformeerde Gemeente onder het Kruis. De voorganger van dit kerkgenootschap, dominee Jan Willem Stikkers (1913-1978), blijkt volledig op de hoogte van de stokerij, die al ruim anderhalf jaar in bedrijf is. In de Amsterdamse volksmond wordt Stikkers' kerkgenootschap daarna de *Gereformeerde Gemeente onder de Kruik* genoemd. Stikkers, die zich kort daarop tot Oosters-orthodox priester in de Syro-Chaldeeuwse Successie laat wijden onder de naam Vader Serapion, wordt in 1948 door de rechtbank te Amsterdam tot vier en een halve maand cel veroordeeld. Als de rechter hem vraagt of hij zelf wel eens een glaasje teveel heeft gedronken antwoordt Stikkers gevat: *Daar ziet u zelf ook wel naar uit.*

In januari 1947 wordt door de Nederlandse regering een accijnsverhoging in het vooruitzicht gesteld van 550 naar 640 gulden per hectoliter zuivere alcohol. Hoewel bonafide distillateurs menen dat van deze accijnsverhoging een extra verdienprikkel uitgaat voor clandestiene stokers, blijkt de accijnsverhoging van 1 juni 1947 voor alles een dempend effect te hebben op de overspannen (inhaal)vraag naar gedistilleerd. Naarmate vraag en aanbod meer in evenwicht met elkaar komen, slinkt de afzetmarkt voor clandestien gedistilleerd. Sluikstokers ondervinden steeds meer moeilijkheden bij het verkopen van hun dranken en worden gedwongen hierbij grotere risico's te nemen. Als ware *handelsreizigers* struinen ze soms de horeca af op zoek naar nieuwe klandizie. Douanerechercheurs en politiebeamten komen menige clandestiene stokerij op het spoor door rond te hangen in cafés, kasteleins te ondervragen en verdachte personen te schaduwen. Waarschijnlijk hebben echter niet alleen de slinkende afzetmarkt en een grotere pakkans geleid tot een geleidelijke afname van clandestiene stookpraktijken. De oorlogsomstandigheden, of het verdwijnen ervan, zullen daarbij zeker een even belangrijke rol gespeeld hebben. In de oorlog zullen velen min of meer uit nood clandestien gestookt hebben. Niet de behoefte om snel rijk te worden en zich met opzichtige luxe te omringen, maar onvoldoende emplooi in hun normale beroep of ambacht en gebrek aan (ruil)middelen is voor velen de voornaamste drijfveer geweest bij het opzetten van een clandestiene stokerij. Nood breekt wetten en bijzon-

dere omstandigheden rekken het geweten op. De geleidelijke terugkeer van de normaliteit en de talrijke kansen en mogelijkheden om in de wederopbouw een eerlijke boterham te verdienen, zullen menige huisstoker hebben doen besluiten zijn ketel aan de straatkant te zetten.

Per 18 september 1948 wordt de rantsoenering van gedistilleerde dranken opgeheven. Enkele maanden later worden ook de horecaprijzen van gedistilleerde dranken vrijgegeven. Hoewel de *Spiritusbeschikking* pas op 9 juli 1951 wordt ingetrokken, waardoor de producenten van gedistilleerd nog enkele jaren gebonden blijven aan beperkte spiritus- en moutwijn-toewijzingen, is vanaf eind 1948 weer sprake van een redelijk normaal functionerende gedistilleerdmarkt. Douanerecherche en politie ontdekken nog steeds huisstokerijen, maar de omvang van het probleem lijkt vanaf 1949 snel tot meer beheersbare proporties te slinken. In veel van de opgerolde huisstokerijen wordt niet langer alcohol gestookt uit rogge-, tarwe- en maïsmeel, maar is suiker wederom de belangrijkste grondstof.

Dominee Jan Willem Stikkers, voorganger van de Gereformeerde Gemeente onder de Kruik, wordt in 1948 tot enkele maanden celstraf veroordeeld wegens medeplichtigheid aan clandestiene alcoholproductie.

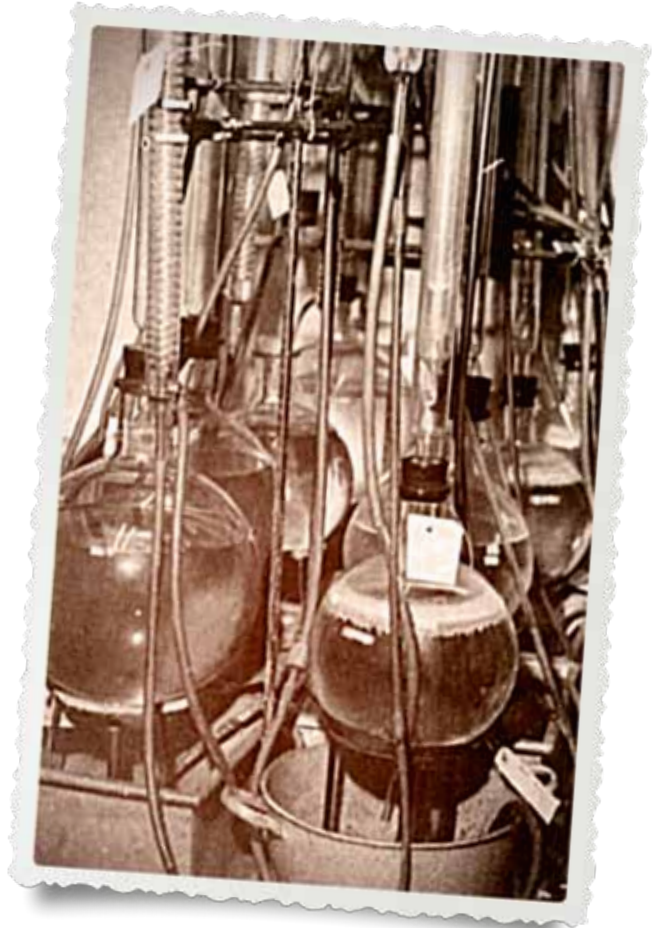
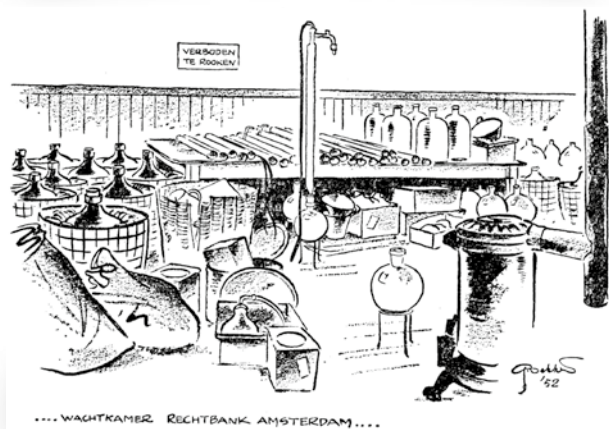
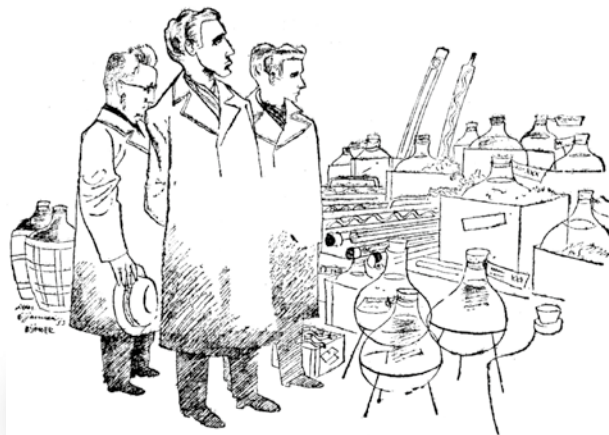
Foto overgenomen uit het *Reformatisch Dagblad*, 1 oktober 2011.

Vanuit het oogpunt van de volksgezondheid is dat een gunstige ontwikkeling omdat bij het vergisten van suiker nauwelijks of geen methylalcohol wordt gevormd.

HET GOKJE VAN LIEFTINCK

Op 2 juli 1951 wordt de gedistilleerdaccijns in Nederland opgetrokken van 640 naar 950 gulden per hectoliter zuivere alcohol. De accijnsverhoging, die neerkomt op een prijsverhoging van meer dan één gulden per liter jenever, is een forse eerste stap in het streven naar uni-

ficatie van de gedistilleerdaccijns in Benelux-verband. Omdat de accijnsverhoging de grootste is sinds 1921, is een toename van clandestiene stookpraktijken bepaald niet ondenkbeeldig. Minister van Financiën Piet Lief tinck (1902-1989) wordt hiervoor van vele kanten ge- waarschuwd, waarbij niet zelden de situatie uit de jaren 1921-1929 in herinnering wordt gebracht. Lief tinck meent echter dat de gevolgen van de accijnsverhoging beperkt zullen blijven. Mocht echter blijken dat de accijnsverho- ging leidt tot een toename van sluikstookpraktijken, dan is Lief tinck bereid het aantal ambulante douanerecher- cheurs uit te breiden om de opsporing te intensiveren.

De uitstalling in de Amsterdamse rechtbank van de in Weesp in beslag genomen stokerijapparatuur, grotendeels bestaande uit glazen retorten, spreekt zeer tot de verbeelding van enkele rechtbankillustratoren. Tekeningen van Wim Bijmoer uit *Het Parool* (gesigneerd 6 januari '53) en van Gerrit Dekker uit *De Telegraaf* (gesigneerd '52). De tekening van laatstgenoemde suggereert dat in de rechtbank vanwege de alcohol dampen zowaar enig gevaar voor ontploffing bestond ...

Tekening Wim Bijmoer overgenomen uit *Het Parool*, 7 januari 1953; tekening Gerrit Dekker overgenomen uit *De Telegraaf*, 7 januari 1953; foto: collectie N.C. Smit, Weesp, overgenomen uit: *Tappen uit een geheim vaatje* (Paul Spapens en Piet Horsten), 1990.

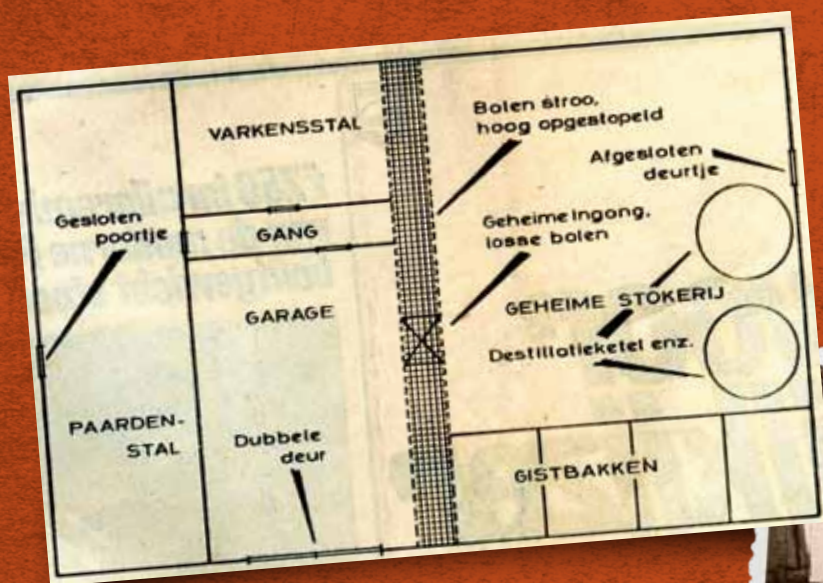
Op de dag af vier maanden na de accijnsverhoging wordt in Weesp een clandestiene stokerij opgerold. Met een productie van zo'n 100 liter nagenoeg zuivere alcohol per week, is de Weesper stokerij groter dan douanerechercheurs in lange tijd hebben aanschouwd. Doordat een van de clandestiene stokers uit Weesp werkzaam is geweest als laborant, is ook het uitrustingsniveau van de stokerij van indrukwekkend niveau. Volgens sommige tegenstanders van Lieftincks accijnsverhoging toont de ontdekking van de stokerij te Weesp aan dat de minister heeft misgegokt. Anderen zijn terughoudender maar menen wel dat de ontdekking van de stokerij in Weesp niet veel goeds voorspelt. Nico van Moorsel, inmiddels voorzitter van de Vakorganisatie Gedistilleerde Dranken (1944-1955), laat weten dat de ervaring heeft geleerd *dat er op iedere ontdekte stokerij een groter aantal [...] ongemoeid blijft doorwerken* en dat *het klimaat voor de clandestiene bereiders van gedistilleerde dranken op het ogenblik wel zeer gunstig [is]*. Nader onderzoek wijst echter uit dat de stokerij in Weesp reeds drieënhalf jaar lang actief is en nog dateert uit de tijd van de jeneverantsoenering. De recente accijnsverhoging heeft dus niet tot het ontstaan van deze stokerij geleid. In de weken, maanden en jaren na het oprollen van de clandestiene stokerij te Weesp treden geen andere sluikstokerijen aan het licht die qua omvang en uitrustingsniveau ook maar enigszins in de buurt van Weesp komen. Af en toe wordt, meestal na klachten van stankoverlast, een kleine huisstokerij opgerold waar met primitieve apparatuur alcohol uit suiker wordt gestookt. De productiecapaciteit van deze huisstokerijen is zonder uitzondering gering. Geleidelijk aan verdwijnt de zorg dat grootschalige sluikstookpraktijken weer de kop op zullen steken. Kennelijk is het fiscale klimaat dus toch niet zo gunstig voor clandestiene stokerijen als Van Moorsel en andere vertegenwoordigers van de gedistilleerdindustrie menen. Consumenten lijken te berusten in de hogere gedistilleerdprijzen die het gevolg zijn van de accijnsverhoging. Hooguit kan worden gesteld dat consumenten in plaats van een borreltje wat vaker een biertje drinken.

Ook verdere verhogingen van de gedistilleerdaccijns in de jaren 1950 en 1960 leiden niet tot een heropleving van clandestiene stookpraktijken. De groeiende welvaart maakt dat de consument de prijsverhogingen die het gevolg zijn van deze toch niet geringe accijnsverho-

gingen (van 950 naar 1.193 gulden op 14 januari 1957 en naar 1.400 gulden op 1 januari 1966) gelaten accepteert. De bonafide gedistilleerdbranche, veelal bij monde van het Productschap voor Gedistilleerde Dranken (PGD, 1956-2002), tekent in heftige bewoordingen bezwaar aan tegen de accijnsverhogingen maar waagt zich daarbij niet langer aan voorspellingen over een heropleving van clandestiene stookpraktijken. Als er in de Nederlandse pers in deze jaren al over clandestiene stokerijen wordt gerept, betreft het bijna altijd de situatie in België, waar de geheime stokerijen volgens correspondenten in Brussel *een ware pest zijn*. Veel aandacht is er voor een methyllaffaire in België, die het leven kost aan zeker acht mensen (september 1958). De affaires in bijvoorbeeld Spekholzerheide (1936) en Enschede (1945) zijn de meeste Nederlandse journalisten dan al lang vergeten.

VOORBODE VAN HERNIEUWDE SLUIKSTOOKPRAKTIJKEN

In de vroege ochtend van 11 april 1968 doen douanerecherche en rijkspolitie een inval op een boerderij in het Noord-Brabantse Nijnsel, een kerkdorp dat deel uitmaakt van de gemeente Sint-Oedenrode. Aan de inval gaan enkele maanden speurwerk vooraf. Getipt door hun Belgische collega's, die aan de grens een auto hebben aangehouden met 300 liter nagenoeg zuivere alcohol, hebben Nederlandse douaniers vermomd als wegwerkers wekenlang gepost om een verdacht bestelbusje in het vizier te krijgen. De daadwerkelijke ontdekking van de stokerij is echter vooral aan toeval te danken. Tijdens een nachtelijke patrouille wordt licht ontdekt in een boerenschuur. Als een douanier heimelijk een kijkje neemt in de schuur blijkt dat het licht is aangelaten vanwege een paard dat juist bevallen is van een veulen. De snuffelende douanier treft echter ook enkele verdachte gasflessen aan. In de hoop de stokers op heterdaad te kunnen betrappen, wordt een dag later een inval gedaan. De stokerij blijkt echter buiten werking. Later worden door de politie zes Nederlanders en drie Vlamingen gearresteerd en aan justitie voorgeleid. De uit Lommel afkomstige Vlamingen worden ervan verdacht de stokerij te hebben bemand. De aanhouding van de Vlamingen, die in het centrum van Eindhoven na een wilde achtervolging worden klemgereden, is spectaculair. Toch moeten deze

↑

Plattegrond en foto's van de clandestiene stokerij in Nijnsel (gemeente Sint-Oedenrode). De stokerij bevindt zich in een door middel van stroballen afgescheiden en aan het oog onttrokken gedeelte van een schuur. In de schuur hangt een doordringende spirituslucht. Het afgewerkte beslag wordt via een ondergrondse leiding naar een nabijgelegen vennetje gepompt.

Plattegrond overgenomen uit *De Volkskrant*, 12 april 1968; foto's: collectie J. Zult, Tilburg, overgenomen uit: *Tappen uit een geheim vaatje* (Paul Spapens en Piet Horsten), 1990.

drie mannen al snel weer worden vrijgelaten, omdat ze niet op heterdaad bij hun werkzaamheden zijn betrapt. Tegen twee Nederlandse verdachten – de eigenaar van de boerderij en een man die als chauffeur hand- en span-diensten heeft verricht – wordt door het openbaar ministerie vervolging ingesteld. Uiteindelijk worden ook deze mannen wegens gebrek aan bewijs vrijgesproken.

Achteraf blijkt de stokerij in Sint-Oedenrode de eerste te zijn van een hele reeks clandestiene stokerijen, die op min of meer dezelfde wijze zijn uitgerust en worden gerund. De stokerijen bevinden zich meestal dichtbij de Nederlands-Belgische grens, zijn gehuisvest in schuren en stallen van boerderijen en beschikken in de regel over twee distilleertoestellen: een zogenaamde ruwketel, waarmee een eerste stooksel met een alcoholgehalte van circa 30% vol kan worden vervaardigd, en een zogenaamde fijnketel met een rectificeerkolom, waarmee het eerste stooksel kan worden afgestookt tot nagenoeg zuivere alcohol (94 à 96% vol). De ketels worden in de regel verwarmd door gasbranders die gevoed worden door flessen propaangas. Verder beschikken de clandestiene stokerijen over de nodige beslag- en gistkuipen, aangezien als basisgrondstof voor de alcoholbereiding altijd een beslag van water, suiker en gist wordt gebruikt. Uit het feit dat bij de meeste opgerolde stokerijen provisorische keukentjes en slaapvoorzieningen worden aangetroffen kan worden afgeleid dat ze bijna volcontinu in bedrijf zijn. Bijgevolg is ook de productiecapaciteit van deze stokerijen hoog: tussen de 2.000 en 6.000 liter pure alcohol per week. De eigenaren van de schuren en stallen waarin de stokerijen worden aangetroffen, beweren doorgaans van niets te weten en hun eigendom slechts in huur te hebben afgestaan aan één of meer onbekenden. De stokers, die op heterdaad worden betrapt, zeggen te zijn ingehuurd en beweren evenmin bekend te zijn met de identiteit van hun werk- of opdrachtgever.

Dat de stokerij in Sint-Oedenrode bemand wordt door Vlamingen en dat de gestookte alcohol de grens wordt over gesmokkeld, maakt duidelijk dat een verklaring voor de aanwezigheid van deze stokerij in België moet worden gezocht. Van hun Vlaamse collega's hebben Nederlandse douanebeambten reeds vernomen dat in België enkele goed georganiseerde bendes actief zijn, die vaak meerdere sluikstokerijen tegelijk runnen. Het

vermoeden bestaat dat een van de Belgische bendes de operatie in Sint-Oedenrode heeft opgezet omdat politie en douanerecherche in Nederland veel minder alert zijn op sluikstookpraktijken dan Belgische *gendarmes* en *accisiens*. In een opmerkelijk openhartig interview in *De Telegraaf* (19 april 1969) bevestigt een van de drie in Eindhoven opgepakte Vlamingen dit vermoeden: *Omdat de Belgische gendarmes al een paar jaar de clandestiene jeneverstokerijen wisten op te rollen, kwamen een paar mensen op het idee dat in Nederland te gaan doen.* Over de afzet van de clandestien gestookte alcohol weet de praatgrage Vlaamse sluikstoker te vertellen dat er in België tientallen legale distilleerderijen zijn die *hoegenaamd niets meer [produceren] omdat ze het spul veel goedkoper [...] door de beroepssmokkelaars [kunnen] laten aandragen.* In deze distilleerderijen wordt de clandestiene alcohol verwerkt tot jenever en andere sterk gedistilleerde dranken en daarna gebotteld. Een klein deel van de productie wordt vervolgens gelegaliseerd maar veruit het grootste deel vindt zijn weg naar Belgische caféhouders die *onder de toog* sterk gedistilleerd schenken. Krachtens de zogenaamde Wet Vandervelde (1919) mogen Belgische cafés slechts dranken schenken met een alcoholgehalte van ten hoogste 21,9% vol, maar veel kasteleins houden zich hier niet aan.

TUSSEN HOOP EN VREES

Bij het PGD, de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie van de Nederlandse gedistilleerdbranche, bestaat de vrees dat de Belgische stokerijbendes ook wel eens geïnteresseerd zouden kunnen raken in de Nederlandse markt. Medio 1968 zijn de marktomstandigheden in Nederland namelijk van dien aard dat op zijn minst gesproken kan worden van een latent aanwezige vraag vanuit de slijtersbranche naar clandestien gedistilleerd. Sinds de invoering van de nieuwe Drank- en horecawet (1 januari 1967) is het aantal slijterijen in Nederland spectaculair aan het groeien. In de nieuwe wet is de sinds 1881 bestaande koppeling opgeheven tussen het aantal inwoners van een gemeente en het maximum toegestane aantal slijterijvestigingen. Iedereen die ooit een slijtersvakdiploma heeft behaald, staat het daardoor vrij een slijterij te beginnen. De opening van vele honderden nieuwe slijterijen zet de concurrentieverhoudingen in

de Nederlandse slijtersbranche op scherp. Veel van de nieuwe slijterijen afficheren zichzelf als *witte slijterijen* of *witte drankenhallen*. De grootste aantrekkingskracht van deze slijterijen is gelegen in het feit dat ze *witte je-never* en andere merkloze soorten gedistilleerd tegen bodemprijzen aanbieden. Kenners van de slijtersbranche achten het bepaald niet denkbeeldig dat sommige witte slijterijen zich gevoelig zullen tonen voor aanbiedingen van onveraccijnsd gedistilleerd uit België.

Een paar jaar lang leven zowel de Nederlandse gedistilleerdbranche als de Nederlandse douanerecherche tussen hoop en vrees dat Sint-Oedenrode slechts een incident is. Die hoop blijkt echter ijdel. In juni 1971 worden in een boerderij te Alphen aan den Rijn (Zuid-Holland) de onttakelde resten aangetroffen van een geheime stokerij. De ontdekking van deze stokerij berust op louter toeval. In verband met een serie inbraken in Rotterdam wordt in Sluiskil (Zeeuws-Vlaanderen) een man gearresteerd die ook als smokkelaar bekend staat. Deze man draagt bij zijn arrestatie papieren bij zich met notities over de levering van een grote partij suiker en gist op een adres in Alphen aan den Rijn. Als douanerechercheurs op dit adres een kijkje gaan nemen blijkt de meeste apparatuur twee dagen eerder te zijn afgevoerd. De weduwe die eigenares is van de boerderij, zegt een gedeelte van haar schuur in september 1970 te hebben verhuurd aan een Nederlander en een Belg die bevoordelen antivries te produceren. De betrokkenheid van een Zeeuws-Vlaamse smokkelaar en een Belg doet enerzijds vermoeden dat ook in Alphen aan den Rijn alcohol gestookt is voor de Belgische markt. Anderzijds vormt het feit dat Alphen aan den Rijn zo'n 120 kilometer van de Belgische grens ligt een aanwijzing dat de stokerij wellicht ook in Nederland afzet voor haar product heeft gevonden. Op 5 september 1971 wordt, wederom bij toeval, een clandestiene stokerij ontdekt in een boerenschuur in het Brabantse Lage Mierde. Enkele onderdelen van de distilleertoestellen ontbreken maar worden enkele dagen later door de politie gevonden in een andere boerenschuur te Veldhoven. Kort daarop onderscheppen Belgische douaniers bij de grensovergang Lommel een gloednieuwe distilleerketel die op weg is naar een onbekende bestemming in Nederland. Alles overziend komt de Nederlandse douanerecherche in het najaar van 1971 tot de conclusie dat één of meer stokerijbendes in

Nederland actief zijn. Onderkend wordt voorts dat deze bendes niet alleen alcohol naar België smokkelen maar mogelijk ook afzet in Nederland hebben gevonden.

SLACHTOFFERS EN KAMERVragen

Nadat de rijkspolitie op 19 januari 1972 in een boerenschuur te Milheeze bij toeval op een in aanbouw zijnde stokerij stuit (eigenlijk is men op zoek naar gestolen televisietoestellen en wasmachines), begint ook de Nederlandse politiek zich met het onderwerp te bemoeien. Staatssecretaris van Financiën Willem Scholten (1927-2005) wordt in de Tweede Kamer gevraagd of het juist is dat rond de Nederlands-Belgische grens *zeer geregeld* clandestiene stokerijen worden ontdekt en of hij voornemens is daar maatregelen tegen te treffen. De staatssecretaris ontkent dat er sprake is van zeer geregelde ontdekkingen en zet uiteen dat het opsporingswerk effectief is. Dat de vier sinds 1968 ontdekte stokerijen allemaal min of meer bij toeval aan het licht zijn gekomen, laat Scholten wijselijk in het midden. De ontdekking van de volgende clandestiene stokerij, in het Zeeuws-Vlaamse Aardenburg op 1 maart 1972, is gelukkig wel het resultaat van gedegen opsporingswerk door de douanerecherche. Ook kunnen voor de eerste maal twee stokers, beiden afkomstig uit het Belgische Kortrijk, op heterdaad worden betrapt. Deze mannen worden later veroordeeld tot drie maanden onvoorwaardelijke gevangenisstraf. De Aardenburgse fruitkweker die gelegenheid gegeven heeft tot stoken, legt na veel gedraai uiteindelijk voor de rechtbank een bekentenis af en wordt veroordeeld tot 5.000 gulden boete. Het enige minpuntje is dat de Belgische organisatoren van de stokerij in Aardenburg buiten schot blijven.

In het Noord-Brabantse Middelbeers wordt op 29 december 1972 een boerderij grotendeels in de as gelegd. Bij de brand komen tien koeien om het leven. De brand blijkt te zijn ontstaan in de schuur, waarin zich een clandestiene stokerij bevindt. Het stoken met open vuur in ruimtes die vaak door stobalen aan het zicht zijn onttrokken, is natuurlijk vragen om moeilijkheden. Bovendien is ook de kans op explosiegevaar zeer reëel vanwege de voorraden gereed product (zuivere alcohol) en de aanwezige gasflessen. In het Zuid-Limburgse Wittem komen op

Klandestiene
jeneverstokers
vooral uitgeweken
Belgen

Nederland,
paradijs voor
jeneverstokers

Nederland in trek bij
geheime stokers

Jeneverstokers met
boter op hun hoofd

↑

Nadat in 1971 en 1972 wederom twee clandestiene stokerijen zijn ontdekt, worden in 1973 maar liefst elf van dergelijke inrichtingen ontdekt. Grote krantenkoppen maken duidelijk dat het probleem niet langer kan worden genegeerd.

↑ Omdat Bram Miedema als hoofd van de afdeling douanerecherche de publiciteit bepaald niet schuwt, is zijn gezicht bij sluikstokers bekend. Bij het oprullen van een clandestiene stokerij in het Brabantse Riethoven wordt op 21 oktober 1981 een gistank of voorraadvat aangetroffen met daarop de tekst *Schiet als je Miedema ziet*.

Foto Miedema: N. Koster, Amsterdam (*De Telegraaf*, 16 juni 1973); foto stokerij Riethoven: collectie K. van de Put, Uithoorn, overgenomen uit: *Tappen uit een geheim vaatje* (Paul Spapens en Piet Horsten), 1990.

20 maart 1973 twee stokers om het leven bij een brand die gepaard gaat met meerdere explosies in een schuur van het plaatselijke kasteel. Onderzoek wijst uit dat de stokers, naar later blijkt een Nederlander en een Belg, waarschijnlijk in hun slaap door de brand zijn verrast. Zou een van de twee wakker zijn gebleven om het stookproces in de gaten te houden, dan was een fatale afloop waarschijnlijk verijdzaam geweest. De ramp in Wittem leidt tot een nieuwe reeks Kamervragen, ditmaal gesteld aan de demissionaire ministers van Justitie en Financiën. Gevraagd wordt of niet een meer doelgerichte opsporing noodzakelijk is waarbij meer gespecialiseerde en hoger gekwalificeerde ambtenaren worden ingezet. Ook wordt gevraagd om een overzicht van alle reeds ontdekte clandestiene stokerijen. Door allerlei politieke omstandigheden laat de beantwoording van deze vragen bijna acht maanden op zich wachten. In de tussentijd loopt het aantal ontdekte stokerijen schrikbarend op. Als minister van Justitie Dries van Agt (1931) op 12 novem-

ber 1973 de Kamervragen schriftelijk beantwoordt, staat de teller voor dat jaar reeds op tien. Daags nadien wordt in Ovezande (Zuid-Beveland) de elfde clandestiene stokerij van 1973 opgerold. Het grote aantal ontdekte stokerijen vormt volgens Van Agt het bewijs dat sprake is van *een energiek en effectief opsporingsbeleid*. Zijn collega van Financiën laat weten dat *verdere uitbreiding van het aantal op dit gebied gespecialiseerde ambtenaren [waarschijnlijk niet] tot een wezenlijke verbetering van de fraudebestrijding zal leiden*.

EEN STRIJD OP TWEE FRONTEN

Het vertrouwen dat beide bewindslieden zeggen te hebben in de doeltreffendheid van het Nederlandse opsporingsapparaat blijkt achteraf terecht. Begin 1972 is bij de Fiscale Inlichtingen- en Opsporingsdienst (FIOD) te Haarlem de oud-verzetsman Bram Miedema (1926-2009) benoemd tot hoofd van de afdeling douanerecherche. Als zodanig is Miedema onder andere belast met de centrale coördinatie van alle opsporingsactiviteiten inzake clandestiene stokerijen. Miedema gaat de strijd met de stokerijen aan op twee fronten. Binnen de belastingdienst weet hij te bewerkstelligen dat de verschillende douanesecties meer tijd en mankracht vrijmaken voor de zogenaamde *vrije dienst*: de opsporingsactiviteiten in burgerkostuum van stokers, smokkelaars en hun handlangers. Bij de douanesecties in Zuid-Nederland worden douaniers aangewezen die zich verder dienen te bekwamen in de opsporing van stokerijen. Waar de opsporing tot dan toe voornamelijk heeft bestaan uit het schaduwen van verdachte personen, het natrekken van kentekens en het observeren van verdachte productie-locaties, laat Miedema zijn manschappen ook natrekken hoe en langs welke weg de stokers aan suiker en gist, propaangas, vloeistofpompen en gasbranders komen. In overleg met de politietop weet Miedema gedaan te krijgen dat de FIOD voortaan verwittigd wordt van alle gerapporteerde suikerdiefstallen. Verder vraagt Miedema toestemming aan de top van het ministerie van Financiën om goede tipgevers voor hun diensten te belonen. In meer of mindere mate dragen al deze maatregelen bij aan een verbeterde opsporing. Het belonen van tipgevers leidt bijvoorbeeld al in 1973 tot het oprullen van verschillende geheime stokerijen.

Het tweede front dat Miedema opent in de strijd met de clandestiene stokerijen is publicitair van aard. Tot dan toe heeft de Nederlandse pers de organisatoren van de sluikstokerijen veelal afgeschilderd als handige jongens die, net als de botersmokkelaars uit de jaren 1950, alleen maar de fiscus ontduiken en verder niemand enig nadeel berokkenen. Miedema wil dat beeld corrigeren en begint in contacten met journalisten te benadrukken dat sprake is van *keiharde figuren, die nergens voor terugdeinzen*. Volgens Miedema eisen de organisatoren van hun stokers, chauffeurs en andere handlangers volledig stilzwijgen, op straffe van chantage en intimidatie. Om de mentaliteit van de organisatoren te illustreren, wordt naar buiten gebracht dat de weduwe van de in Wittem verbrande Nederlandse stoker Jos Schoenmakers (1946-1973) berooid is achtergebleven en geen enkele financiële steun heeft ontvangen van de bende die haar echtgenoot heeft gerekruteerd. Ook wordt het verhaal verspreid dat familieleden van opgepakte stokers, net als boeren die hun schuur niet langer ter beschikking willen stellen aan een bende, te maken krijgen met bedreiging en geweld. *We [staan] tegenover een puur misdadige groep. De familieleden van de knapen die wij hebben opgepakt worden constant bedreigd - zelfs met moord*. Wat Miedema door dit soort uitspraken hoopt te bewerkstelligen is dat mensen terugschrikken voor het verrichten van hand- en spandiensten aan stokerijbendes. Voorts overdrijft Miedema in contacten met de pers stelselmatig de verdiensten die met de clandestiene stokerijen worden behaald. De organisatoren worden voorgesteld als *schatrijke mensen die er niet voor terugdeinzen met grof geweld hun inkomsten veilig te stellen*. Daarbij doet Miedema het voorkomen alsof de honderdduizenden of miljoenen gulden die clandestiene stokerijen aan alcoholaccijns ontduiken, gelijk mogen worden gesteld met de verdien capaciteit van deze stokerijen. In werkelijkheid bedraagt de nettowinst per liter alcohol meestal niet meer dan een paar gulden en worden ook heel wat stokerijen opgerold voordat de organisatoren goed en wel uit de kosten zijn. Door welbewust de winstgevendheid van de clandestiene operaties te overdrijven hoopt Miedema dat de publieke sympathie voor de stokersbendes omslaat in afgunst. Wetende dat achterklap en dorpsroddel het best gedijen in een sfeer van afgunst, hoopt Miedema op meer tips en aanwijzingen vanuit de bevolking die leiden tot de ontdekking van clandestiene stokerijen.

Vanaf medio 1978 wordt door de FIOD ook desinformatie verspreid over de kwaliteit van clandestien gestookte alcohol. Aanvankelijk laten Miedema en zijn medewerkers zich tegenover de pers niet anders dan lovend uit over de kwaliteit van de partijen clandestiene alcohol die zijn onderschept. *Het gaat om een goed produkt, zonder geur en smaak, en met de normale handelssterkte. Iedereen kan daar door toevoeging van smaakstoffen sterke drank van maken*, aldus Miedema tegenover een journalist van het *Rotterdams Nieuwsblad* (20 mei 1978). Ruim vijf weken later, op 28 juni, wordt echter in een clandestiene stokerij in het Noord-Brabantse Terheijden alcohol aangetroffen die vanwege een hoge concentratie methanol allesbehalve geschikt is om te worden verwerkt tot jenever of likeur. Onmiddellijk is duidelijk dat de stokerij in Terheijden, die is opgezet door een Hongaarse Nederlander, buiten het normale patroon valt. De uitrusting is anders dan van alle stokerijen die sinds 1968 zijn opgerold. Ook verkeert de stokerij nog in een experimenteel stadium. Toch meent Miedema na de ontdekking van deze stokerij dat het verstandig is te gaan waarschuwen voor de mogelijke giftigheid van clandestien gestookte alcohol. Die koerswijziging komt mede tot stand op aandrang van het PGD te Schiedam. De publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie van de gedistilleerdbranche weet namelijk dat Nederlandse distillateurs en likeurstokers regelmatig benaderd worden met aanbiedingen van alcohol uit het clandestiene circuit. Waarnemend PGD-secretaris Henk van Geem (1920-2001) hoopt dat waarschuwingen van de zijde van de FIOD ertoe bijdragen dat ondernemers uit de gedistilleerdbranche niet op deze aanbiedingen zullen ingaan, alleen al vanwege de enorme reputatie- en merkschade die het gevolg zou kunnen zijn van betrokkenheid bij een methylof-faire. Publieke waarschuwingen voor mogelijke gezondheidsrisico's kunnen wellicht ook de consument ervan weerhouden flessen jenever en ander gedistilleerd te kopen die zo onwaarschijnlijk goedkoop zijn, dat ze wel uit clandestiene bron afkomstig moeten zijn.

UITPUTTINGSSLAG

De bestrijding van de clandestiene stookoperaties is in de meest letterlijke zin een uitputtingsslag. Met het opsporen en ontmantelen van de sluikstokerijen hoopt de

FIOD de organisatoren van deze operaties financieel uit te putten en *out of business* te jagen. De organisatoren blijken echter rekening te houden met tegenslag. Meestal exploiteren ze twee sluikstokerijen tegelijkertijd. Als één stokerij wordt opgerold, blijft de andere gewoon doorwerken en dus inkomsten opleveren waarmee elders weer een nieuwe operatie kan worden opgezet. Omdat de kans op ontdekking groter wordt naarmate stokerijen langer in bedrijf zijn, maken sommige organisatoren er een gewoonte van hun stokerijen om de zoveel maanden te verplaatsen. In 1978 houdt Miedema het erop dat er gemiddeld 16 geheimstokerijen in Nederland actief zijn, waarvan slechts een derde vroeg of laat wordt opgerold. Duidelijk is dat clandestien gestookte alcohol niet langer uitsluitend bestemd is voor de Belgische markt maar dat ook sommige Nederlandse distillateurs en likeurstokers bezweken zijn voor aanbiedingen van clandestiene alcohol ter verwerking in hun producten. Het bewijs daarvoor is gelegen in het feit dat in tal van witte slijterijen literflessen jenever en andere gedistilleerde dranken te koop worden aangeboden tegen prijzen van minder dan tien gulden. Volgens een schatting van de FIOD is 5 à 7% van alle alcohol in jenever en vieux afkomstig uit clandestiene bron. Dat betekent voor de schatkist een inkomstenderving van zo'n vijftig miljoen gulden per jaar. Een bedrijf dat sterk verdacht wordt

van het verwerken van clandestien gestookte alcohol in haar producten is de kleine ESNA distilleerderij in het Noord-Brabantse Bergeijk. ESNA is een distilleerderij van de tweede klasse, wat wil zeggen dat er alleen gewerkt mag worden met veraccijnsde alcohol. Via tussenpersonen biedt ESNA aan slijterijen echter flessen jenever en vieux aan tegen prijzen die lager zijn dan het over deze flessen verschuldigde accijnsbedrag! Uiteindelijk weet de douanerecherche genoeg belastend materiaal tegen het bedrijf te vergaren om de eigenaar te veroordelen. Een andere distilleerderij waar – in september 1980 – grote hoeveelheden clandestiene alcohol worden aangetroffen is B.V. Wijnhandel en Likeurstokerij v/h Fa. A. Nieboer Anno 1887 te Nieuwe Pekela (Groningen). Niet alleen Nederlandse distillateurs en likeurstokers maar ook wijnimporteurs en wijngroothandelaren krijgen te maken met aanbiedingen van clandestiene alcohol. Door goedkope rode wijnen met clandestiene alcohol te versnijden kunnen dranken worden gecreëerd die met enige fantasie kunnen doorgaan voor portwijnen maar die wel guldens goedkoper zijn dan echte port. Om de handel in clandestiene alcohol effectiever te kunnen bestrijden dringt Miedema binnen het ministerie van Financien aan op de herinvoering van een geleidebiljet voor het vervoer van en de inslag en uitslag van alcoholhoudende vloeistoffen in fusten, tanks en jerrycans. Op deze wijze kan eenduidig worden vastgesteld of een partij alcohol die door douanerechercheurs ergens wordt aangetroffen veraccijnsd is of niet. Ook het PGD en slijtersorganisaties tonen zich voorstander van zo'n geleidebiljet. De invoering van het geleidebiljet per 1 augustus 1978 weet te bewerkstelligen dat distillateurs, likeurstokers en andere alcoholverwerkende bedrijven minder snel in de verleiding komen bij aanbiedingen van clandestiene alcohol.

Eind 1983 wordt bij de FIOD een reorganisatie doorgevoerd die tot gevolg heeft dat de opsporing van clandestiene alcoholstokerijen wordt gedecentraliseerd. Bram Miedema, hoofd van de afdeling douanerecherche, vertrekt. Voortaan moeten de regionale posten van de dienst douane en accijnzen geheel op eigen kracht en naar eigen inzicht het opsporingswerk ter hand nemen. Het PGD en sommige Tweede Kamerleden tonen zich bezorgd over deze reorganisatie, temeer daar per 1 februari 1984 de gedistilleerdaccijns wordt verhoogd van 2740 naar 3178 gulden per hectoliter pure alcohol, wat de

Douanier op de uitkijk. Gelegenheidsfoto naar aanleiding van de pensionering van een douanier uit Weert, circa 1980. De opsporing van clandestiene stokerijen gebeurt in werkelijkheid vooral door douaneambtenaren in burgerkostuum.

Archief Douane, Weert.

prikkel tot accijnsontduiking mogelijk doet toenemen. Staatssecretaris van Financiën Henk Koning (1933) laat echter weten dat de decentralisatie van het douanerechterswerk *niet ten koste zal gaan van de met resultaten bekroonde bestrijding van illegale stokerijen*. Doordat het opsporingswerk in handen zal komen te liggen van ambtenaren die meer met de plaatselijke en regionale situatie bekend zijn, verwacht de staatssecretaris zelfs dat de reorganisatie *een positieve invloed zal hebben op de bestrijding van illegale alcoholstokerijen*. Feit is dat na de decentralisatie van het douanerechterswerk minder clandestiene stokerijen worden opgespoord als daarvoor. Waar in de periode 1971-1983 jaarlijks gemiddeld 4,3 stokerijen zijn opgerold, blijft het gemiddelde in de jaren 1984-1988 steken op 2,6. Uit deze daling mag echter niet de gevolgtrekking worden gemaakt dat sprake is van een verminderde opsporingseffectiviteit. Er komen gewoon steeds minder tips en aanwijzingen binnen die aanleiding vormen tot het instellen van een onderzoek naar clandestiene stookpraktijken. Kennelijk hebben sommige bendes opgehouden te bestaan en zijn sommige notoire stokers, die reeds meerdere malen zijn opgepakt, eindelijk tot het inzicht gekomen dat ander werk meer lonend is.

Wat verder opvalt is dat van de clandestiene stokerijen die wél worden ontdekt, een steeds groter deel zich niet nabij de Nederlands-Belgische grens bevindt. Van de 57 ontdekte en opgerolde stokerijen in de periode 1971-1983 bevinden zich er slechts zes buiten Noord-Brabant, Limburg en Zeeland. In de jaren 1984-1988 overtreft het aantal stokerijen ontdekt in de drie zuidelijke provincies (zeven) echter maar net het aantal dat elders in het land wordt ontmanteld (zes). Ver van de Nederlands-Belgische grens worden stokerijen ontdekt in een loods in Vinkeveen (16 augustus 1985), op een kalvermestbedrijf in Elspeet, gemeente Nunspeet (23 oktober 1985), op een boerderij in Wamel in het Land van Maas en Waal (4 mei 1986), op een boerderij in het dorpje De Waal op het eiland Texel (16 november 1986), op een boerderij in Beusichem, gemeente Buren (26 juni 1986) en in een voormalige garage aan het Koekoekspein te Utrecht (2 oktober 1987). Bijzonder is dat enkele van deze stokerijen over eigen bottelfaciliteiten blijken te beschikken. In deze faciliteiten wordt de gestookte alcohol *langs koude weg* (door toevoeging van water en essences) verwerkt tot jenever, vieux, whisky en rum, en vervolgens gebot-

↑

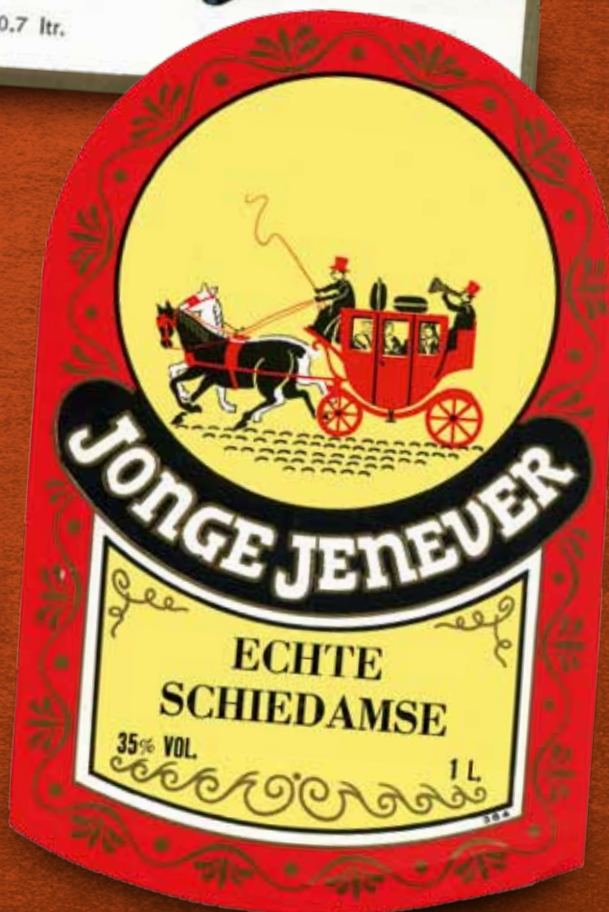
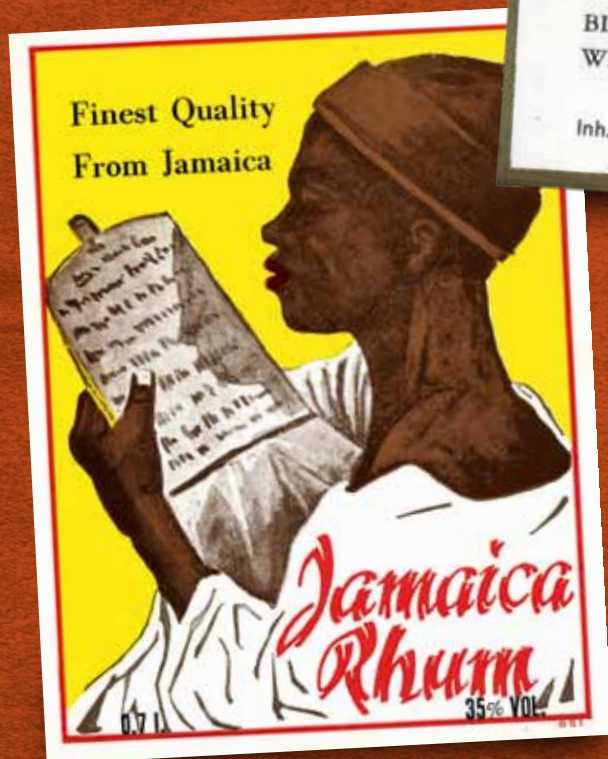
In november 1986 wordt in het dorpje De Waal op het eiland Texel een clandestiene stokerij opgerold die blijkt te zijn opgezet door een man uit het Brabantse Waalre. De alcoholkolom uit deze clandestiene stokerij staat sinds 2001 opgesteld in het trappenhuis van het Likeur & Fris Museum te Hilvarenbeek.

Foto: J. Droog, Hilvarenbeek.

teld in literflessen, geëtiketteerd en verpakt in dozen. Van de door de rijkspolitie ontdekte clandestiene stokerij in Vinkeveen lopen sporen naar het 20 kilometer verderop gelegen dorpje Papekop (gemeente Driebruggen), waar zich in het huis van een broer van de gearresteerde stoker een bottelarij blijkt te bevinden. De stokerij op het kalvermestbedrijf in Elspeet beschikt over een bottelarij die gehuisvest is in dezelfde schuur. De alcohol die wordt gestookt op het Utrechtse Koekoekspein wordt in jerrycans afgevoerd naar een bottelarij in een boerderij in het dorp De Meern, net onder de rook van Utrecht.

VRAAGUITVAL

Dat steeds meer stokerijen ver van de Nederlands-Belgische grens worden ontdekt, duidt onmiskenbaar op een slinkende afzetmarkt voor clandestiene alcohol in

↑
Etiketten aangetroffen in een bottelarij te Papekop voor
clandestien vervaardigde gedistilleerde dranken, 1985.
Deze merkloze dranken werden hoofdzakelijk verkocht in
zogenaamde witte slijterijen.

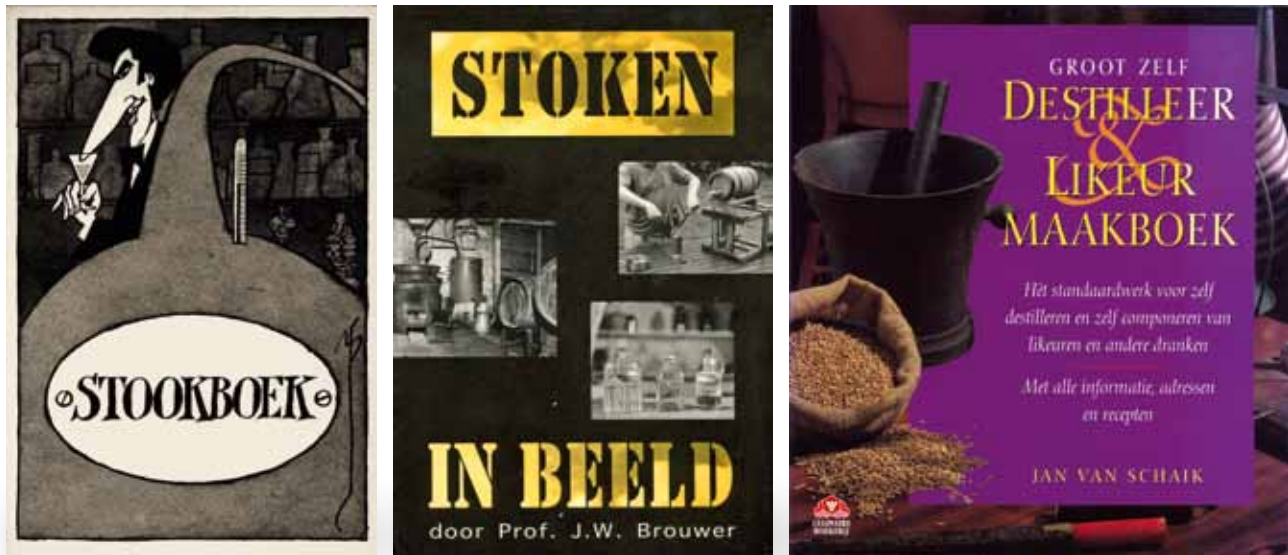
Collectie Likeur & Fris Museum, Hilvarenbeek.

België. Daarbij wordt in België de roep tot afschaffing van de verouderde Wet Vandervelde steeds luider. Met het intrekken van de wet per 1 januari 1985 is het caféhouders in België eindelijk weer toegestaan om sterk gedistilleerde dranken te schenken en vervalt voor hen de noodzaak om deze dranken te betrekken uit het clandestiene circuit. Voor de clandestiene stokerijen in Nederland betekent dit dat zij vanaf dan vooral zijn aangewezen op de binnenlandse afzetmarkt. De clandestiene botteloperaties die worden ontdekt in Papekop, Elspeet en De Meern maken echter duidelijk dat het de organisatoren van de sluikstokerijen, sinds de invoering van het systeem van geleidebiljetten (augustus 1978), ook steeds moeilijker lukt om hun alcohol kwijt te raken aan Nederlandse distilleerderijen, likeurstokerijen en wijn-groothandels. Vandaar dat sommige bendes zelf maar de productie en botteling van gedistilleerd ter hand nemen.

Uit de flessen en etiketten die in de opgerolde bottelarijen worden aangetroffen, kan worden opgemaakt dat het onveraccijnsde gedistilleerd hoofdzakelijk zijn weg vindt naar de consument via de tussenkomst van witte slijterijen. De gebruikte flessen en etiketten zijn onveranderlijk van het goedkoopste model en soort. De merknamen waaronder de gedistilleerde dranken te koop worden aangeboden hebben geen enkele relevantie – je zou het spookmerken kunnen noemen – en wat smaak en geur betreft kunnen deze dranken doorgaans niet de vergelijking doorstaan met gerenommeerde merkartikelen. Ondertussen hebben de witte slijterijen waar het clandestien gedistilleerd aan de man wordt gebracht onmiskenbaar het tij tegen: niet alleen loopt hun aantal terug maar ook verliezen de witte slijterijen veel van hun aantrekkingskracht. Sinds de stormachtige opkomst van de witte slijterijen eind jaren 1960 zijn de marktomstandigheden niet in hun voordeel veranderd. In de slijtersbranche is een duidelijke concentratietendens waarneembaar waarbij grote supermarktconcerns het voortouw nemen. Zij bouwen gestaag voort aan de vorming van landelijke slijterijketens. Hun grote inkoopmacht stelt deze slijterijketens in staat regelmatig te stunten met gerenommeerde merkartikelen. Hoewel de producenten van merkartikelen altijd sterk gekant zijn geweest tegen *price off*-acties, ziet zelfs Nederlands grootste producent van gedistilleerde dranken, N.V. Koninklijke Distilleerderijen Erven Lucas Bols, zich op 24 september 1975 gedwongen te accepte-

ren dat het niet langer dwingend de consumentenprijs kan voorschrijven. Met hun aanbiedingen en voordeelacties – in elk filiaal is altijd wel één merk jenever tijdelijk afgeprijsd – drukken de landelijke slijterijketens in de tweede helft van de jaren 1970 en het begin van de jaren 1980, de witte slijterijen langzaam maar zeker over de rand van de afgrond. Consumenten hoeven voor een goedkope borrel niet langer naar de witte slijterij omdat ze voor hetzelfde geld of een paar dubbeltjes meer een fles goede merkjenever in de aanbieding kunnen kopen.

Al met al zijn de marktvooruitzichten voor clandestiene stokerijen midden jaren 1980 bepaald ongunstig. Zowel in België als Nederland is sprake van vraaguitval: in België door de intrekking van de Wet Vandervelde, in Nederland door het verdwijnen van veel witte slijterijen. Daarbij is door verschuivingen in het consumptiepatroon überhaupt sprake van een krimpende afzetmarkt voor gedistilleerde dranken. Nederlanders drinken steeds meer wijn en minder gedistilleerd. Vooral de belangstelling voor jenever en vieux loopt jaar na jaar terug. Jongere consumenten kiezen vaker voor whisky, rum of ander buitenlands gedistilleerd. Gegeven de grote afzetproblemen waarmee de clandestiene stokerijen worden geconfronteerd houden zowel FIOD als PGD er rekening mee dat de organisatoren achter de stokerijen zich weleens zouden kunnen gaan toeleveren op *counterfeiting*, oftewel het vervalsen van gedistilleerde dranken waarvoor in binnen- en buitenland nog wel goede afzetmogelijkheden bestaan. Te denken valt in dit verband aan Schotse whisky's en Franse cognacs. Bij het doorzoeken van de clandestiene bottelarijen worden door douanerechercheurs echter nimmer flessen en etiketten aangetroffen die in deze richting wijzen. Kennelijk ontbreekt het de stokerijbendes aan de middelen en het organisatievermogen om zich met dit soort vervalsingspraktijken bezig te houden. Voor zover bekend heeft slechts één bende zich kortstondig (1978-1979) beziggehouden met het vervalsen van merkjenever. Daarbij is gebruik gemaakt van originele Bokma, Bols en Henkes-flessen die eerst zijn ontdaan van hun reguliere inhoud (die daarna in bulk is doorverkocht) en die vervolgens zijn hervuld met clandestien gestookte jenever.

Doe-het-zelfboeken voor thuisstokers houden zich verre van tips en aanwijzingen inzake het verbergen van een distilleertoestel voor de douane-recherche.

Collectie Likeur & Fris Museum, Hilvarenbeek.

BESLUIT

Vanaf het midden van de jaren 1980 komen bij FIOD en politie steeds meer aanwijzingen binnen dat de stokerijbendes hun aandacht aan het verleggen zijn naar de productie en handel in amfetamines en XTC-pillen. De productie van amfetamines en XTC vergt veel minder ruimte dan het stoken en bottelen van alcohol. Ook de kans op ontdekking van een drugslaboratorium is veel minder groot dan de kans op ontdekking van een alcoholstokerij, die per definitie warmte afgeeft en geur verspreidt. Daarenboven blijkt de handel in amfetamines en XTC-pillen minstens zo lucratief als de handel in clandestiene alcohol. Op 21 mei 1990 wordt in een varkensmesterij in het Noord-Brabantse Haaren voor de laatste maal een clandestiene alcoholstokerij ontdekt met een productiecapaciteit van enkele duizenden liters nagenoeg zuivere alcohol per week. Nadien worden door Nederlandse douane- en politieambtenaren alleen nog zogenaamde huisstokerijen ontdekt. Meestal gebeurt dit op aanwijzingen van omwonenden die klagen over stankoverlast. In tegenstelling tot de clandestiene alcoholstokerijen in stallen en schuren op het platteland, zijn de huisstokerijen in garageboxen en knutselschuur-

tjes nooit volcontinu in bedrijf, waardoor hun productie bescheiden is. Door het gebruik van eenvoudige distilleertoestellen zonder rectificeerkolom is de door huisstokerijen vervaardigde alcohol doorgaans niet sterker dan 80% vol. Deze alcohol wordt bijna altijd ter plekke verwerkt tot kruidenbitter of likeur. Tenslotte is de afzet van deze gedistilleerde dranken in de regel beperkt tot familieleden, bekenden en buurtbewoners.

Leerzame uitgaves als het *Stookboek van alcohol* (1987) en het *Volkomen stookboek* (1991) alsmede de instructieve videoband *Stoken in beeld* (1997), allen geschreven en vervaardigd door het duo Henk Raaff (1938) en Bas Lubberhuizen (1946) – zelf eigenaren van een kleine legale distilleerderij in het Betuwe dorpje Varik – dragen ertoe bij dat brave huisvaders zich in de avonduren en het weekend met kennis van zaken kunnen storten op een nieuwe en bovenal spannende hobby. Andere speciaal voor de hobbystoker geschreven boeken zijn *De beste borrel maak je zelf* (1987) en het *Groot zelf destilleer- & likeurmaakboek* (1995) van de Vlissingse hobbybrouwer, wijn- en likeurmaker Jan van Schaik (1936). Geen van de genoemde uitgaven bevat overigens tips ter minimalisering van het risico op ontdekking of instructies hoe de

douanerecherche om de tuin te leiden. Voor verreweg de meeste huisstokers geldt dat zij meer door de combinatie van het ambachtelijke en het verbodene worden geprikkeld, dan door het mogelijke financiële gewin dat valt te behalen met de verkoop van huisgestookte gedistilleerde dranken. Slechts heel af en toe wordt een huisstoker in de kraag gevat wiens hobby zodanig uit de hand is gelopen dat hij ook één of meer cafés van jenever voorziet. Hoeveel huisstokerijen Nederland telt, is

niet bekend. In *Stoken in beeld* (1997) wordt optimistisch gesproken over *tienduizenden amateurstokers* maar een aantal van enkele duizenden lijkt realistischer. Aannemelijk is voorts dat voor velen het stoken niet meer is dan een voorbijgaande hobby. Uit onderzoek blijkt dat Nederlanders het de afgelopen vijftien jaar steeds drukker hebben gekregen en dat zij hun bestaan als steeds voller ervaren. Wie o wie heeft tegenwoordig nog de tijd, laat staan het geduld, om zelf zijn borreltje te stoken?

GERAADPLEEGDE PERSONEN

- H.F.M. Bastiaansen, Swalmen;
- A.J. de Bloeme, Rotterdam;
- J. van Erve, Tilburg;
- J.L.M. Hommen, Weert;
- B. Lubberhuizen, Amsterdam;
- H.P.E. Rutten, Heel.

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN

- *Archief Productschap voor Gedistilleerde Dranken* (knipselmap over clandestiene stookpraktijken in Nederland 1968-1990; knipselmap over clandestiene stookpraktijken in België 1957-1972; correspondentie inzake clandestiene stookpraktijken 1969-1990; vergaderstukken van de Commissie Fiscale Kwesties en Klandestiene Dranken 1978-1990; jaarverslagen 1956-1990), Commissie Gedistilleerd van het Productschap Dranken, Den Haag;
- *Archief Rantsoeneringsbureau voor Gedistilleerde Dranken* (plakboekbladen en systeemkaarten met persknipsels over clandestiene stookpraktijken en misstanden in de horeca in Nederland 1942-1954; correspondentie inzake misstanden in de horeca en de instelling van een verplicht borreluur 1943-1945), Commissie Gedistilleerd van het Productschap Dranken, Den Haag;
- *Archief Vereniging De Vereenigde Distillateurs* (plakboek met persknipsels over *Een bloemlezing uit de onderwereld* 1935), Commissie Gedistilleerd van het Productschap Dranken, Den Haag;
- *Nationaal Likeur- en Frisdrankenmuseum Isidorus Jonkers* (proces-verbaal contra J.W.E. Smolders e.a. 1987), Hilvarenbeek;
- *Privéarchief J.L.M. Hommen* (plakboek/fotoalbum ter gelegenheid van vertrek J.L.M. Hommen bij douane post Sittard 1993; knipsel- en dossiermap 1971-1991), Weert.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Anon., *Ligt de kruik al zolang te water dat zij dreigt te barsten: een visie op de positie van gedistilleerd op de Nederlandse markt* (Amsterdam: Leyer & Weerstra Management Consultants, 1989);
- Anon., *Samen in sterk?: een zienswijze op de gedistilleerdbranche* (Amsterdam: Leyer & Weerstra Management Consultants, 1990);
- Anon., *Veranderend consumentengedrag en het gebruik van gedistilleerde drank* (Amsterdam: Marketing Data, 1990);
- Arnoldussen, Paul & Jolande Otten, *De borrel is schaarsch en kaal geworden: Amsterdamse horeca 1940-1945* (Amsterdam: Bas Lubberhuizen, 1994);
- Begijn, Bart, *Smokkelen om te overleven: de smokkel tussen Zeeland en het Belgisch grensgebied* (Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam, 2008) [scriptie];
- Baks, Ans, *Smokkelaar en smokkelwaar: verhalen en notities van illegale grensoverschrijdingen in de streek Cranendonck - Hamont-Achel* (Maarheeze: VVV Cranendonck, 2008);
- Brouwer, J.W. [pseud. van Henk Raaff], *Stoken in beeld* (Amsterdam: Bas Lubberhuizen, 1997);
- Brouwer, J.W. [pseud. van Henk Raaff], *Volkomen stookboek* (Amsterdam: Bas Lubberhuizen, 1991);
- Fluiters, Frank & Harm Fles [pseud. van Henk Raaff & Bas Lubberhuizen], *Stookboek van alcohol* (Amsterdam: Speakeasy, 1987);
- Heil, A.D. & W.D.H.M. Smoorenburg, *De fiscus en de illegale alcoholstokerij: nota in het kader van het vak Belastingontgaan en Belastingontduiking* (Utrecht: Rijksuniversiteit Utrecht, 1988) [scriptie];
- Jaarsma, K., K. van Nierop & L.J. Werkhoven, *Slijtersbedrijven* (Zoetermeer Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf, 1987);
- Kaaij, Meindert van der, *Een eenzaam staatsman: Dirk de Geer (1870-1960)* (Hilversum: Verloren, 2012);
- Kuijken, Hennie, Theo van Nieuwenhuizen & Fons Smarius, *De illegale jeneverstokerijen* (Eindhoven: School voor Hoger Economisch en Administratief Onderwijs, 1974) [scriptie];
- Kuijpers, J.C.M. & W.D.H.M. Smoorenburg, *De illegale alcoholstokerij* (Apeldoorn: Nederlandse Politie Academie, 1978) [scriptie];
- Langeveld, Herman, *Hendrikus Colijn 1869-1944. Dl. 1: Dit leven van krachtig handelen 1869-1933* (Amsterdam: Balans, 1998);
- Moorsel, N.F. van (samenst.), *Een bloemlezing uit de onderwereld* (Schiedam: Vereniging De Vereenigde Distillateurs; Nederlandsche Vereniging van Distillateurs en Likeurstokers, 1935);
- Moorsel, N.F. van (samenst.), *Wat niemand verantwoord kan* (Schiedam: Vereniging De Vereenigde Distillateurs; Nederlandsche Vereniging van Distillateurs en Likeurstokers, 1936);
- Nieman, Geert & Anne-Marieke van Schaik, *Douane te water: de geschiedenis van een vergeten dienst* (Rotterdam; Gronsveld: Barjesteh van Waalwijk van Doorn, 2006);
- Olde Monnikhof, M.W.M., *De ontwikkeling van de structuur van de drankenindustrie en -handel in Nederland* (Tilburg: Katholieke Hogeschool, 1979) [scriptie];
- Osch, Henk van, *Jonkheer D.J. de Geer: de teloorgang van een minister-president* (Amsterdam: Boom, 2007);
- Oud, P.J., *Het jongste verleden: parlementaire geschiedenis van Nederland* (Assen: Van Gorcum, 1968²);
- Panman, W., *De wonderbaarlijke levensloop van Ds. Jan Willem Stickers alias Vader Serapion: 14 juli 1913 - 15 juni 1978* (Uithuizen: Stichting Behoud van Cultureel Erfgoed, 2010);
- Pfeil, Tom, *Op gelijke voet: de geschiedenis van de Belastingdienst* (Deventer: Kluwer, 2009);
- Schaik, Jan van, *Groot zelf destilleer- & likeurmaakboek: het standaardwerk voor zelf destilleren en zelf componeren van likeuren en andere dranken* (Utrecht; Antwerpen: Kosmos-Z&K, 1995¹, 1999²; Culinaire Boekerij, 2004³);
- Schoonenberghe, Eric Van, *Jenever in de Lage Landen* (Brugge: Stichting Kunstboek, 1996);
- Slooten, F., van, *20 Jaar Produktschap voor Gedistilleerde Dranken* (Schiedam: Produktschap voor Gedistilleerde Dranken, 1976);

- Spapens, Paul & Anton van Oirschot, *Smokkelen in Brabant: een grensgeschiedenis 1830-1970* (Hapert: De Kempen Pers, 1988);
- Spapens, Paul & Piet Horsten, *Tappen uit een geheim vaatje: de geschiedenis van de illegale alcoholstokerijen in Nederland* (Hapert: De Kempen Pers, 1990);
- Tjioe, B.K., J.W. Meijer & J.J.E. Blok, *Structuuronderzoek gedistilleerdbranche* (Rotterdam: Nederlands Economisch Instituut, 1971);
- Velden, Willem van der & Jan van Schaik, *De beste borrel maak je zelf: bereidingswijze, apparatuur, recepten voor jenever, brandewijn, likeur en andere sterke dranken* (Utrecht; Antwerpen: Kosmos, 1987);
- Visser, Wieger Marten Gideon, *Accijnzen: een onderzoek naar de rechtsgronden van de Nederlandse accijnzen aan de hand van 200 jaar parlementaire geschiedenis (1805-2007) en naar de werking van het Europese accijnsregime binnen de interne markt in het licht van deze rechtsgronden* (Deventer: Kluwer, 2008);
- Werkhoven, L.J. & J.M. Willemse, *Perspectiefonderzoek slijtersbranche: een onderzoek inzake de structuur van de detailhandel in alcoholhoudende dranken* ('s-Gravenhage: Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf, 1976);
- Willemse, J.M., *De slijterij-wijnhandel: bedrijfsgegevens voor en bedrijfsvoering in de detailhandel in alcoholhoudende dranken* ('s-Gravenhage: Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf, 1984).

GEBAKKEN EIEREN, PORNOBLAADJES EN SIERDUIVEN: OVER EEN CLANDESTIENE STOKERIJ IN OSPEL (1980)

Peter Zwaal

Op maandag 15 september 1980 doen douaneambtenaren van de Sectie Weert en rechercheurs van de Fiscale Inlichtingen- en Opsporingsdienst (FIOD) uit Haarlem, geassisteerd door de Rijkspolitie, om vijf uur in de ochtend een inval in een mestkalverenboerderij te Ospel, gemeente Nederweert. De douaneambtenaren en rechercheurs rijden in een busje het erf op en verschaffen zich toegang tot een schuur, waarvan vermoed wordt dat zich hierin een clandestiene alcoholstokerij bevindt. De politieagenten blokkeren met drie personenauto's het erf, omsingelen boerderij en schuur, en maken de bewoners van de boerderij - een 68-jarige man, zijn echtgenote en hun 24-jarige zoon - wakker. Hen wordt medegedeeld wat de reden is van de inval en toestemming gevraagd om ook de woning te doorzoeken.

In de schuur wordt een stokerij aangetroffen, die op dat moment echter niet in werking is.

Wel wordt, in zes ijzeren tanks, zo'n 18.000 liter gegist beslag aangetroffen. In andere tanks bevindt zich ongeveer 3.200 liter ruwnat, half-fabrikaat dat nog niet tot de gewenste eindsterkte van 96% vol is afgestookt. Het heeft er kortom veel van weg dat de stokers een dag of wat geleden onraad hebben geroken en in allerijl zijn vertrokken.

De fijnketel, waarin het ruwnat moet worden afgestookt, is verzonken in een 1,7 meter diep gat in de betonnen vloer van de schuur. De koperen rectificeerkolom van deze ketel heeft een lengte van 6 meter. De ruwketel heeft minder indrukwekkende afmetingen maar is daarentegen versierd met fraaie tekeningen van blote dames en een karikatuur van minister-president Van Agt met het bijschrift *Van Agt op wacht*. Beide ketels worden gestookt met propaangas. In de schuur liggen verder zo'n 200 lege suikerzakken (afkomstig van de Suikerunie uit Breda) en enkele dozen met gist (van de Gist- en Spiritusfabrieken Bruggeman uit Gent). Voor de aanvoer van water is aan de achterzijde van de schuur een Norton-put geslagen. De afvoer van de beslagketel blijkt keurig ingegraven in het erf en illegaal aangesloten op de riolering. Op het erf staat een caravan waarin zich slaapzakken, etensgerei en etenswaren bevinden. Op een gasstelletje in de caravan staat een koekenpan met gebakken eieren. Mogelijk is het vertrek van de stokers zo overhaast geweest dat er geen tijd meer was om de eieren

Foto's van de clandestiene stokerij in Ospel, 1980. Op de bovenste foto een kijkje in het interieur met op de voorgrond enkele flessen propaangas. Links is nog juist de distilleerketel zichtbaar die is opgesierd met blote dames en een karikatuur van minister-president Van Agt. Op de rechter foto het interieur van de caravan waarin de stokers bij toerbeurt sliepen.

Archief Douane, Weert.

op te eten. Her en der rondslingerende porno-blaadjes maken duidelijk dat de stokers naast eten, drinken en een bed ook behoefte moeten hebben gehad aan ontspanning.

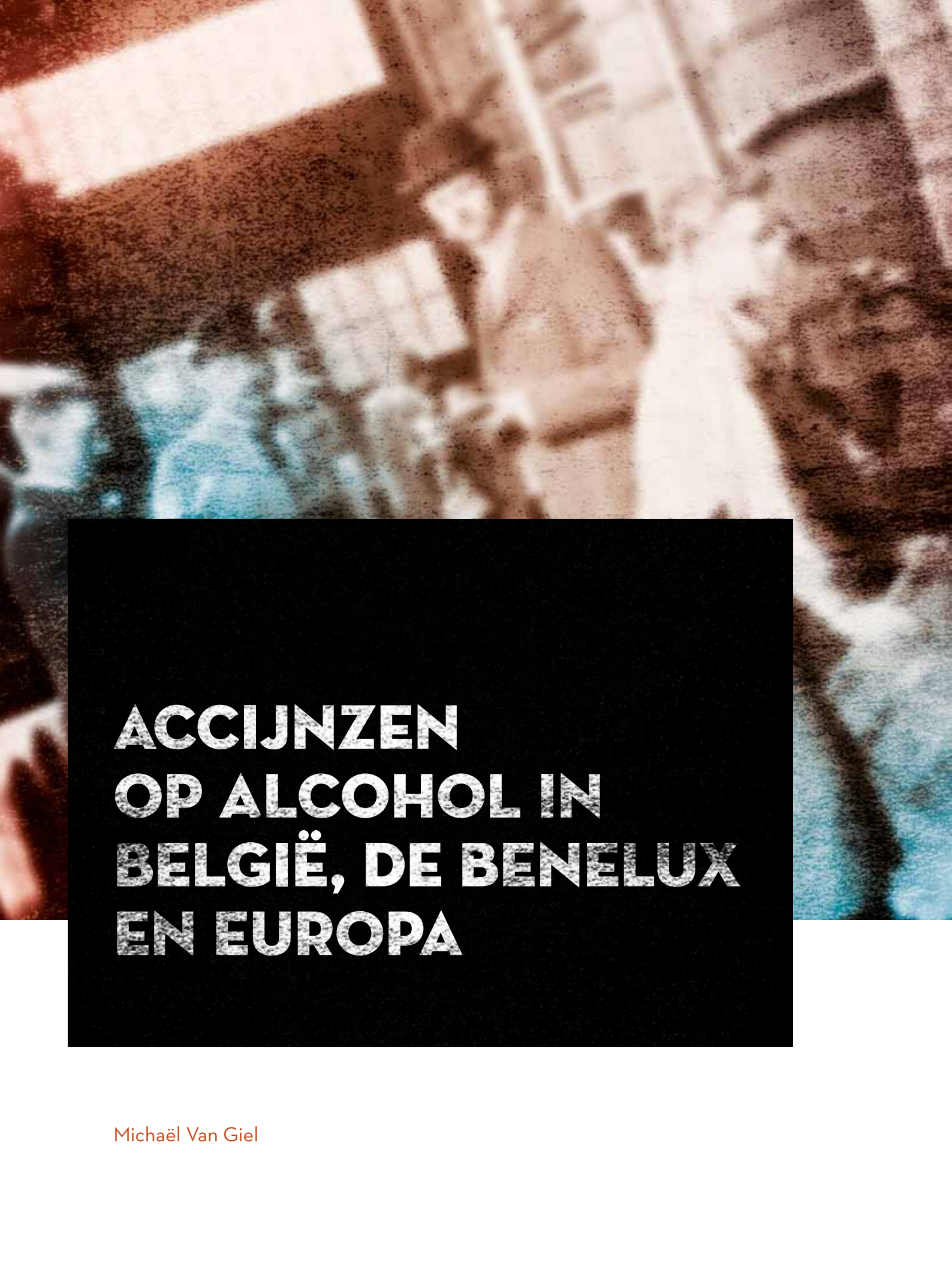

Uit het gegeven dat de graafsporen voor de afvoerpijp niet meer zichtbaar zijn en uit het feit dat de caravan ten dele is overwoekerd door een nabijgelegen struik, leiden de rechercheurs af dat de stokerij al vele maanden actief is. Ook het sinds oktober 1979 zeer sterk toegenomen elektriciteitsverbruik van de boerderij duidt op een stokerij die al bijna een jaar in productie is. De capaciteit van de stokerij wordt door deskundige rechercheurs geschat op 5.000 liter alcohol van 96% vol per week. Het investeringsbedrag dat met de stokerij gemoeid moet zijn geweest wordt gesteld op 100.000 gulden.

André V., de 24-jarige eigenaar en hoofdbewoner van de boerderij, verklaart tijdens het verhoor op het politiebureau te Nederweert van helemaal niets te weten. Hij heeft nooit iets gezien, nooit iets geroken en nooit iets bemerkt van de stokerij in zijn schuur. Hij verklaart een paar weken eerder te zijn benaderd

door twee mannen die beweerden werkzaam te zijn bij de genie. Deze militairen zouden de schuur nodig hebben voor een hoogst geheime zaak en daarom bij V. hebben aangedrongen op uiterste discretie. V. beweert dat hem door beide mannen een huurcontract is toegezegd maar dat hij dit nog steeds niet heeft ontvangen. Ook de overeengekomen huursom van 70 gulden per week zegt hij nog niet te hebben ontvangen. De vader van André V., eveneens meegenomen voor verhoor, doet zich al net zo onwetend voor als zijn zoon.

De stokerij wordt nog dezelfde middag ontmanteld. De gisttanks en beide ketels worden door een sloopbedrijf afgevoerd en onder toezicht van douaneambtenaren vernietigd. De waardevolle koperen rectificeerkolom, alle overige apparatuur en de caravan worden afgevoerd naar de dienst Domeinen. Het gegist beslag en het ruwnat worden, via de deels opengebroken afvoer, het riool in gepompt. André V. en zijn vader worden na verhoor heengezonden. Het is niet bekend welke straf hen uiteindelijk door de rechter is opgelegd; aanmerkelijk is dat ze er met een waarschuwing of geringe geldboete van zijn afgekomen. De enige echte slachtoffers zijn de sierduiven van André V., die op 15 september stuk voor stuk dood van het dak tuimelen. Tijdens V.'s verhoor op het politiebureau hebben douanerechercheurs deze sierduiven gevoederd met korrels uit een zak die in de schuur is aangetroffen. Achteraf blijkt het om rattengif te gaan. Volgens André V. is er sprake van kwaad opzet. De douanerechercheurs ontkennen dit echter en beweren dat de sierduiven ook gedronken zouden kunnen hebben van het stooksel dat door de opengebroken afvoer is weggevloeid.

ACCIJNZEN OP ALCOHOL IN BELGIË, DE BENELUX EN EUROPA

Michaël Van Giel

ACCIJNZEN OP ALCOHOL ... MEER DAN ZO MAAR EEN BELASTING

Het accijnsrecht is, net als het douanerecht, een indirecte belasting. Door een belasting op het verbruik van producten van eerste rang en noodwendigheid – maar ook op luxegoederen – wil de overheid haar fiscale ontvangsten verhogen. Accijnzen worden geheven bij de fabricatie of het verbruik van inlandse goederen en bij de invoer voor buitenlandse goederen.

Metalen uithangborden *Bureau des accises* en *Sectie der accijnzen*.
Collectie Nationaal Museum van Douane & Accijnzen, Antwerpen.
Foto: Grafisch Buro Lefevre.

De opbrengst van invoerrechten is dalend en, sinds de overheveling van de opbrengst van de invoerrechten naar de Europese Unie, zonder nationaal belang. Dit is ongetwijfeld een van de redenen waarom de nationale overheid het middel van de accijnsrechten steeds vaker gebruikt om haar begroting in evenwicht te brengen.

Het accijnsrecht is een zuiver kostprijsverhogende belasting. Door afschaffing, verlaging, verhoging of schorsing van accijnzen kan de regering in het kader van haar prijs- of conjunctuurpolitiek een prijsverlaging en -verhoging bewerkstelligen en, omgekeerd evenredig, een consumptieverhoging of -verlaging nastreven. Accijnzen kunnen evenwel ook andere dan louter fiscale doelstellingen hebben.

STRIJD TEGEN HET ALCOHOLISME

De Belgische accijnsreglementering inzake methanol, die vooral tot stand komt rond 1919 wanneer de strijd tegen het alcoholisme met de Wet Vandervelde een hoogtepunt bereikt, is een reglementering met een louter gezondheidsgerelateerde bedoeling.

De volksgezondheid is niet alleen in vroegere maar ook in recentere tijden vaak een argument om de accijnstarieven op alcoholische dranken te verhogen. Hiervan getuigt bijvoorbeeld het persbericht van de Ministerraad van 8 juli 2005 betreffende de accijnstarieven op alcohol.

*Persbericht van de Ministerraad
Accijnstarieven op alcohol
(2005-07-08)*

Op voorstel van de heer Didier Reynders, Minister van Financiën, keurde de Ministerraad een ontwerp van koninklijk besluit goed tot wijziging van de wet () betreffende de structuur en de accijnstarieven op alcohol en alcoholhoudende dranken.*

Het ontwerp verhoogt de accijns op ethylalcohol met 5,5 %. Deze maatregel heeft voor gevolg dat de totale accijns op ethylalcohol 1752,2354 euros per hl op in dit land in het verbruik gebracht product zal bedragen, in plaats van het huidige bedrag van 1660,8866 euros.

In het bijzonder ondergaat enkel het gedeelte «bijzondere accijns» van de totale accijns een wijziging. Meer bepaald verhoogt de bijzondere accijns van 1437,7824 euros per hl absolute alcohol naar 1529,1312 euros per hl absolute alcohol.

De gewone accijns, die gemeenschappelijk is voor België en Luxemburg, blijft bijgevolg ongewijzigd.

Deze maatregel werd genomen in het kader van de alcoholisme preventie en in het bijzonder het jeugdalcoholisme en de bescherming van de volksgezondheid.

De dringende noodzakelijkheid is verantwoord door het feit dat deze maatregel die een ontradend doel moet hebben bestaat uit een beduidende verhoging van het accijnstarief dat van toepassing is op sterke dranken en om elke speculatie in dit domein te vermijden is het dus van belang om deze maatregel zo snel mogelijk in werking te laten treden.

() van 7 januari 1998*

Voor meer informatie:

*Kabinet van de Vice-Eerste Minister en Minister van Financiën
Wetstraat 12
1000 Brussel*

Affiche *Dronkenschap veroorzaakt ellende en vroegtijdige dood*, naar een ontwerp van Florimond Van Acker, circa 1900-1910.

Aan het begin van de twintigste eeuw voeren matigheidsbonden hevig campagne tegen het alcoholmisbruik, dat in die periode een van de grootste maatschappelijke problemen vormt. Kalenders, prentkaarten, affiches, enz. worden gebruikt om de bevolking aan te zetten tot matiging of zelfs onthouding.

Collectie Nationaal Jenevermuseum, Hasselt.

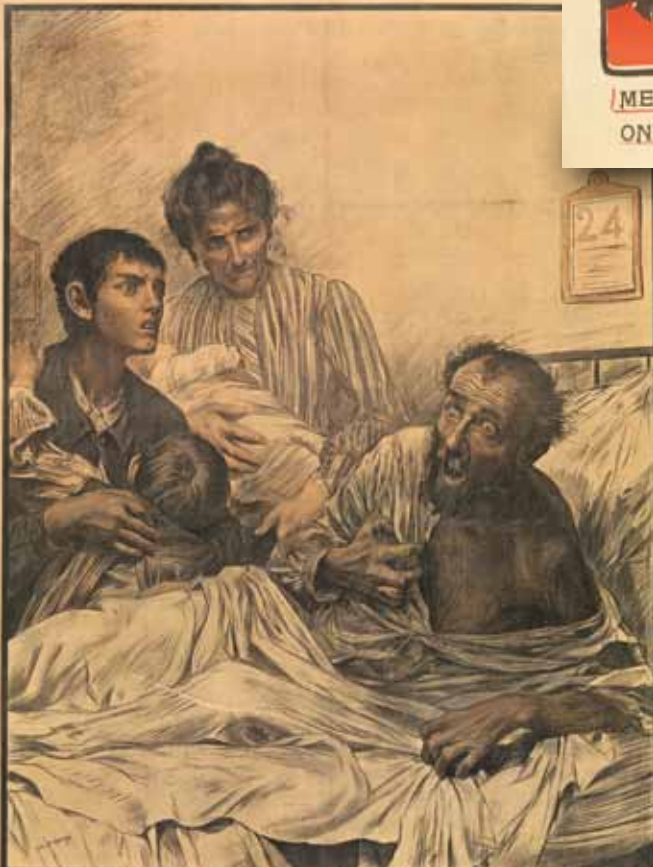
MEDEBURGERS | UIT | ALLE | STANDEN |
ONTHOUDT | U | VAN | STERKEN | DRANK !

UNIEK REPERTOIR
VOLKSWIL
WET
1897
1898
1899
1900
1901
1902
1903
1904
1905
1906
1907
1908
1909
1910
1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930
1931
1932
1933
1934
1935
1936
1937
1938
1939
1940
1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025
2026
2027
2028
2029
2030
2031
2032
2033
2034
2035
2036
2037
2038
2039
2040
2041
2042
2043
2044
2045
2046
2047
2048
2049
2050
2051
2052
2053
2054
2055
2056
2057
2058
2059
2060
2061
2062
2063
2064
2065
2066
2067
2068
2069
2070
2071
2072
2073
2074
2075
2076
2077
2078
2079
2080
2081
2082
2083
2084
2085
2086
2087
2088
2089
2090
2091
2092
2093
2094
2095
2096
2097
2098
2099
2100

Affiche *L'alcool tue*, naar een ontwerp van Eugène Burnand, circa 1890-1910.

Collectie Nationaal Jenevermuseum, Hasselt.

L'ALCOOL TUE

Imprimerie BERGER LEVRANT, à Nancy

En vente à la Librairie BERGER LEVRANT, 5-7, rue des Beaux-Arts, Paris.

Ook tarieven kunnen aan nevendoeleinden aangepast zijn. De hoge accijnzen op alcohol moeten het alcoholisme enigszins tegenwerken. Niettemin zal de regering ervoor zorgen om ze niet te hoog te brengen om de kip met de gouden eieren niet te verliezen.

ACCIJNZEN ALS ECONOMISCHE REGULATOR

Het heffen van accijnzen heeft ook een aantal, aanvankelijk vaak onvermoede neveneffecten. Zo worden accijnsrechten in het verleden geheven volgens het inhoudsvermogen van de fabricatievaten of volgens vermoede opbrengst. Dit is een stimulans tot het zoeken naar een hogere productie via technische verbetering van de fabricatieprocessen. De aldus gerealiseerde supplementaire productie is vrij van accijnzen. Omdat dit leidt tot belastingvermijding en uitsluitend in het voordeel is van grote en moderne bedrijven – alleen zij kunnen investeren in betere productieprocessen – wordt het accijnsstelsel op de het einde van de negentiende eeuw hervormd: voortaan geldt de reële opbrengst als belastingsmaatstaf. De hoogte van de tarieven en de strengheid van de reglementering kunnen naast belastingvermijding ook belastingontduiking in de hand werken met alle noodlottige gevolgen op sociaal gebied en op gebied van de volksgezondheid, zoals bijvoorbeeld de giftige methylalcoholpralines aan het einde van de jaren 1950.

HET INNEN VAN DE ACCIJSRECHTEN IN BELGIË: NATIONALE REGELINGEN EN WETTELIJKE BEVOEGDHEDEN

Dat de Algemene Administratie van douane en accijnzen in België ook accijnsrechten int gaat terug op een historische traditie. Onder het Hollands Bewind worden op grond van de Stelselwet van 12 juli 1821, op 26 augustus 1822 twee douanewetten uitgevaardigd, een Tariefwet en een Algemene Wet over de heffing der rechten van in-, uit-, of doorvoer van de accijnzen, alsook van het tonnengeld van zeeschepen. Bij de onafhankelijkheid van België in 1830 is er tijd, noch lust of noodzaak om deze wetten af te schaffen.

Later dient de Tariefwet wegens nieuwe opvattingen in de douanewetgeving herhaaldelijk te worden aangepast en vervangen. De Algemene Wet van 1822 is echter nog steeds van kracht voor de accijnswetgeving op alcoholische producten, uiteraard na heel wat aanpassingswetten zoals:

- de wet van 28 april 1895 tot wijziging van de grondslag tot berekening van de accijns op alcoholische dranken;
- de wet van 13 juli 1930 met betrekking tot het nazicht van bescheiden, het toezicht op de werkzaamheden en de doorvoer van alcohol;
- de wet van 10 april 1933 betreffende de voorlopige wijziging van sommige douanerechten, accijnzen en verbruikstaksen en nieuwe maatregelen om sluikhandel te beletten;
- het koninklijk besluit van 22 augustus 1934 met nieuwe maatregelen om sluikerij [*sluikhandel of illegale handel*] op stuk van douane en accijnzen te beteugelen;
- de wet van 10 juli 1947 betreffende de bevoegdheid tot voorlopige aanhouding in douanezaken, toepasselijk inzake accijnzen en verbruikstaks;
- de wet van 19 maart 1951 met betrekking tot de bevoegdheid van de Koning inzake vervroegd toepassen van accijnsrechten en de regeling inzake douane bij invoer van accijnsgoederen;
- de wet van 30 juni 1951 met betrekking tot het uitstel van betaling voor douane- en accijnsrechten, de diplomatieke vrijdom inzake accijnzen en de doorvoerregelingen toepasselijk op goederen onder accijnsverband;
- de wet van 30 april 1958 met betrekking tot de teruggaaf en vrijdommen inzake accijnsrecht;
- de wet van 2 mei 1958 met betrekking tot de macht van de Koning inzake wijzigingen van accijnsrechten;
- de wet van 11 december 1959 betreffende de accijns bij invoer.

De laatste aanpassingswet dateert van 1977, waarbij de aangepaste Algemene Wet van 1822, samen met andere wettelijke bepalingen inzake douane en accijnzen, gecoördineerd werd in de Algemene Wet inzake douane en accijnzen van 18 juli 1977.

Enkele uittreksels uit de Algemene Wet van 18 juli 1977:

HOOFDSTUK XVII: VERIFICATIE VAN ACCIJNSGOEDEREN

Art. 158.

Bij invoer en bij uitvoer, onder afschrijving of restitutie, en verder wanneer zulks bij de tegenwoordige wet of de bijzondere wetten is voorgeschreven, of tot verzekering van rechten en accijnzen nodig is, moet de hoeveelheid en kwaliteit der goederen worden opgemaakt door grondige verificatie, dat is, dat de goederen door twee ambtenaren, waarvan ten minste een daartoe uitdrukkelijk moet zijn aangesteld, naar de aard der zaak, moeten worden gewogen, geroeid, geproefd en gekeurd.

HOOFDSTUK XXI: BIJZONDERE BEPALINGEN BETREFFENDE VISITATIE EN PEILING INZAKE DE ACCIJNZEN

Art. 193.

Aan de visitatie zijn, tussen vijf uur 's morgens en negen uur 's avonds, onderworpen de trafieken en fabrieken, wijngaarden, ongebouwde erven, gebouwde of ongebouwde werkplaatsen, winkels, pakhuizen en alle verdere panden, waarvan het bezit of gebruik onderworpen is aan een aangifte bij of een aanvaarding van administratie der accijnzen, of in welke enig bedrijf wordt uitgeoefend op welks product een accijns is gevestigd, of hetwelk, krachtens de wet, aan enige verificatie onderhevig is.

Art. 194.

Ook bij nacht zal visitatie kunnen plaats hebben in de panden, fabrieken, trafieken of andere plaatsen, in artikel 193 vermeld, wanneer in dezelve gewerkt wordt.

Ten aanzien van zodanige fabrieken, waarvoor de tijd voor het begin en het einde der werkzaamheden moet worden opgegeven, of waarvoor de verklaring geschiedt voor een bepaalde tijd, zoals: brouwerijen, branderijen, en distilleerderijen, wordt door de werktijd verstaan de gehele tijd in de aangifte vermeld, al ware het ook dat de werkzaamheden stilstonden.

Art. 195.

Wanneer er in de werkplaatsen niet gewerkt wordt, zal de visitatie vóór vijf uur 's morgens of na negen uur 's avonds niet mogen plaats hebben, tenzij de ambtenaren vergezeld zijn van een ambtenaar van het gemeentebestuur of een overheidsambtenaar, daartoe aangesteld door de burgemeester.

Art. 196.

Gedurende de tijd dat in de fabrieken, trafieken of werkplaatsen gewerkt wordt, zal de toegang tot dezelve voor de ambtenaren onbelemmerd moeten wezen, en er iemand vanwege de belanghebbende aanwezig moeten zijn, in staat om de nodige aanwijzing bij de visitatie te doen.

Art. 197.

Met uitzondering van de tolkring, en der gevallen, voorzien bij artikel 174, zullen er geen visitaties in de huizen, erven en panden van particulieren mogen plaats hebben, dan alleen tussen vijf uur 's morgens en negen uur 's avonds, en met machtiging van de rechter in de politierechtbank van het kanton, waarin het te doorzoeken pand of erf gelegen is; die magistraat zal zelf medegaan of zijn griffier, of een ander overheidsambtenaar belasten om de ambtenaar bij de visitatie te vergezellen.

Art. 198.

§1 De aanvraag tot assistentie zal te allen tijde schriftelijk moeten geschieden, met uitdrukking van de tijd wanneer, de plaats alwaar, en de naam van de persoon bij wie, de visitatie zal gedaan worden.

§2 Wanneer voormelde assistentie door het gemeentebestuur moet worden verleend, zal zij te allen tijde, op risico van de ambtenaren, worden gegeven.

§3 In die gevallen dat de machtiging van de rechter in de politierechtbank wordt vereist, zal de schriftelijke aanvraag door een ambtenaar met ten minste de graad van controleur moeten gedaan worden, doch daarentegen door de rechter in de politierechtbank niet worden geweigerd, tenzij op gegronde vermoedens dat zij zonder genoegzame redenen mocht worden gevorderd.

WIE ZIJN... VERBRANDT MOET OP DE BLAREN ZITTEN... OF NIET?

GENADEVERZOEKEN

Michaël Van Giel

Na een veroordeling door de rechtbank kan enkel nog het staatshoofd iets wijzigen aan een beslissing van de rechtbank door middel van een genadebesluit.

Heel veel stokers, maar ook kleine smokkelaars die zeer zwaar gestraft worden, proberen hiervan gebruik te maken en genade te krijgen. Er zijn veroordeelden die zelf hun verzoek opstellen of het laten opstellen door hun echtgenote. Soms doet de plaatselijke pastoor of notabele een goed woordje voor de *slachtoffers*. Hieronder volgt een bloemlezing van enkele gevallen uit de jaren 1950.

OM AARDAPPELEN TE STOMEN

Bij een controle in een boerderij te Heppignies vinden de controleambtenaren een stokerij op zolder. Ook de bewoner van de hoeve vinden zij, maar dan in de kleerkast waar zijn vrouw hem heeft verborgen. In zijn verklaring vertelt de man dat hij een stoommachine heeft gekocht om aardappelen te koken, maar een die ook kan dienen om eau de cologne te fabriceren.

De man wordt aangehouden en opgesloten in de gevangenis van Charleroi. Op vraag van de vrouw schrijft de pastoor van het dorpje een genadeverzoek aan de koning:

Sire,

Laat mij toe ten beste te spreken in het voordeel van Mr. ... te Heppignies, die ongelukkig betrokken werd in een spijtige zaak.

Over eenigen tijd kocht hij een stoommachien, om als landbouwer, aardappelen te stoomen, als voedsel voor zijn vee. Accijnzen en gendarmen deden een huiszoeking, legden de hand op het materiaal en hielden Mr... aan, die voorlopig arrest kreeg onder de beschuldiging van geheime stokerij en nu gevangen zit in het gevang te Charleroi.

Zijn vrouw ziek zijnde is nu alleen op de hoeve met twee kinderkens en voelt zich niet in staat de hoeve te leiden. Zou in dit geval, het niet mogelijk zijn Mr. ..., die zijn onschuld staande houdt en gearresteerd werd voor onbepaalde tijd, voorlopig in vrijheid te doen stellen, tot dat het tribunaal van Charleroi, in die ongelukkige zaak uitspraak zal doen?

Mag ik op Uwe welgekende goedheid rekenen en in het voordeel van die ongelukkige vrouw en brave kinderkens bemiddelend optreden, te meer daar de werken op de hoeve hoogstdringend worden in deze eerste maanden van het jaar.

Ik kan U verzekeren dat man en vrouw onberispelijke en voorbeeldige ouders zijn.

In de hoop dat U, Sire, hulp zult verleenen aan deze beproefde familie, durf ik U mijn groeten aanbieden van onverkleefde trouw aan Koning en Vaderland

Abbé.....

Heppignies, 2 februari 1955

Na betaling van 20.000 Belgische frank werd de man op 1 maart 1955 in voorlopige vrijheid gesteld.

De voorlopige invrijheidsstelling duurde echter niet lang want op 5 april 1955 werd hij door de correctionele rechtbank van Charleroi veroordeeld tot een gevangenisstraf van één jaar.

IN DE KINDERWAGEN

Samen met een andere vrouw smokkelt een dame met een kindervagen, langs een niet toegelaten aardeweg in Rekkem, drie flessen sterke drank uit Frankrijk. De andere vrouw heeft eveneens drie flessen in dezelfde kindervagen verstoppt. Ze worden betrapt en uiteindelijk veroordeeld tot een gevangenisstraf van vier maanden en een boete van 7.890 Belgische frank.

Nog voor ze veroordeeld is, vraagt ze genade met volgende brief

Aan Haare Majesteit Koningin Elisabeth

Hoogeachte koningin ik kom U te vragen of het niet mogelijk is afslag te bekomen voor de straf die ik opgelopen eb voor fleschen alcohol uit Frankrijk. Ik eb dit gedaan daar ik met 3 kleine kindertjes ben en verder geen inkomsten eb dan

Kinderwagen met verborgen ruimte, begin twintigste eeuw.
Collectie Nationaal Museum van Douane & Accijnzen, Antwerpen.
Foto: Grafisch Buro Lefevre.

mijn familiegeld en geerne wat kleederen hadt kunnen koopen voor mijn kindertjes.

Hoopende op een gunstig antwoord biedt ik Hoogeachte Koningin mijn besten dank op voorhand.

Vrouw...

Kortrijk...

Koning Boudewijn blijft niet ongevoelig voor dit verzoek aan zijn moeder uit 1953 en hij scheldt de gevangenisstraf kwijt en vermindert de boete tot 2.000 Belgische frank. De kinderwagen blijft verbeurdverklaard.

WERKONBEKWAAM

Op een oudejaarsavond in de jaren 1950 vindt de rijkswacht van Tremelo een kleine geheimstokerij in werking in een overdekte put in een bos. Via een gat naast de put vinden zij twee geheimstokers. De stokers worden aangehouden en veroordeeld tot elk één jaar gevangenisstraf en 70.000 Belgische frank boete. Na een eerste genadeverzoek wordt de gevangenisstraf kwijtgescholden en de boete vermindert tot 20.000 Belgische frank. Dit blijkt echter nog te veel voor de sukkelaars, zij schrijven opnieuw een genadeverzoek, niet aan de koning, maar aan de minister van Openbare Werken en Wederopbouw:

Heer Minister,

Ik ondergetekende ... woonachtig te ... ben gestraft geworden wegens geheimstokerij.

Daar ik volledig werkonbekwaam ben en aan gezien ik vanaf 1951 genoten heb fonds voor gebrekkigen en verminkten (90% invalid) en daarbij bestendig ziek ben, verkeer ik in de onmogelijkheid de opgelopen straf, welke ongeveer 20.000 Belgische frank bedraagt te betalen.

Tevens neem ik ook, de gelegenheid te baat U te melden, dat ik thans de ouderdom van 68 jaar heb bereikt, aldus geniet van een karig pensioen van vrij verzekerde, zonder te spreken van

mijn aangenomen kind, met name..., welke op verstandelijk gebied zeer achterlijk is, wat me trouwens ook onkosten meedebrengh.

Ik kom u smeken, Heer Minister of het mogelijk zou zijn me te ontlasten van dit hoger genoemd bedrag.

Hopende, Mijnheer de Minister, dat u aan mijn smekende vraag een gunstig gevolg zoud willen geven, dank ik u reeds bij voorbaat.

Met biezondere Hoogachting.

De minister van openbare werken en wederopbouw laat de tweede stoker enkele brieven schrijven naar zijn collega van financiën. Wanneer uit een bijkomend onderzoek blijkt dat deze stoker solvabel is, klinkt de derde brief als volgt:

Belanghebbende heeft één storting verricht maar heeft thans zeer zware financiële moeilijkheden. Hij is werkonbekwaam en geniet invaliditeitsvergoedingen, moet voortdurend de dokter raadplegen en medicijnen aanschaffen. Thans werd er door de deurwaarder beslag gelegd op zijn woning. Gezien de zeer ongelukkige toestand van dit gezin, zou ik U willen vragen het beslag op te heffen. Belanghebbende zal een uiterste krachtinspanning doen om de maandelijke betalingen te verrichten.

De koning toont weerom zijn goed hart. De boete van de eerste stoker wordt bij genadebesluit vermindert tot 1.000 Belgische frank en de minister van Financiën vermindert de boete van de ander tot 500 Belgische frank per maand.

Art. 199.

Bij alle visitaties zullen de aanwezige belanghebbenden moeten worden uitgenodigd tot het vertonen van zodanige registers, bewijzen van aangifte en andere documenten, als strekken kunnen om de visitatie een doelmatig gevolg te doen hebben.

Art. 200.

§1 Bij de visitatie, in artikel 193 en volgende vermeld, zullen aan de ambtenaren moeten worden vertoond alle kuipen, ketels, koelbakken, vaten en gereedschappen, alsook de bergplaatsen tot het bedrijf benodigd, waarvan zij de fabriek, trafiek of werkplaats komen inspecteren.

§2 Bij waterijking zullen de bedienden der fabriek of trafiek de ambtenaren behulpzaam moeten zijn, op straffe ener boete van niet minder dan 100 EUR en niet hoger dan 300 EUR.

Naast deze algemene wetgeving bestaan er ook bijzondere wetten die de heffing van accijns voor de onderscheiden producten regelen, inzonderheid wat de aard van de belaste goederen en de tarieven betreft of wat het bezit, het verbruik en/of de consumptie van bepaalde accijns-goederen, in casu alcoholische producten, aangaat, zoals onder meer:

- de wet van 15 april 1896 betreffende de fabricatie en invoer van alcohol en geestrijke drank;
- de wet van 12 december 1912 tot instelling van bijzondere taksen op alcohol en geestrijke dranken en de afschaffing van vergunningsrecht op slijterijen;
- de wet van 7 juli 1926 tot vestiging en herziening van de verbruikstaks op alcoholen geestrijke dranken;
- het ministerieel besluit van 30 april 1934 betreffende het bezit, verkoop, en vervoer van stooktoestellen;
- het ministerieel besluit van 6 december 1934 betreffende de bijzondere verbruikstaks en het vervoer en handel van alcohol en geestrijke dranken;
- de wet van 5 september 1947 inzake accijnzen en het ministerieel besluit van 19 december 1947 inzake bijzondere verbruikstaks waarbij het regime van accijns en bijzondere verbruikstaks bij invoer werd geregeld;
- de wet van 28 december 1983 betreffende het

verstrekken van sterke drank en betreffende het vergunningsrecht;

- het ministerieel besluit van 10 juni 1994 betreffende het accijnsstelsel van ethylalcohol;
- de wet van 7 januari 1998 betreffende de structuur en de accijnstarieven op alcohol en alcoholhoudende dranken.

De accijnswetgeving op alcohol en alcoholhoudende dranken wordt een laatste keer gewijzigd met het ministerieel besluit van 30 oktober 2009 betreffende het accijnsstelsel van ethylalcohol en de uitvoeringsmodaliteiten betreffende de vrijstellingen inzake alcoholische dranken, in vervanging van het ministerieel besluit van 10 juni 1994. Dit ministerieel besluit somt onder meer een reeks basisbehandelingen op die enkel een erkend entrepouhouder mag verrichten. Wie alcohol produceert, verwerkt of gebruikt voor bepaalde doeleinden, bijvoorbeeld het vervaardigen van azijn, moet zich laten erkennen.

Naast de opdrachten van inning van accijnzen heeft de administratie in het verleden regelmatig opdrachten gekregen die verband hielden met het verbruik van alcoholhoudende producten of gegiste dranken. Deze reglementering heeft een dubbel doel: fiscale opbrengst realiseren en het drankmisbruik bestrijden. Daaruit ontstaan de strenge beperkingsmaatregelen inzake alcoholhandel, drankslijterijen en dronkenschap.

Foto van de stokerij Notermans in Hasselt, circa 1900-1910. Links voeren de accijnsbeambten hun controle uit.
Collectie Nationaal Jenevermuseum, Hasselt.

Een kenmerkend voorbeeld daarvan is de alcoholwet van 29 augustus 1919 en de besluitwet van 14 november 1939 die er werd aan toegevoegd omdat een groot aantal zogenaamde private kringen waren ontstaan die geen ander doel hadden dan alcohol aan hun leden te verkopen. De voorwaarden om in die kringen opgenomen te worden, waren vaak zo algemeen dat ze in principe onbestaand waren. Achter dergelijke private kringen konden dus best publieke slijterijen schuilgaan.

Ongeacht de doelstelling van de wetgever om accijnsheffing niet louter in functie te stellen van de fiscale opbrengsten, maar ook van de volksgezondheid en van het algemeen belang, kan toch niet worden ontkend dat de accijns op alcohol de regering geen windeieren legt.

OPBRENGST VAN DE ACCIJNZEN OP ALCOHOL IN BELGIË (IN DUIZENDEN EURO'S)

1980 > 123.086	2000 > 205.649
1985 > 196.853	2005 > 218.311
1990 > 190.524	2010 > 235.120
1995 > 177.090	

EEN POGING TOT EENVORMIGHEID IN DE BENELUX

Voortbouwend op de voorlopige Economische Unie, ook wel Voor-Unie genoemd, die tot stand komt op 15 oktober 1949, en op de Ministeriële Conferentie van Oosten in 1950, die later zal leiden tot het Verdrag der Benelux Economische Unie, ondertekend in 's-Gravenhage op 3 februari 1958, wordt beslist te streven naar een unificatie van de twee grondig verschillende accijnsstelsels.

De twee unificatiewetten van 19 maart 1951 en 29 maart 1951, die tot doel hebben tot een gemeenschappelijk accijnsbeleid te komen, worden slechts met mondjesmaat in werking gesteld. Niettemin worden er enkele unificaties bereikt waardoor sommige accijnsrechten die in Nederland onbestaande zijn, in België worden afgeschaft. De bijzondere verbruikstaks op alcohol is nog steeds specifiek Belgisch.

De Benelux Economische Unie was een douane-unie. Dit betekent dat de interne invoerrechten tussen de drie landen werden afgeschaft en een eenvormig invoerrecht werd ingesteld voor goederen die uit derde landen werden ingevoerd. De opbrengst van die invoerrechten werd evenredig over de drie landen verdeeld. Dit was niet het geval voor de accijnzen die nationaal bleven, en nog altijd zijn. De unificatiewetten waren een poging om de accijnzen in Nederland en België te unificeren en daar was Luxemburg niet bij betrokken. Pogingen om hierover ook met Luxemburg tot overeenstemming te komen, zijn er wel geweest, maar de accijnsverschillen tussen België en Luxemburg waren (en zijn nog altijd) zo groot dat een unificatie hier niet voor de hand lag.

EUROPA NEEMT HET ROER IN HANDEN

Omdat de grote onderlinge verschillen tussen de verschillende lidstaten leiden tot een oneerlijke concurrentie, probeert de Europese Commissie vanaf het begin van de jaren 1970 zowel de structuur als de tarieven van de accijnzen op alcohol te harmoniseren. De Commissie stelt bovendien vast dat door bepaalde lidstaten een discriminerend hoger accijnstarief wordt geheven op producten uit andere lidstaten dan op in het binnenland geproduceerde goederen, wat krachtens artikel 90 van het Verdrag van de Europese gemeenschap of het Verdrag van Rome verboden is. Bovendien leiden de grote onderlinge verschillen tot verlies aan inkomsten als gevolg van frauduleuze goederenstromen die op gang worden gebracht om accijnzen te ontduiken.

Dat er in de loop der jaren weinig vooruitgang geboekt wordt, komt doordat er in enkele landen hoge accijnzen worden geheven als onderdeel van het algemene beleid om het drinken te ontmoedigen. In andere lidstaten worden de accijnsheffingen juist op een lager niveau gehouden omdat de opbrengst van de landbouwproducten als basisgrondstof voor de alcoholproductie voor een groot deel van de bevolking een belangrijke bron van inkomsten is.

De oorspronkelijke voorstellen van de Commissie inzake de harmonisatie van de accijnzen op bier, wijn en sterke drank dateren van 1972. De Raad van Europa boekt op

dit beleidsterrein evenwel geen vooruitgang, niettegenstaande nieuwe initiatieven van de Commissie in 1977 en 1979. Ook een volledig nieuwe ontwerpwetgeving, voorgesteld in 1985, wordt geblokkeerd door de lidstaten.

Een nieuw voorstel van de Commissie in 1990 resulteert uiteindelijk in 1992 in een eerste Richtlijn 92/83/EEG van de Raad van 19 oktober 1992 betreffende de harmonisatie van de structuur van de accijnzen op alcohol en op alcoholhoudende dranken. Deze richtlijn omschrijft de producten waarop accijnzen worden geheven en de methode voor de vaststelling van de hoogte ervan. De accijns op alcohol en alcoholhoudende dranken wordt vastgesteld per hectoliter zuivere alcohol bij 20 °C en wordt berekend op grond van het aantal hectoliters alcohol van 100 volumepercent. De richtlijn verplicht de lidstaten de accijnstarieven vast te stellen overeenkomstig een samenlopende richtlijn 92/84/EEG van de Raad betreffende de onderlinge aanpassing van de accijnstarieven voor alcohol en alcoholhoudende dranken. De richtlijn voorziet wel de mogelijkheid dat lidstaten verlaagde accijnstarieven toestaan aan kleine distilleerderijen. Met kleine distilleerderijen bedoelt men distilleerderijen die niet meer dan tien hectoliter absolute alcohol per jaar produceren, die juridisch en economisch onafhankelijk zijn en niet onder licentie werken.

Deze richtlijn is eveneens zeer moeilijk tot stand gekomen. Het eerste voorstel van de Commissie betreft een tarief, gelijk aan het gemiddelde van de geldende nationale tarieven. Voor sterke drank zou dat 3,81 euro per fles van 0,75 liter zijn geweest. Dit voorstel wordt door geen enkele lidstaat als aanvaardbaar geacht. De Commissie stelt daarop een veel flexibeler aanpak voor. In plaats van aparte, geharmoniseerde tarieven zullen er minimumtarieven gelden en streeftarieven die op lange tijd zullen convergeren. Ten slotte blijven in de richtlijn 92/84/EEG enkel nog de minimumtarieven over. Voor alcohol is dat minimumniveau vastgelegd op 550 ecu (nu euro) per hectoliter alcohol. Pogingen van de Commissie en het Europees Parlement om deze minimumtarieven te verhogen zijn tot vandaag zonder resultaat gebleven.

De volgende tabel, die een overzicht geeft van de geldende accijnstarieven op alcohol en alcoholhoudende

dranken op 1 november 2011, toont duidelijk aan dat de pogingen van de Commissie om de accijnstarieven te harmoniseren tot op heden nog niet het beoogde resultaat hebben behaald.

Bedragen in euro per hectoliter absolute alcohol aan 100% vol:

**GELDENDE ACCIJNSTARIEVEN OP
ALCOHOL EN ALCOHOLHOUDENDE DRANKEN
OP 1 NOVEMBER 2011**

Oostenrijk	1.000	Letland	1.325
België	1.752	Lithouwen	1.279
Bulgarije	562	Luxemburg	1.041
Cyprus	598	Malta	1.250
Tsjechië	1.167	Nederland	1.504
Denemarken	2.013	Polen	1.260
Estland	1.420	Portugal	1.031
Finland	3.940	Roemenië	550
Frankrijk	1.514	Slovakije	1.080
Duitsland	1.303	Slovenië	1.000
Griekenland	2.550	Spanje	830
Hongarije	1.059	Ver. Koninkrijk	2.941
Ierland	3.113	Zweden	5.439
Italië	800		

DE EUROPESE RICHTLIJNEN EN HUISSTOOK

Wanneer de Oost-Europese landen in 2004 tot de Europese Unie toetreden, zijn ook zij verplicht hun wetgeving en accijnstarieven aan te passen overeenkomstig de richtlijn 92/84/EEG. Een aanpassing die door de lokale bevolking niet in dank wordt aanvaard. Getuige hiervan de commentaar op een protest van de bevolking van het plaatsje Kraynici in Bulgarije tegen de invoering van de minimumaccijns op rakia:

Geheimstokers zijn bijzonder creatief in het onderbrengen van hun installaties op de meest onwaarschijnlijke plaatsen.

Collectie Nationaal Museum van Douane & Accijnzen, Antwerpen.

EU-accijns leidt tot stiekeme fruitverwerking

Veertien februari. In ons land Valentijnsdag, in Bulgarije dé dag van de wijn en de wijngaard. En nu in Bulgarije behalve de dag van Sint Triphon ook de dag waarop een ultimatum afloopt. De regering moet een EU-accijns op sterke drank inslikken. Anders worden sommige Bulgaren op 14 februari echt niet lief. En zullen ze dat het parlement laten weten ook, zeggen ze dreigend.

In Bulgarije is het een traditie dat mensen hun fruit laten destilleren en er dan rakia of raika, een soort cognac, van maken. Dat deden ze tot dit jaar, tot de toetreding van Bulgarije tot de EU, in officiële destilleerderijen.

Maar een door toetreding tot de EU ingevoerde heffing maakt dat legaal destilleren wel duurder. Wel 1 tot 2 euro per liter duurder. En dat scheelt in het straatarme Bulgarije een slok op een borrel. Vandaar dat men afschaffing van de accijns wil. Zo die accijns blijft, zal men illegaal gaan stoken. Bijvoorbeeld in oude wasmachines. Zelfs de burgemeester van een stadje werd al gezien terwijl hij in de nacht clandestien alcohol stookte. Bij de arme bevolking ligt de alcoholaccijns zwaar. Na een jaar hard werken is alcohol stoken van eigen fruit het enige lolletje dat we hebben, is hun reactie. Alsof de Brusselse bureaucraten zich daar iets aan gelegen zouden laten liggen ...

GEHEIMSTOOK EN ALCOHOLSMOKKEL IN DE NAOORLOGSE PERIODE

Kort na het verdrijven van de Duitse bezetter in september-oktober 1944 leeft de sluikstook in België enorm op. Geheimstokers gebruiken veelal primitieve distilleertoestellen, vaak opgesteld in de meest onmogelijke plaatsen, zoals in een kuil onder een varkenshok, achter stobalen in een schuur of in een ruimte verborgen onder een open haard.

Bij distillatie van gegiste suikerstroop komt eerst ondrinkbare alcohol met een lager kookpunt dan de drinkbare ethylalcohol vrij. Na de ethylalcohol volgen nog ondrinkbare alcoholen met een hoger kookpunt. Sommige van deze ondrinkbare alcoholen, zoals methylalcohol, hebben een op ethylalcohol gelijkende smaak, maar zijn

bijzonder gevaarlijk voor de gezondheid. Bij verbruik, zelfs van kleinere hoeveelheden, kan methylalcohol blindheid of zelfs de dood tot gevolg hebben.

Met primitieve distilleertoestellen is het zeer moeilijk om het juiste tijdstip te bepalen waarop drinkbare ethylalcohol wordt geproduceerd. Op goed geluk worden door de geheimstoker de *kop* en de *staart* van de distillatie afgesneden en weggegoten. Die kop en staart worden zo klein mogelijk gehouden om een zo groot mogelijke opbrengst te hebben. De geheimstook vormt dus een gevaar voor de gezondheid van de bevolking en – in de vroege naoorlogse periode – voor die van de in België ingekwartierde geallieerde soldaten.

Begin januari 1945 komen er uit alle mogelijke hoeken klachten binnen bij de administratie van douane en accijnzen over de gevaren van de illegale alcohol, die van minderwaardige kwaliteit is en massaal op de markt aanwezig is. Voornamelijk het feit dat de geallieerde militairen schijnbaar meer dan hun deel van deze kamelot verbruiken, schijnt velen te verontrusten.

Een van de eersten om te reageren is senator Orlyff. Op 4 januari 1945 komt zijn parlementaire vraag toe op de Centrale Administratie van douane en accijnzen in Brussel.

Mij wordt gesignaleerd dat thans in België talrijke geheime stokerijen in werking zijn, waarvan de gevolgen des te gevaarlijker zijn omdat de alcohol, die zij aan het publiek leveren, van schadelijke hoedanigheid is. Ongelukkige soldaten werden reeds het slachtoffer van deze slechte producten; verscheidene onder hen zouden door hun chefs reeds streng gestraft zijn, wanneer de ware schuldigen dienen gezocht bij de fabrikanten-vergiftigers.

Op deze vraag wordt door de administratie een vrij klassiek antwoord gegeven:

Het is juist dat, onder begunstiging van de huidige gebeurtenissen, de geheime vervaardiging van alcohol een vernieuwden bloei kent.

Ondanks de moeilijkheden van allerlei aard die het ontmoet in de uitoefening van zijn functies – vaak totaal gebrek aan snelle vervoermiddelen, beperkingen bij het ver-

keer, vertoont het personeel der douanen en accijnzen den grootsten yver bij het opsporen der geheime stokerijen; meer dan 80 dergelijke inrichtingen werden ontdekt sedert de bevrijding van ons grondgebied.

Door het huidig gebrek aan gezonden verbruiksalkohol wordt de geheime alcohol meerendeels geleverd aan likeurfabrikanten die hem aan hun klanten – herbergiers en andere – verkoopen na een zekere bereiding ten einde hem het uitzicht van een regelmatig kwaliteitsproduct te geven. Dringende aanbevelingen werden aan de betrokken diensten verstrekt met het oog op eene nog krachtdadigere beugeling van de inbreuken.

De aan de senator beloofde aanbevelingen zijn het onderwerp van een omzendbrief van 15 januari 1945. In grote lijnen wordt de tekst van het antwoord op de parlementaire vraag hernomen met aanvulling van de volgende aanbevelingen:

Een verscherpt toezicht dringt zich op bij de fabrikanten en kleinhandelaars in likeuren, waar dikwijls en onverwachts tot een opnemning dient overgegaan. Zoo ook moeten de verdachte transporten zoo vaak mogelijk worden gevisiteerd en de documenten, die deze transporten vergezellen, moeten nauwkeurig onderzocht worden, want men signaleert ten deze het gebruik van valsche bescheiden genomen uit niet gearapheerde en met valsche stempels bekleede registers.

Talrijke visitaties en huiszoekingen dienen verricht, niet alleen in de eigenlijk gezegde herbergen, maar ook in de restaurants, in de zoogezegde private kringen, die dikwijls toegankelijk zijn voor iedereen, in de pasteibakkerijen met verbruikssalon, in de winkels, in de tabakswinkels, die vaak slechts geheime slijterijen van likeuren zijn, enz.

DE ADMINISTRATIE REAGEERT: INTEGERS AMBTENAREN

In april 1945 volgen instructies om de vastgestelde overtredingen op een eenvormige wijze af te handelen. Deze voorschriften zijn zeer streng. Zo moeten overtreders voorlopig worden aangehouden:

zoo het hooggradige alcohol van verdachten oorsprong geldt, wanneer de hoeveelheid 2 liter te boven gaat;

↑

Deze wagen wordt staande gehouden als verdacht transport. Terrecht, de wagen blijkt te beschikken over een valse bodem bestemd voor smokkeldoelinden.

Archief Douane, Weert.

- *zoo het sterke dranken van bekende merken geldt, ofwel alcohol niet voorkomend van geheime stokerijen, wanneer de hoeveelheid 20 liter te boven gaat en er sluikinvvoer vermoed wordt;*
- *zoo het sterke dranken van verdachten oorsprong geldt, wanneer de hoeveelheid 10 liter te boven gaat.*

Een ambtenaar van de opsporingsbrigade met een menselijk hart heeft het moeilijk met deze voorschriften en waagt het om bijkomende vragen te stellen over de strikte toepassing van de instructies, in casu of voor bepaalde personen kan afgezien worden van aanhouding. Hij geeft enkele voorbeelden:

- *personen van meer dan 65 of 70 jaar oud dien een kamerken verhuurden aan een geheimstoker;*
- *een weduwe met 5 of 6 kinderen ten laste die in het geheim stookt;*
- *een persoon aangetast van longteering, onbekwaam tot werken, die in 't geheim stookt;*

ZEG NOOIT DOUANIER TEGEN EEN ACCISIEN

ENKELE PERSOONLIJKE BELEVENISSEN BIJ DE ADMINISTRATIE VAN DOUANE EN ACCIJNZEN

Michaël Van Giel

Het was 1 juli 1968, de oprichtingsdag van de Europese douane-unie of *Tol-Unie*, die uiteindelijk geleid heeft tot het afschaffen van de binnengrenzen in Europa. Voor mij de eerste dag bij de administratie van douane en accijnzen. Negentien jaar oud en fier stapte ik het pompeuze *Hotel de la douane* binnen aan het Brouwersvliet in Antwerpen. *Den eersten bureau*, zoals het gebouw in douanejargon genoemd werd, verborg, zelfs voor mij, enkele jaren een goed bewaard geheim. Het viel mij op dat mijn bazen regelmatig naar het archief verdwenen en geruime tijd later, zonder dossier, terugkeerden maar toch een beetje *geladen*, zoals douaniers het noemden, wanneer ze vermoedden dat iemand licht aangeschoten of dronken was. De kelder was echter enkel toegankelijk voor de hogere ambtenaren, voor mij jonge snaak, dus verboden terrein. Toen ik naar de bovenverdieping – de directie – verhuisde, werd het geheim geopenbaard. De kelder huisvestte niet alleen het archief, maar ook het *afstooklokaal*, oftewel het lokaal van de *sjogeurs*. *Sjogeurs*, afgeleid van het Franse *jaugeur*, waren de ambtenaren die het alcoholgehalte moesten meten door middel van het afstoken van vloeistoffen.

Als ik later voor een korte tijd werd tewerkgesteld in *den entrepot*, het magazijn waar goederen tijdelijk onder douanetoezicht kunnen opgeslagen worden, ontdekte ik al vlug dat daar nog een veel groter *sjogeurs-lokaal* was met heel wat activiteit.

↑
Vochtpeilers of *sjogeurs* aan het werk in het entrepot in Antwerpen, circa 1960.

Collectie Nationaal Museum van Douane & Accijnzen, Antwerpen.

Niet dat ik ooit een accisien ben geweest, maar heel mijn loopbaan heb ik de problematiek rond alcoholische dranken van nabij kunnen volgen. Bij verificaties op de kaai moesten er steeds twee monsters genomen worden. Eén om te laten afstoken, een ander als reserve-staal, dat teruggegeven werd wanneer de verificatie ten einde was en er overeenstemming werd vastgesteld. Dit staal moest echter wel terug afgehaald worden. En dat vergaten de declaranten al wel eens ...

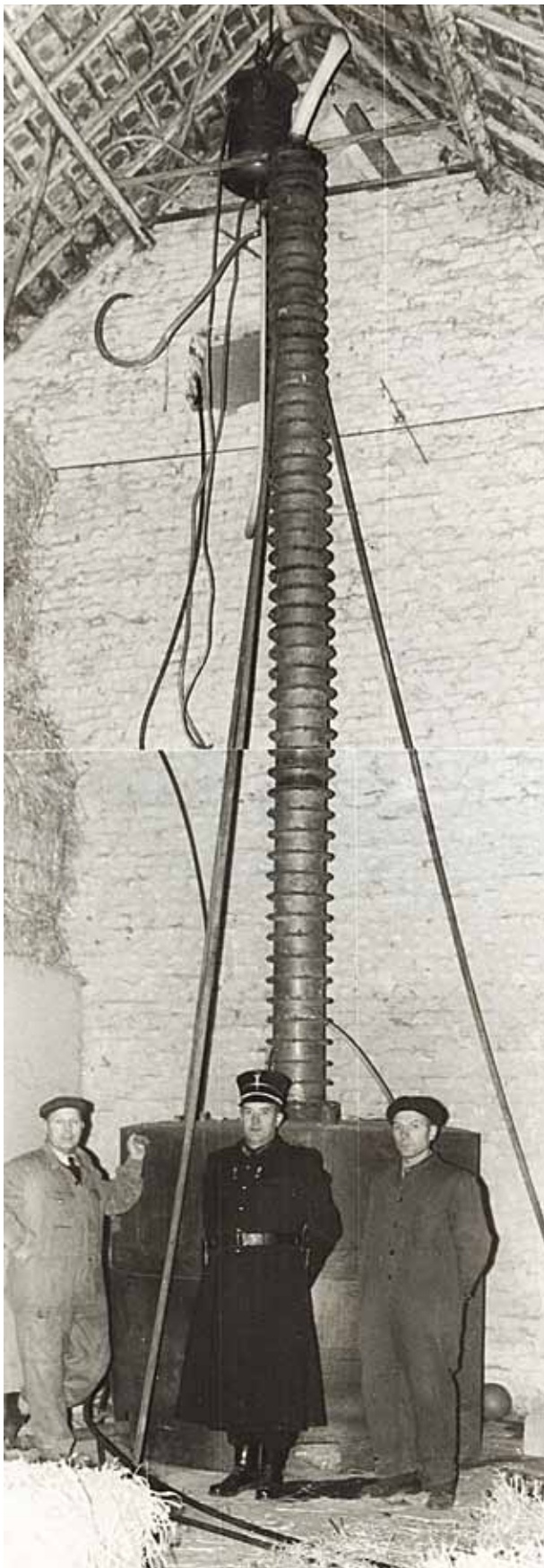
Mijn activiteit op de verificatiedienst werd opgemerkt door de chef van de opsporingsdienst en al vlug maakte ik deel uit van deze elitegroep. Mijn eerste taak: het doorlopen van alle diensten, dus ook die van de accisiens. Dit betekende controles op de openingsbelasting van horeca en op het vergunningsrecht van de zogenaamde private clubs met als gevolg vele huiszoekingen. Alle flessen, ook de aangebrosen flessen, werden in beslag genomen en later verbeurdverklaard. De grote moeilijkheid bestond erin om tijdens een actie, zonder meetinstrumenten, de inhoud van een aangebroken fles zo juist mogelijk te bepalen. Een voorzichtige schatting dus. Opmerkelijk was ook dat, tijdens de opslag van de aangebroken flessen, die soms jaren kon duren, het verdampingsgehalte zeer hoog was ...

Geheimstokerijen, al dan niet geneutraliseerd met urinegeur, waren mij ook niet onbekend. Het ontmantelen van een geheime stokerij, ergens diep in de Kempen, midden in de modder en de koeienstront, gaf aan het douaneleven een echte boost en kick. Niet alleen onze speurneus, intelligentie en ervaring wezen de weg naar de geheime stokerijen. Zonder moderne middelen zoals warmtecamera's en nachtkijkers gaf je best de strijd op.

De Joegoslavische oorlog dan. Voor mij twee jaar ervaring in de voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië (FYROM) en Servië, waar ik bijna dagelijks van mijn *host* minstens één glaasje eigen gestookte brandewijn voorgeschoteld kreeg. Wanneer de pruimentijd er aankwam, stond ik weliswaar mee de lokale brandewijn te stoken om de strenge winter te kunnen trotseren.

Hasselt was mijn eerste werkplek als directeur. Toen waren er nog de stokerijen Smeets, Konings, Fryns, enz. en natuurlijk het Nationaal Jenevermuseum, dat er nog altijd is. In de boeken van dit museum kan je nog steeds de resultaten van een door mij uitgevoerde onverwachte tegencontrole van meting terugvinden. Mijn medewerkers hadden hun werk prima gedaan: mijn meting stemde volledig overeen met hun vaststellingen.

En tot slot deze publicatie ... Als eregewestelijk directeur en bestuurder van het Nationaal Museum en Archief van Douane en Accijnzen werd mij gevraagd mijn medewerking te verlenen. Dat maakt uiteindelijk de cirkel rond.

- *jongelingen van minder dan 16 jaar, die voor rekening van een zogezegde onbekende alcool of sterke dranken vervoeren.*

Op de nota van de ambtenaar antwoordt de dienst geschillen dat kinderen beneden de zestien jaar nooit aangehouden mogen worden. De dienst gaat er ook mee akkoord dat het om uitzonderlijke omstandigheden gaat in het geval van verhuurders van vijftien jaar en ouder en van weduwen met vijf of zes kinderen. Voor personen aangetast door longtering wordt de uitzondering enkel toegestaan indien het gaat om ernstige tuberculose, die gestaafd moet worden door documenten uitgereikt vóór de vaststelling van de overtreding.

Erger is de nota die de dienst geschillen op 25 januari 1945 ontvangt van het kabinet van de minister van Financiën:

Als voorbeeld signaleer ik U dat de alcoholfraude welig tiert in Hoeselt en omgeving. Iedereen heeft zijn machine of maakt suikerbietenstroop (sirop de betteraves). Netto winst 100.000 BEF per maand.

't Is een ware kanker. De controlerende ambtenaren worden omgekocht of vrezen weerwraakmaatregelen. Quid?

De inspecteur-generaal van de geschillen is door deze beschuldiging serieus geraakt en geeft dan ook een vrij vinnig antwoord dat niet veel aan de verbeelding overlaat:

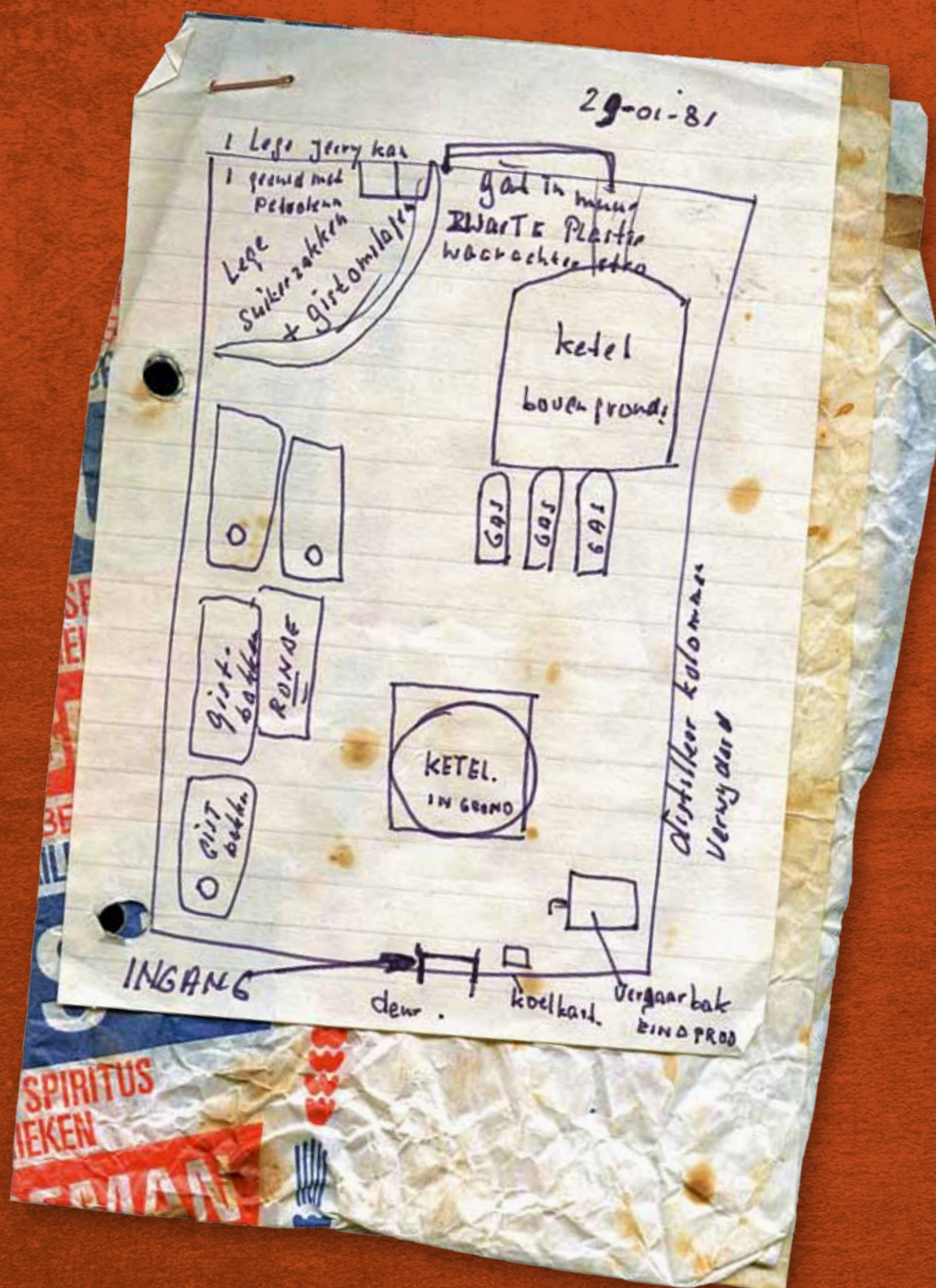
Sinds 1 januari 1945 werden meer dan 80 geheime stokerijen ontdekt. Op 26 januari werd een bewaking georganiseerd te Hoeselt en omgeving. Met de hulp van ambtenaren van de ravitaillering werden 5 stokerijen ontdekt. Binnen enkele dagen is een nieuwe expeditie gepland. We verwachten zeer goede resultaten.

Tot bewijs van het tegengestelde, weiger ik te geloven dat de accijnsbeambten zich zouden laten omkopen door de geheimstokers. Wel moet men rekening houden met de

Trots posierend bij een ontdekte sluikstookinstallatie.

Archief De Schakel, Antwerpen.

Met de hand getekend grondplan uit 1981 van een clandestiene stokerij, vastgeniet aan een wikkel van een gistverpakking.
Archief Douane, Weert.

erbarmelijke omstandigheden waarin zij hun taak moeten uitvoeren. Ze zijn onbewapend; ze beschikken slechts over eenvoudige middelen om zich te verplaatsen; na het vallen van de avond mogen zij zich niet meer verplaatsen; ze zijn slecht gevoed, slecht geschoeid en onvoldoende gekleed en de bevolking is hen meestal vijandig gezind.

Zelfs de speciale gemotoriseerde diensten die opgericht werden om de fraude te bestrijden krijgen slechts belachelijke hoeveelheden benzine (30 à 40 liter per maand). Voor hen moet kost wat kost een veel groter contingent bekomen worden. Ten minste 150 liter voor elke ploeg.

Rekening houdende met deze elementen, beschouw ik de bekomen resultaten als zeer bevredigend.

GEHEIMSTOOK EN DE RAVITAILLERING

Ook klachten van de dienst burgerlijke zaken van de Belgian Military Mission, de procureur des Konings in Tongeren, de krijgsauditeur, het Hoog Commissariaat voor de Veiligheid van de Staat, het Comité Central Industriel de Belgique en de gouverneur van Limburg enerzijds en de antwoorden van de Administratie der douane en accijnzen anderzijds verwoorden op illustratieve wijze het kat- en muisspel tussen de ministeriële diensten en de administratie met als inzet het succes

van de geheimstokers, de gezondheid van de soldaten en de invloed van de geheimstook op de ravitaillering.

Bij wijze van voorbeeld klinkt de klacht van de procureur des Konings in Tongeren als volgt:

De geheime alcoholstokerijen zijn tegenwoordig talrijker en schandelijker dan ooit te voren. Niet alleenlijk worden door hun werking honderdduizenden kilogram suikerbieten aan hun normale bestemming onttrokken, maar den gestookten alcohol is een echte giftstof die ongelukkiglijk in de eerste plaats aan de geallieerde militairen (en dan nog aan schandelijke prijzen) verkocht wordt.

De Geallieerde Overheden aanzien dit vergift als een zeer belangrijk wapen in de hand van de beruchte 5de kolonne. Het is hoog tijd dat krachtdadig ingegrepen wordt.

In het antwoord van de Administratie der douane en accijnzen wordt toegegeven dat de illegale productie van, en de handel in clandestiene alcohol nooit zo groot was. Maar er wordt onmiddellijk aan toegevoegd dat niettegenstaande de vroeger opgesomde moeilijkheden er sinds 1 januari 1945 al 153 stokerijen werden ontdekt.

In het antwoord van de Administratie der douane en accijnzen aan de krijgsauditeur wordt de vinger duidelijk in een andere wonde gelegd:

Indien het verbruik van sterke dranken door soldaten en officieren zo groot wordt dat het de geallieerde militaire autoriteiten verontrust, moet toch omwille van de waarheid gezegd worden, dat vele militairen helpen om illegale sterke dranken in de handel te brengen. Ze laten toe dat smokkelaars hun goederen op militaire vrachtwagens laden om ze ongestraft over de grenzen te vervoeren.

Deze brief werd door de minister van Financiën zelf ondertekend.

De klacht van het Comité Central Industriel de Belgique luidt dan weer:

De grote en gemakkelijke winsten lokken de goede werklieden, landbouwers, ambachtslieden, zelfs handelaren naar de geheimstook. De bloei der stokerijen is beslist een

Geësceneerde foto van een achtervolging met een dienstwagen, jaren 1960.

Collectie Nationaal Museum van Douane & Accijnzen, Antwerpen.

der redenen waarom de koolmijnen geen mijnwerkers vinden. Deze clandestiene activiteiten laten ettelijke miljoenen bankbiljetten uit de circulatie verdwijnen. Ze beroven ook de ravitaillering van de zo noodzakelijke produkten als suiker, stroop, gist, granen, steenkool, enz

De Administratie der douane en accijnzen antwoordt op 26 februari 1945 dat, niettegenstaande moeilijkheden van allerlei slag, er sinds 1 januari al 206 geheime stokerijen werden ontdekt. Dit aantal was op 6 maart al opgelopen tot 222, maar nieuw was de mededeling van de Administratie der douane en accijnzen dat personen die suiker, stroop, gist of steenkolen leveren als medeplichtig aan de geheimstook zullen worden vervolgd.

GEBREKKIGE RECHTSPLEGING

Uit een brief van de gouverneur van de provincie Limburg:

Het gebeurt vaak dat processen tegen exploitanten van geheime stokerijen ingesteld, voor de rechtbank verloren worden wegens een gebrek in de rechtspleging. Het ware hoogst wenschelijk dat in zulke gevallen de Directeur der Douane en Accijnzen telkens in beroep zou gaan, ten einde de aanhouding van de overtreders zoo lang mogelijk te doen voortduren.

De geheime stokers geven er niet om een boete, zelfs een zware boete te betalen. Die is spoedig nadien weer ingewonnen. Alleen de gevangenzetting maakt indruk op hen zelfs en op de andere geheime stokers, zoals ons hier de ondervinding leert.

De inspecteur-generaal van douane en accijnzen antwoordt op 3 mei 1945:

De door U gesignaleerde toestand is vanzelfsprekend mijn Bestuur niet onbekend. Van 1 januari 1945 tot op heden werden er reeds in gansch het land 508 geheime stokerijen ontdekt: van dit getal eischt uwe provincie het leeuwenaandeel op. Behoudens in gansch uitzonderlijke omstandigheden, worden geheime stokers en alcohol-smokkelaars voorlopig aangehouden. Mijn Bestuur verzet zich stelselmatig tegen elke aanvraag om voorloopige in-

Grote ontmantelde distilleerinstallaties worden met vrachtwagens afgevoerd naar het entrepot.

Archief Douane, Weert.

vrijheidstelling. Slechts in werkelijk beklagenswaardige gevallen wordt gedeeltelijke genade verleend; in de overige zaken wordt volledige tenuitvoerlegging van de uitgesproken straffen gevergd.

Ik koester dan ook de hoop dat deze maatregelen den alcoholsmokkel snel zullen doen afnemen: wellicht zal het oprukken der geallieerde legers in Duitschland daartoe eveneens het zijne bijdragen.

Ten slotte heb ik geenerlei kennis van vrijspraken, die wegens gebrek in de rechtspleging ten gunste van geheime stokerijen zouden verleend zijn.

DE NAOORLOGSE PERIODE: EEN EFFICIËNT CONTROLEBELEID

De ervaring die de ambtenaren van douane en accijnzen tijdens de bloeiperiode van de geheimstook hebben opgedaan en de resultaten die zij hebben bereikt, geven de administratie een nieuw elan om de controlediensten functioneel te reorganiseren. Vooral de accijnsdiensten worden uitgebreid en krijgen grote bevoegdheden inzake toezicht en bijzondere rechten.

Een van de rechten is het recht van visitatie tot opsporen van ontduiking, dat onder meer slaat op het recht van visitatie van alle vervoermiddelen, het openen van de colli of verpakte goederen inbegrepen. Zij kunnen kosteloos monsters nemen en hebben inzage in boekhouding en

↑ →

Naast het illegaal produceren van alcohol, wordt in de eenentwintigste eeuw het namaken van gedistilleerde dranken, en dan vooral deze met een geografisch beschermde oorsprongsbenaming, een lucratieve bezigheid.

Op de foto een staal illegale alcohol uit Limburg uit 1999 en een fles Franse cognac uit... Georgië.

Collectie Nationaal Museum van Douane & Accijnzen, Antwerpen. Foto: Grafisch Buro Lefevre.

De ontdekking van een sluikstokerij gebeurt niet zomaar. Na sneeuwval in hartje winter doet een onbesneeuwd dak enige clandestiene praktijk vermoeden.

Archief Douane, Weert.

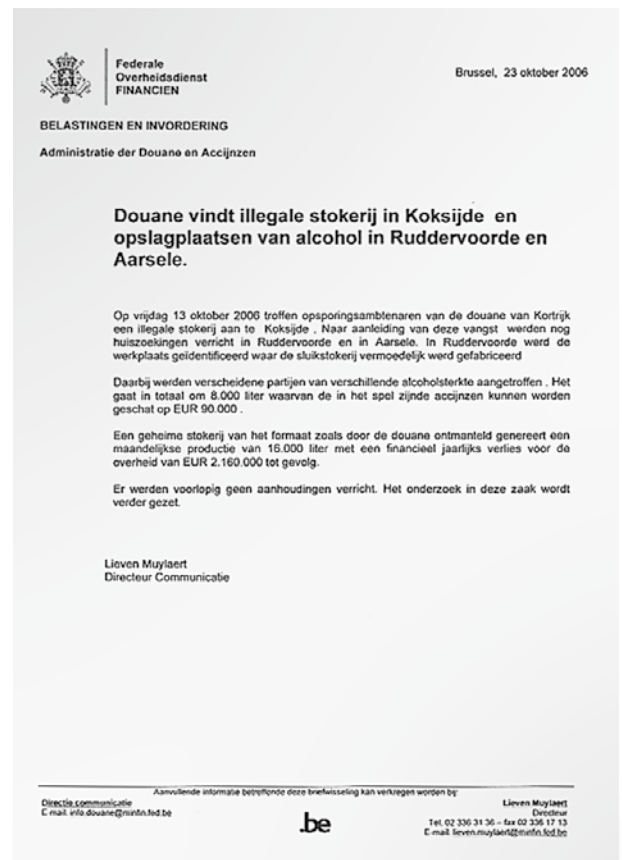
schrifturen. Om functioneel te kunnen opereren worden de taken toebedeeld aan diverse accijnsdiensten in functie van hun ervaring, kennis en mobiliteit. De controle op de toepassing van de Wet Vandervelde (1919), en later, in vervanging van deze wet, de controle op de toepassing van de wet van 28 december 1983 betreffende het verstrekken van sterke drank en betreffende het vergunningsrecht wordt toegewezen aan de meer dan 130 accijnssecties die sterk verspreid worden over het hele land. De boekhoudkundige controle komt in handen van de controlesecties en de fraudebestrijding, inclusief de opsporing van geheimstokerijen en het illegale transport van alcohol, wordt een prioriteit voor de opsporingsdiensten.

De ontdekking van een sluikstokerij komt niet zo maar uit de lucht vallen. Het is noodzakelijk een netwerk van informatie op te bouwen over productie van suiker, normale transporten, normale bestemmingen, legale afnemers om zo een analyse te kunnen maken naar mogelijk illegale afnemers.

Het regelmatig patrouilleren in landbouwgebieden, met een bijzondere aandacht voor het ongewone, zoals een rokende schouw in de zomer, een sneeuwvrij dak in de winter, een rokende gracht bij koud weer, enz. zijn elementen die een echte opsporingsambtenaar meer dan ter harte neemt. Soms steekt het toeval een handje toe. Een stoker kan zich benadeeld voelen en wordt een verklikker. Of een stoker hoopt door informatie over andere stokers door te geven zijn eigen werkzaamheden te ver-

doezelen en tegelijkertijd een premie als informant op te strijken. Ook onvoorziene brandjes in stokerijen of stokers die met brandwonden in het ziekenhuis terechtkomen, leiden af en toe tot informatie over de locatie van een geheimstokerij. De analogie met de ontdekking van sommige cannabisplantages vandaag is overduidelijk.

Als er zich einde jaren 1980 een nieuwe stijging voordoet van het aantal geheimstokerijen gaat de Administratie der douane en accijnzen de strijd aan met een nieuw wapen: de warmtecamera. Hetzelfde toestel wordt momenteel door de federale politie gebruikt bij het opsporen van vermiste personen.

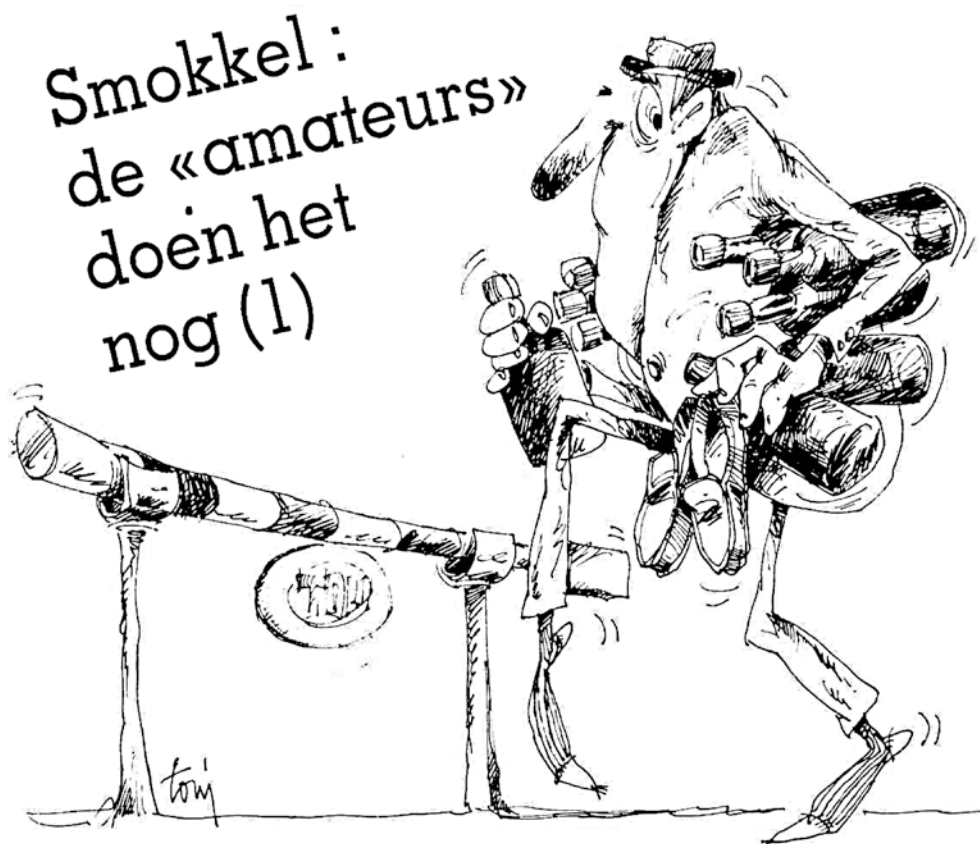
Persbericht van de Administratie der douane en accijnzen (België) naar aanleiding van de ontdekking en ontmanteling van een illegale stokerij in Koksijde in 2006.

Collectie Nationaal Museum van Douane & Accijnzen, Antwerpen.

Met de Europese reglementeringen met enerzijds de verplichting om alle productie van alcohol te laten plaatsvinden in een door de Administratie der douane en accijnzen erkend belastingentrepot en anderzijds de mogelijkheid om alcohol onder schorsing van de verschuldigde accijns hetzij naar een ander belastingentrepot te vervoeren of onder het doorvoerregime uit te voeren, ontstaat de papieren fraude. Het volstaat om originele stempels na te maken en handtekeningen te vervalsen om te doen uitschijnen dat de alcohol op een regelmatige wijze werd vervoerd van de ene plaats naar de andere. Bovendien maakt de overgang naar het elektronisch tijdperk een einde aan de witteboordencriminaliteit, maar opent ze de weg voor de cyberfraude. Een nieuwe taak en een nieuwe uitdaging voor de opsporingsdiensten, waarbij snelle uitwisseling van informatie, zowel nationaal als internationaal, cruciaal is.

De overgang van de geheimstook en de harde smokkel naar de papieren en elektronische fraude, de zogenaamde witteboordencriminaliteit, betekent echter niet dat er geen geheimstokerijen meer zouden zijn. Integendeel, zij het niet langer op grote schaal. Zo wordt in 2004 een sluikstokerij ontdekt in een kaasmakerij te Diksmuide en in 2006 wordt een geheimstokerij ontmanteld in Koksijde. Controle op sluikstookpraktijken is wel geen prioriteit meer voor de accijnsdiensten, die zich meer toelagen op controle van boekhoudkundige bewegingen.

Wat de smokkel betreft, kan men stellen dat namaak van producten een nieuwe, winstgevende praktijk wordt. Uit de vele vaststellingen van de laatste jaren mag worden geconcludeerd dat de vroegere sluikstokers de wereld van de namaak ontdekt hebben. Zowel topwijnen als hooggradige gedistilleerde dranken worden op lucra-

Cartoon van Toni Houbrechts waarin de draak gestoken wordt met de huis-, tuin- en keukensmokkel.

Tekening overgenomen uit *Het Belang van Limburg*, 16 juni 1984.

tieve wijze nagemaakt. Eens men de grens overgestoken is met zijn goedkoop product, ondervindt men weinig tegenstand en controle om van bijvoorbeeld van een goedkope montillawijn een aantrekkelijke sherry te maken.

Meer en meer worden ook partijen alcohol ontdekt achter zogenaamde dekladingen, goederen die dienen om

illegale ladingen af te dekken en aldus te verbergen. De moderne risicoanalyse- en scantechnieken zijn technische hoogstandjes die toelaten illegale ladingen te ontdekken zonder dat de wagens helemaal moeten uitgeladen worden. Niet alleen de smokkeltechnieken evolueren, de controletechnieken evolueren mee. Het zal altijd een uitdaging blijven om de fraudeurs zo dicht mogelijk op de hielen te zitten.

GERAADPLEEGBE LITERATUUR EN ARCHIEVEN

- Lamote, L., *De Belgische douane in functie van de Belgische Staat en van de Europese integraties* (Brussel: Hoger Instituut voor Bestuurs- en Handelswetenschappen, 1960);
- Cabus, A., *Vergeeten wetten en merkwaardige anekdotes uit het archief 'Geschillen'* (Antwerpen: Nationaal Museum en Archief van Douane en Accijnzen, 1999);
- Cabus, A., *Smokkelhistories en historische dossiers- eerste helft twintigste eeuw - uit het archief 'Geschillen'* (Antwerpen: Nationaal Museum en Archief van Douane en Accijnzen, 2000);
- Archief van de administratie van douane en accijnzen in Brussel;
- Archief van de Europese Commissie in Brussel;
- Documentatiecentrum van het Nationaal Museum van Douane en Accijnzen – België;
- Persberichten van de Ministerraad van België;
- Archief van de Belgische Senaat.

THE FAMOUS GLEN GORSE

Peter Zwaal

Voor zover bekend behoren grootschalige clandestiene alcoholstokerijen zowel in Vlaanderen als Nederland thans tot het verleden. De organisatoren achter de geheimstokerijen zijn kennelijk tot het inzicht gekomen dat deze operaties niet winstgevend genoeg zijn en te veel risico op ontdekking in zich dragen. In onze dichtbevolkte Lage Landen kunnen praktijken die gepaard gaan met afgifte van warmte, lozing van afvalwater en verspreiding van geur nooit heel erg lang verborgen blijven. Met het verdwijnen, zo rond 1990, van de grootschalige geheimstokerijen is echter allerm minst een einde gekomen aan de fraude met alcohol in onze gewesten. Er zijn genoeg plekken in het Europa-zonder-grenzen waar nog wel clandestien alcohol kan worden geproduceerd zonder al te veel kans op ontdekking. Ook via de Oost-Europese buitengrenzen en niet te vergeten de havens van Rotterdam en Antwerpen worden flinke partijen onveraccijnsd gedistilleerd de Europese Unie binnengesmokkeld. Zo nu en dan worden dergelijke partijen gedistilleerd ook in Nederland en België onderschept. Opvallend vaak gaat het daarbij tevens om vervalst gedistilleerd, oftewel goedkope ethylalcohol uit landbouwproducten die zodanig met essences op smaak is gebracht dat het product in kwestie met enige verbeelding kan doorgaan voor whisky, cognac, wodka of rum. In deze *counterfeit spirits trade* gaan in de Europese Unie jaarlijks vele tientallen, zo niet honderden miljoenen euro's om.

De tot op heden grootste vondst van vervalst gedistilleerd in België vindt plaats op zaterdag 19 mei 2001. Bij een inval in een fruit- en koel-

loods achter een villa aan de Grevensmolenweg in Sint-Truiden, treffen manschappen van de Opsporingsinspectie Douane en Accijnzen te Genk een partij aan van 72.000 flessen gedistilleerd. Volgens de etiketten op de flessen betreft het Schotse whisky van het merk Glen Gorse. Hoewel die naam ontegenzeggelijk Schots aandoet, betreft het in werkelijkheid alcohol van Zuid-Europese herkomst die met een whisky-essence is gearomatiseerd. De flessen nep-whisky zijn bestemd voor doorvoer naar het Verenigd Koninkrijk.

Aan de ontdekking van deze partij nep-whisky gaan enkele weken intensief speurwerk en observatie vooraf, maar in eerste instantie is het aan de argwaan van enkele beambten van de Administratie der douane en accijnzen in Antwerpen te danken dat deze smokkel- en vervalsingszaak aan het daglicht treedt. De zaak begint namelijk met een tip vanuit het Antwerpse dat in de haven een container is ingeklaard met Egyptische handdoeken met bestemming Sint-Truiden. Omdat de Antwerpse douaniers de betreffende container niet vertrouwen vragen ze hun collega's in Genk deze te schaduwen. Die geven gehoor aan het verzoek en volgen de vrachtwagen die de container komt afhalen discreet naar Sint-Truiden. De loods waar de container naar binnen wordt gereden wordt enkele dagen zonder enig resultaat geobserveerd. Dan komt op vrijdagavond 18 mei in Genk een telefoontje binnen van de rijkswacht uit Sint-Truiden. Een transportonderneming wil graag van de rijkswacht weten of een CMR (dat is een vrachtbrief voor grensoverschrijdend wegvervoer) volstaat voor transport van

een container met whisky van Sint-Truiden naar Engeland. In Genk rinkelen onmiddellijk alle alarmbellen. Als de transportondernemer gevraagd wordt waar precies in Sint-Truiden die whisky ligt opgeslagen, noemt deze het adres aan de Grevensmolenweg waarvan de observatie dan zojuist is gestaakt. De chauffeur die het transport naar Engeland moet uitvoeren weet de inspecteurs van douane en accijnzen te vertellen dat de loads in kwestie helemaal vol sterke drank staat. De volgende dag vallen manschappen van douane en accijnzen en rijkswachters het pand binnen met de reeds beschreven vondst als resultaat. Arrestaties kunnen niet worden verricht. De flessen nep-whisky – in totaal vijf ladingen – worden afgevoerd naar het douane-entrepot te Leuven.

In de hoop dat één of meer personen zich alsnog in de loads aan de Grevensmolenweg zullen vertonen wordt het pand nog 24 uur geobserveerd. Die hoop blijkt ijdel. Ruim een maand later, op maandagmorgen 25 juni 2001, brandt de loads tot de grond toe af. De flessen nep-whisky liggen nog enkele jaren in het entrepot te Leuven te wachten op een eventuele eigenaar die zich – al dan niet vrijwillig – komt melden. Als ook dat niet gebeurt, vervallen ze aan de Belgische staat en wordt de nep-whisky verkocht aan een alcoholfabriek om te worden verwerkt in industriële alcohol.

Een van de beruchte whiskyflessen van het merk Glen Gorse.
Collectie Nationaal Museum van Douane & Accijnzen, Antwerpen.
Foto: Grafisch Buro Lefevre.

COLOFON

AUTEURS

Eric Van Schoonenberghe, Paul Spapens, Peter Zwaal, Michaël Van Giel

COÖRDINATIE

Davy Jacobs (Nationaal Jenevermuseum, Hasselt)

TEKSTREDACTIE

Davy Jacobs (Nationaal Jenevermuseum, Hasselt), Francis Huijbrechts (Nationaal Museum van Douane en Accijnzen, Antwerpen), Joyce Pinsel-Meijer (Nationaal Jenevermuseum, Schiedam)

VORMGEVING

GBL Graphics & Communications, Kortrijk (Heule)

FOTOGRAVURE

GBL Graphics & Communications, Kortrijk (Heule)

MET MEDEWERKING VAN

het Elsmuseum in Beek;
het Nationaal Jenevermuseum in Hasselt;
het Nationaal Jenevermuseum in Schiedam;
het Nationaal Likeur & Fris Museum in Hilvarenbeek;
het Nationaal Museum van Douane en Accijnzen in Antwerpen.

MET BIJZONDERE DANK AAN

de auteurs;
het Belasting & Douane Museum in Rotterdam;
H.F.M. Bastiaansen, R. Beckx, J. Coomans, K. De Coninck, J. Dehullu, S. De Schrijver, J.L.M. Hommen, B. Lormans, B. Lubberhuizen, J. Moortgat, F. Pille, H.P.E. Rutten, T. Schouteten, J. van Erve en A. Van Puymbroeck.

Deze publicatie is een uitgave bij de rondreizende tentoonstelling *Tersluiks. Alcoholsmokkel en sluikstokerij in de Lage Landen* (september 2012 – april 2014).

D/2012/0012/26

ISBN 978-94-6161-062-1

Er werd naar gestreefd de wettelijke voorschriften inzake copyright toe te passen, maar men kon niet met zekerheid de oorsprong van alle documenten achterhalen. Wie meent nog rechten te kunnen laten gelden, wordt verzocht zich tot de uitgever te wenden.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

© Uitgeverij Snoeck, 2012 – www.snoeckpublishers.be

